

**PITKÄT YHDYSSUBSTANTIIVIT
HELSINGIN SANOMISSA**

Anna Lantee
Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomen kieli
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2010

Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos

LANTEE, ANNA: Pitkät yhdyssubstantiivit Helsingin Sanomissa

Pro gradu -tutkielma, 88 sivua + liitteet 4 sivua
Suomen kieli
Toukokuu 2010

TIIVISTELMÄ

Tässä tutkielmassa tarkastellaan pitkien eli vähintään neljästä yhdysosasta koostuvien yhdyssubstantiivien rakennetta. Erityisesti huomion kohteena ovat yhdysosien hierarkkiset suhteet. Rakenteellisen analyysin lisäksi tarkastellaan pitkien yhdyssanojen morfologiaa, semanttisia ja syntaktisia piirteitä.

Tutkimuksen kohteena on vuosituhannen vaihteen yleiskielinen asiateksti. Tutkittavat sanat on kerätty Helsingin Sanomien 2000–2001 -korpuksesta. 12 957 yhdyssubstantiivin aineisto koostuu 5 930 lekseemin eri sijamuodoista. Aineiston lekseemeistä yli kolme neljäsosaa esiintyy vain kerran, mutta aineiston saneissa ainutkertaisten osuus on vain reilu kolmannes. Vain harvat pitkät yhdyssanat ovat kokonaisuutena vakiintuneita, mutta muutamat vakiintuneet esiintyvät usein. Aineistossa on vain 12 sellaista yhdyssanaa, joilla on yli sata esiintymää. Rinnasteisten yhdysosien kokonaisuus vakiintuu vielä harvemmin.

Pitkät yhdyssanat voivat sisältää useita erilaisia rakenteita. Aineistosta erottuu neljä pääasiallista rakennetyyppiä: 1) määritysyhdyssana, 2) summayhdyssana, 3) määritysyhdyssana, jonka määriteosana on sanaliitto tai ketjusana sekä 4) määritysyhdyssana, jonka määriteosana on summayhdysosa. Muut yhdistelmät ovat mahdollisia mutta aineiston valossa yksittäisiä. Määritysyhdyssanoja on 78 % lekseemeistä ja muita tyyppisiä yhteensä vain 22 %. Saneista 85 % on määritysyhdyssanoja ja 15 % muita tyyppisiä.

Yli viisiosaisia yhdyssanoja on aineistossa vähän. Neliosaisia yhdyssubstantiiveja on eniten, ja frekvenssi laskee sanan pidentyessä. Kuusiosaiset ja sitä pidemmät ovat lähinnä yksittäistapauksia. Määritysyhdyssanoista pisimpiä ovat sellaiset, joiden määriteosana on summayhdysosa tai sanaliitto. Aineiston pisimmissä sanoissa on mukana erisnimi. Erityisen pitkiä ovat erisnimirinnastukset, joita ei kuitenkaan pidetä varsinaisina yhdyssanoina.

Asiasanat: morfologia, määritysyhdyssana, rinnastus, summayhdysosa, sananmuodostus, yhdyssanat, yhdyssubstantiivit

Sisällys

1. JOHDANTO	5
1.1. Tutkimuksen tavoitteet.....	6
1.2. Aineisto.....	7
1.2.1. Haut ja aineiston valinta	7
1.2.2. Yhdyssanojen jakaminen yhdysosiin.....	9
1.3. Tutkimuksen kulku.....	11
2. YHDYSSANOJEN MÄÄRITELMÄ JA KÄYTTÖ	14
2.1. Yhdyssanan määritelmä	14
2.2. Yhdyssanat transformationaalisessa ja funktionaalisessa kielikäsitteessä.....	16
2.3. Perustyyppit.....	19
2.4. Pitkien yhdyssubstantiivien käyttö.....	23
2.4.1. Yhdistämisen periaatteet.....	23
2.4.2. Yhdyssubstantiivien frekvenssi HS 2000–2001 -korpuksessa	25
2.4.3. Yhdyssanavirheet	28
3. YHDYSSUBSTANTIIVIEN RAKENNE JA MUODOT	30
3.1. Perusrakenteet ja osien määrä	30
3.2. Edusosana perussana	33
3.3. Edusosana yhdyssana	35
3.4. Edusosana pitkä yhdyssana	37
3.5. Rakenteeltaan monitulkintaiset tapaukset.....	38
3.6 Yhdyssanojen morfologisia piirteitä.....	40
3.6.1. Pitkien yhdyssubstantiivien sijamuodot.....	40
3.6.2. Määriteosien sijamuodot.....	42
3.6.3. Muita morfologisia ryhmiä.....	43
3.6.4. Muut yhdyssanamuodot ja sanaluokat	44
3.7. Yhdyssanojen välimerkit.....	46
4. MÄÄRITYSYHDYSSANAT	51
4.1. Määriteosana määritysyhdyssana	51
4.1.1. Rakenne	51
4.1.2. Määritysyhdyssubstantiivien merkityksen muodostuminen	52
4.1.3 Vain nominatiivimuotoisia yhdysosia	54
4.1.4. Lauseisiin vertautuvat yhdyssanat.....	56
4.1.5. Erisnimet.....	61
4.2 Määriteosana summayhdysosa.....	61
4.2.1. Rakenne	61
4.2.2. Yleisnimien rinnastus	63
4.2.3. Erisnimirinnastus	64
4.3 Määriteosana sanaliitto.....	65
4.3.1. Rakenne	65
4.3.2. Yleisnimisanaliitto.....	67
4.3.3. Erisnimisanaliitto	68
4.5. Rakenteeltaan epätavallisia yhdyssubstantiiveja.....	70
5. SUMMAYHDYSSANAT JA ERISNIMIRINNASTUKSET	72
5.1. Summayhdyssanat ja niille läheiset rakenteet	72
5.2. Rakenne.....	73
5.3. Summayhdyssanat	74
5.4. Erisnimirinnastukset	77
5.5. Rinnasteiden järjestys	79

6. LOPUKSI.....	80
LÄHTEET.....	85

Taulukot

Taulukko 1. Aineiston lekseemien ja saneiden jakaumat sanatyypin mukaan.....	26
Taulukko 2. Yli sata kertaa esiintyvät lekseemit ja niiden sijajakauma.....	27
Taulukko 3. Lekseemien yhdysosien määrät sanatyypin mukaan.	33
Taulukko 4. Yhdyssubstantiivit, joiden edusosana on perussana.....	34
Taulukko 5. Yhdyssubstantiivit, joiden edusosana on kaksiosainen yhdysana.	36
Taulukko 6. Yhdyssubstantiivit, joiden edusosana pitkä yhdysana.....	38
Taulukko 7. Aineiston saneiden sijajakauma luvun ja sanatyypin mukaan.....	40
Taulukko 8. Määriteosana määrittelyyhdysana: yhdysosien määrät ja hierarkia.....	51
Taulukko 9. Määriteosana summayhdysana: osajaot ja osien määrä.....	62
Taulukko 10. Määriteosana summayhdysana: yhdysosien ja rinnasteiden määrä.	63
Taulukko 11. Määriteosana sanaliitto: osajaot ja osien määrä.	66
Taulukko 12. Rinnasteiden ja yhdysosien määrä rinnasteisissa rakenteissa.	73
Taulukko 13. Summayhdysanoiden osajako ja rinnasteiden määrä.	75
Taulukko 14. Erisnimirinnastusten osajaot ja rinnasteiden määrä.....	77

Liitteet

Liite 1 Kunkin sanatyypin yleisimmät lekseemit frekvensseineen.....	89
Liite 2 Kaikkien aineiston lekseemien osajako tyyppien ja osien määrien mukaan	91

Merkinnät

X	yhdysosa
X + X	yhdysosien välillä määrittelyssuhde
X - X	yhdysosien välillä rinnastussuhde
XX	sanaliitto
()	osoittamassa hierarkkisia suhteita

a = alistussuhde eli määrittelyyhdysana

ea = määrittelyyhdysana, jonka määriteosana erisnimi

sa = määrittelyyhdysana, jonka määriteosana sanaliitto

esa = määriteosana sanaliittomuotoinen erisnimi

ra = määrittelyyhdysana, jonka määriteosana summayhdysana

era = määriteosana erisnimirinnastus

r = rinnastussuhde eli summayhdysana

er = erisnimirinnastus

1. JOHDANTO

Samuli Paronen sanoi
että maailma on sana.
Hän oli väärässä. Maailma on kaksi sanaa,
tosin yhteen kirjoitettuna,
siis yhdyssana.

Yksi sana olisi helppo.

– Juice Leskinen¹

Juice Leskinen on oikeassa. Yksi sana on helppo – ainakin jos sitä vertaa yhdyssanaan. Yksittäinenkin sana kantaa valtavan määrän semanttista, syntaktista, morfologista ja foneettista informaatiota. Yhdyssana kantaa kaiken tuon kaksinkertaisena. Tämän tutkielman pitkissä yhdyssanoissa kaikki yksittäisen sanan ominaisuudet vähintään nelinkertaistuvat. Yhdysosien oman informaation lisäksi yhdyssana voi sisältää tietoa osiensa välisistä suhteista. Yhdyssanat kuitenkin selviävät informaatiotaakastaan melko kevyesti.

Yhdistäminen on kätevä tapa pakata informaatiota ja tiivistää monimutkaisia abstrakteja kokonaisuuksia. Etenkin tilapäinen yhdyssana täyttää usein hyvin täsmällisen ilmaisutarpeen. Silti yhdistäminen jättää tilaa erilaisille tulkinnoille kontekstin mukaan. Pitkät yhdyssanat venyttävät merkityskenttensä neljään, viiteen, kuuteen suuntaan.

Yhdyssanoissa on kyse kahden tai useamman itsenäisen sanan keskinäisestä suhteesta. Kaksiosaiset yhdyssanat on kuvattu kattavasti monesta näkökulmasta. Niiden rakenne on kuitenkin melko yksinkertainen. Kolmiosaisten yhdyssanojen hierarkioissa on jo hiukan vaihtelua. Kuitenkin vasta neliosainen tai pitempi yhdyssana sallii useat erilaiset rakenteet ja monimutkaisen hierarkian yhdyssanan sisällä. Erilaisten yhdyssanarakenteiden yhdistymistä ei kuitenkaan ole vielä kuvattu kattavasti. Täydelliseen kuvaukseen ei tässäkään päästä aineiston tekstilajien homogeenisyyden vuoksi.

Yhdyssanojen käyttäminen tekstissä on tasapainoilua ilmaisun tiivyyden ja sen ymmärrettävyyden välillä. Parhaimmillaan yhdyssana on molempia, mutta kuinka pitkä se voi silloin olla?

¹ Samuli Paronen: *Maailma on sana*, mietteitä, Helsinki 1974 < Juice Leskinen: *Jumala on*. Kirjayhtymä 1996.

1.1. Tutkimuksen tavoitteet

Yhdistäminen liittyy kaikkiin kielen tasoihin: fonologiaan, morfologiaan, syntaksiin, semantiikkaan ja diskurssiin – kirjoitetun kielen hallitsemassa yhteiskunnassa myös ortografiaan. Ne kaikki yhdessä vaikuttavat siihen, miten yhdyssubstantiivit lopulta tulkitaan. Yhdistäminen on sananmuodostuskeino, mikä tuo mukaan leksikologian ja produktiivisuuden. Tässä työssä keskityn kuitenkin pitkien yhdyssubstantiivien morfologisiin, syntaktisiin ja semanttisiin piirteisiin.

Pitkillä yhdyssubstantiiveilla tarkoitan sellaisia yhdyssanoja, joissa on vähintään neljä yhdysosaa ja joiden viimeinen osa on johtamaton tai johdettu substantiivi. Mitä enemmän yhdysosia on, sitä monimutkaisempia ovat niiden väliset hierarkkiset suhteet. Tavoitteenani on selvittää, millaisista osista pitkät yhdyssubstantiivit koostuvat sekä millaisia semanttisia, syntaktisia ja hierarkkisia rakenteita yhdysosien välillä on.

Yhdysadjektiivit ja yhdysverbit muodostuvat hiukan eri periaatteilla kuin yhdyssubstantiivit, eikä niissä yleensä ole osia kolmea enempää. Verbien ja adjektiivien yhdistymistä ovat selvittäneet tarkemmin pro gradu -tutkielmissaan Levonen (2007) ja Pöyhtäri (*tekeillä*). Molempien aineistolähteenä on sama korpus kuin minulla. Korpuksen käyttäminen mahdollistaa todellisen kielenkäytön tutkimisen.

Toinen tavoitteeni on tuottaa kvantitatiivista perustietoa pitkistä yhdyssanoista myöhemmän tutkimuksen tueksi. Tämän tavoitteen vuoksi olen tarkoituksella kerännyt melko laajan aineiston. Pitkien yhdyssanojen käytön tekstissä ja niiden suhteen lauseen muihin jäseniin jätän näihin myöhempiin tutkimuksiin. Koetan kuitenkin suhteuttaa eri ilmiöiden frekvenssiä niiden esiintymisympäristöön. Sanomalehdessä on omat ilmaisumuotonsa, ja virallisen kielenhuollon mukainen oikeakielisyys voi joskus jäädä selkeyden ja luettavuuden varjoon.

Tutkimuksen kohteena on vuosituhannen vaihteen yleiskielinen asiateksti, jokapäiväinen kielenkäyttö. Käyttämäni korpus on koostettu sanomalehden teksteistä, eli tutkimani yhdyssubstantiivit esiintyvät tavalliselle kielenkäyttäjälle suunnatussa kielimuodossa. Tavallisella kielenkäyttäjällä tarkoitan tässä sellaista henkilöä, joka ei ole erityisesti perehtynyt kielitieteeseen tai suomen kielen yksityiskohtiin. Määritelmä ei ole ongelmaton, mutta tarkoitukseni on tehdä hiukan eroa lingvistin koulutetun kielitajun ja muiden kielenkäyttäjien kielitajun välille. Kielitieteeseen perehtynyt näkee syvemmälle yhdyssanojen rakenteen taakse, mikä saattaa heijastua yhdyssanojen kuvaukseenkin.

Korpuksen tekstit on suunnattu koko suomenkieliselle kieliyhteisölle, mutta niiden kirjoittajia voi pitää keskimääräistä taitavampina kielenkäyttäjinä. Myös Helsingin Sanomi-

en mielipidekirjoitukset ovat kokemukseni mukaan varsin hyvin kirjoitettuja – tai sitten toimitus korjaa enimmäkseen yhdyssanavirheet. En tässä yhteydessä ota kantaa yhdyssanojen oikeinkirjoituksen osaamiseen, sillä korpusaineiston käsittelytavan vuoksi esimerkiksi yhdysmerkin ja ajatusviivan ero ei näy. Tutkimukseni päämäärä ei myöskään ole antaa normatiivisia ohjeita yhdyssanojen kirjoittamisesta.

1.2. Aineisto

1.2.1. Haut ja aineiston valinta

Tutkielman aineisto koostuu 12 957 saneesta² ja 5 930 lekseemistä. Se on peräisin Helsingin Sanomat 2000–2001 -korpukselta (Pajunen 2003)³, joka sisältää 31 270 992 sanetta. Korpus sisältää kaiken lehden tekstin, myös reseptit, mainokset, ilmoitukset, tv- ja radio-ohjelmatiedot, urheilu- ja veikkaustulokset sekä mielipidekirjoitukset. Mukana on myös Helsingin Sanomat 50 vuotta sitten -palstan vanhoja uutisia, joten jotkin yksittäiset sanat saattavat olla peräisin vuosilta 1950–51. Helsingin Sanomat on Suomen luetuin päivälehti; se tavoittaa 950 000 lukijaa (TNS gallupin tutkimus 2009).

Aineistohaut tein ContextMill-hakuohjelmalla. Yhdyssanatutkimuksen kannalta olisi ollut mielekkäintä hakea yhdyssanoja niiden osien määrän ja muodon perusteella⁴. ContextMill-ohjelmalla se ei kuitenkaan ole mahdollista, joten pitkiä yhdyssanoja täytyi hakea merkkimäärän perusteella. Hakujen pohjana oli hakulause $len \geq 20/n/x\text{-bndry}$, joka hakee kaikki vähintään 20-merkkiset yhdyssubstantiivit kaikissa sijamuodoissa. Aineiston hain osissa siten, että rajasin merkkien määrää.

Yhdyssubstantiiveja etsivää hakua täydensin pelkkään merkkimäärään perustuvalla haulilla $len \geq 20/n$. Näin sain mukaan noin 200 sellaista tapausta, joita ei ole tunnistettu yhdyssanoiksi. Tähän ryhmään kuuluu etenkin välilyöntejä sisältäviä yhdyssanoja, joiden yleisyydestä aineisto ei siis välttämättä anna täsmällistä kuvaa. Muutamia yksittäistapauksia olen poiminut Helsingin Sanomien verkkoarkistosta vuosilta 2000 ja 2001. Niiden puuttuminen varsinaisista hakutuloksista johtunee joko korpuksen automaattisessa koodauksessa tai aineiston myöhemmässä käsittelyssä sattuneesta virheestä.

² Tarkoitan saneella lekseemin yksittäistä esiintymää.

³ Copyright © Sanoma Osakeyhtiö. Kiitän Sanoma Osakeyhtiötä mahdollisuudesta käyttää korpusa.

⁴ Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa Sakari Vaelma tekee tietokoneohjelmaa, jolla voidaan tunnistaa yhdssanat ja niiden osat automaattisesti (esitelmä Kielitieteenpäivillä Helsingissä 20.–22.5.2010). Tällaisen ohjelman avulla olisi mahdollista selvittää eripituisten yhdyssanojen esiintymistä laajassakin korpuksessa.

Merkkimäärään perustuvan hakutavan vuoksi joistakin lyhyistä lekseemeistä on mukana vain sellaiset sijamuodot, joissa on yli 20 merkkiä. Tällaisten sanojen nominatiivit, mahdollisesti myös partitiivit ja genetiivit, puuttuvat kokonaan. ”Vajaaparadigmaisia” lekseemejä on n. 350. Tämä ei kuitenkaan vaikuta yleiskuvaan sijamuotojen frekvenssien keskinäisistä suhteista: kieliopilliset sijat ovat joka tapauksessa selvästi muita sijoja yleisempiä⁵.

ContextMill laskee merkkimäärään mukaan sekä kirjaimet että välimerkit, mutta ei aina tunnista välilyöntejä sisältävää yhdyssanaa. Pois on saattanut jäädä sellaisia yhdyssanoja, joiden alkuosa on sanaliitto tai rinnasteinen yhdyssana tai joiden kirjoitusasu poikkeaa yleiskielen normeista. Aineistossa saattavat näin painottua sellaiset yhdyssanat, joiden alku- tai loppuosa on jo yksinään yli 20 merkkiä. Hakujen tavoittamattomiin taas on voinut jäädä sellaisia pitkiä yhdyssanoja, joiden pituus jakautuu tasaisemmin. Myöskään kaikkia virheellisesti kirjoitettuja yhdyssanoja ei ole mukana, sillä korpuksen koodaus ja hakuohjelma eivät tunnista niitä. Edellä mainituista puutteista huolimatta uskon aineiston antavan totuudenmukaisen kuvan Helsingin Sanomien pitkistä yhdyssanoista sekä niissä esiintyvistä ilmiöistä.

Aineisto on kirjallisesta lähteestä, joten luvut, kirjaimet ja muut merkit on luokiteltu kirjoitusasun mukaan. Numeroin kirjoitetun luvun olen laskenut yhdeksi yhdysosaksi. Kirjaimin kirjoitettua lukua käsittelen kuten tavallista yhdyssanaa, vaikka yhdysnumeraalit muodostuvat hiukan eri tavalla kuin muut yhdyssanat (ks. esim. Iso suomen kielioppi § 780, vastedes ISK⁶).

Olen jättänyt tämän tutkimuksen ulkopuolelle sellaiset yhdyssanat, joissa osa sanasta on korvattu yhdysmerkillä toiston välttämiseksi. Syynä on se, että käyttämäni hakulauseet eivät löydä niitä kattavasti. Esimerkiksi ilmauksesta *sanoma- ja aikakauslehtipaperi* olen ottanut aineistoon ja analyysiin mukaan vain yhtenäisen osan *aikakauslehtipaperi*. Tällaisia tapauksia on hakutuloksissa mukana 265.

Kemiallisiin yhdisteisiin ja lääketieteeseen viittaavat sanat ovat usein pitkiä mutta jääneet enimmäkseen hakutulosten ulkopuolelle, sillä ContextMill-ohjelma ei ole tunnistanut niitä yhdyssanoiksi. Kemiallisten yhdisteiden nimet myös muodostetaan erilaisin periaattein kuin muut yhdyssanat, ja niiden rakenteen tulkinta vaatisi erityistietoja kemian alalta. Tässä työssä en käsittele pelkästään kemiallisista yhdisteistä koostuvia termejä tarkemmin, eikä niitä ole mukana aineistossa. Kemian käsitteitä esiintyy kuitenkin myös perussanoihin yhdistyneinä, jolloin niitä käsitellään kuten muitakin sanoja. Kemian termien sisäistä

⁵ Sijamuotojen frekvensseistä enemmän luvussa 1.2.3.

⁶ Ison suomen kieliopin painetun version rinnalla olen käyttänyt sen verkkoversiota VISK:iä. Molemmissa versioissa on kuitenkin sama sisältö ja pykälien numerot ovat samat, joten en ole erottellut painetusta ja verkkoversiosta poimittuja tietoja.

rakennetta en analysoi tarkemmin. Pois olen siis jättänyt esimerkiksi sanan *diklooridifenyy-litrikloorietaani* mutta sana *polyamiiniaineenvaihdunta* on mukana.

Joidenkin sanojen kirjoitusasu horjuu: *antidopingtoimikunta* esiintyy muutaman ker-ran myös yhdyssmerkkien kanssa muodoissa *anti-dopingtoimikunta* ja *antidoping-toimikunta*. Näistä olen lekseemiaineistoon valinnut vain ensimmäisen, koska muut asut ovat yksittäis-tapauksia. Vaihtoehtoiset muodot *yläruoansulatuskanava* ja *yläruuansulatuskanava* esiin-tyvät samassa tekstissä. Kyseessä on lista apurahan saaneista tutkijoista, joten eri kirloi-tusasu ovat mahdollisesti peräisin eri kirjoittajilta. Molemmat ovat mukana omina leksee-meinään.

Rinnasteisista erisnimistä ovat mukana vain sellaiset, joissa ainakin toinen rinnasteis-ta on suomenkielinen. Mukana on siis tapaus *Blues-Team-Karhu-Kissat*, mutta ei tapausta *Berlin-Hollywood-Deutschland*. Kandidaatintutkielmassani (Lantee 2008a) olen käsitellyt myös muunkielisiä ja kolmesta yhdysosasta koostuvia erisnimirinnastuksia.

Kolmiosaisen yhdyssanojen hierarkia on melko yksinkertainen, joten olen jättänyt ne varsinaisen aineiston ulkopuolelle. Pitkät yhdyssubstantiivit sisältävät kuitenkin usein kol-miosaisia yhdyssanoja, joten käsittelen niitäkin jonkin verran. Lisäksi monet esimerkiksi erisnimien esiintymistä koskevat huomiot pätevät myös kolmiosaisiin yhdyssanoihin. Lo-pullisen aineiston muodostavat (em. rajaukset huomioon ottaen) sellaiset yhdyssubstantii-vit ja erisnimien rinnastukset, joissa on neljä tai useampia yhdysosia. Osajaon periaatteista kerron lisää seuraavassa luvussa.

1.2.2. Yhdyssanojen jakaminen yhdysosiin

Aineiston jakaminen osiin perustuu kompromissiin kieleen erityisesti perehtyneen opiskeli-jan ja tavallisen kielenkäyttäjän sanatajasta ja kielitaidosta. Yhdysosiksi olen katsonut kaikki itsenäiset kotoperäiset sanat sekä epäitsenäiset yhdysosat (esim. *epä-, perus-, pieno-*). Ko-toperäisistä suomenkielisistä osista koostuvat yhdyssanat olen laskenut moniosaisiksi, vaikka tavallinen kielenkäyttäjä ei niitä sellaisiksi hahmottaisi. Tällaisia sanoja ovat esimer-kiksi *elokuva, maailma, olosuhde, periaate, puutarha* ja *viranomainen* (Kannisto 1927; Häk-kinen 2004: s.v. *elokuva, maailma, olo, periaate, tarha, virka*). Myös suomenkieliset yhdys-sanamuotoiset paikannimet olen jakanut osiin: *Hämeenlinna, Seinäjoki*.

Vierasperäisiä sanoja olen käsitellyt niiden äänteellisen mukautumisen mukaan. Ko-toistuneita yleislainoja (*hotelli, versio, posti*) käsittelen kuten kotoperäisiä suomen kielen sanoja, sillä niiden taivutus ja äänneasu ovat mukautuneet suomen kieleen eikä tavallinen kielenkäyttäjä välttämättä ajattele niitä lainasanoiksi. Myös sanan *kapellimestari* olen laske-

nut yhdyssanaksi, vaikka *kapelli*⁷ ei nykysuomalaisen sanavarastoon itsestään selvästi kuulu. *Mestari* sen sijaan on kaikille tuttua perussanastoa. (Lainasanoista ja niiden luokittelusta ks. esim. T. Itkonen 1990 tai Sajavaara 1989.)

Täysin vieraskieliset sanat eli sitaattilainat (*Gramophone, Koltshuha, Halsbandet*) olen luokitellut yksiosaisiksi, vaikka niitä lähtökielessä pidettäisiin yhdyssanoina. Moniosaisiksi olen laskenut vain sellaiset sitaattilainat, joissa sanojen rajat on merkitty sananvälillä, yhdysmerkillä tai isolla kirjaimella. Yhdyssanat *Abu Sayyaf-muslimisissiryhmä, Huun-Huur-Tu-kokoonpano, SuperHyperMixtur-loistosekoitus* ovat siis kaikki viisiosaisia. Myös vieraskieliset prefiksit, kuten *anti-, super-, hyper-, ex-* ja *bio-* olen erottanut omiksi yhdysosikseen, mikäli ne yhdistyvät kotoperäiseen sanaan (esim. *ex-kihlakunnantuomari*). Vieraskieliset ainekset ovat enimmäkseen erisnimiä.

Luokittelun kannalta pulmallisia lainasanoja ovat osittain suomen äännerakenteeseen mukautuneet erikoislainat. Tällaisia ovat mm. neoklassiset yhdyssanat, jotka muodostuvat alkuaan latinan- ja kreikankielisistä osista. Esimerkiksi sana *kaasukromatografimassaspektrometrimenetelmä* on joko viisi- tai seitsenosainen sen mukaan, katsotaanko neoklassiset sanat yhdyssanoiksi vai ei (tulkinnanvarainen osa on lihavoitu).

Laurie Bauer (1988: 38) pitää neoklassisia yhdyssanoja lingvistikinä kummajaisina, joiden asema ja säännöt eivät ole selviä. Myöhemmin Bauer (2005: 105) toteaa niiden olevan rakenteeltaan johdosten ja yhdyssanojen välimaastossa. Osilla on hänen mukaansa sekä itsenäisten sanojen että suffiksien ominaisuuksia. Niillä on melko selvä itsenäinen merkitys, mutta ne eivät voi esiintyä yksinään. (Bauer 2005: 105.)

Paula Sajavaara (1989: 76) nimittää latinalais- ja kreikkalaisperäisiä osia alkuliitteiksi. Vastaavasti ISK:ssa (§ 172) neoklassisia yhdysosia nimitetään vierasperäisiksi prefikseiksi. Tuomo Tuomi (1989: 29) käyttää neoklassisista muodosteista termiä yhdyssana mutta toteaa, ettei niitä yleensä hahmoteta yhdyssanoiksi, vaikka ne etymologisesti sellaisiksi todentuvat. Tuomi mainitsee (mp.) myös, että nuoret lainasanat ovat suhteellisen harvinaisia yhdyssanojen osia. Tämän aineiston vajaan kahdeksasta tuhannesta lekseemistä 84 sisältää neoklassisen sanan.

Vesikansa (1989: 215) jakaa Tuomen näkemyksen siitä, että vierasperäiset sanat eivät ole suomen kielen kannalta yhdyssanoja, vaikka ne alkukielessä hahmottuisivat useampiosaisiksi. Myös Sajavaara (1989: 88) toteaa, että vierassanat ovat läpikuultavia vain harjaantuneelle lukijalle. Muita kieliä ja tieteellistä sanastoa tunteva erottaa niistä toistuvia ja

⁷ *kapelli*: 'soittokunta, soitinyhtye, orkesteri' (Nykysuomen sivistyssanakirja 1986, s.v. *kapelli*).

vaihdettavia osia. Sen sijaan tavallinen kielenkäyttäjä ei välttämättä tunnista sanoja *demokratia*, *helikopteri* ja *Internet* yhdyssanoiksi.

Helikopterin sanajako lähtökielessä kreikassa yllättää kielitaitoisemmankin ihmisen, sillä se koostuu osista *heliko* + *pteri*⁸ Osaltaan virheellistä yhdyssanatulkintaa *heli* + *kopteri* edistää suomen tavu- ja painorakenne, joka luo sanojen rajalle uuden tavun *kop* ja sijoittaa sille sivupainon (ks. esim. Karlsson 1983: 151). Arkikielessä käytetäänkin lyhennettä *kopteri*, joka esiintyy myös yhdysosana (*sukellusveneentorjuntakopteria*). Myös alkuosa on irronnut omilleen mm. pelastushelikopteripalvelun nimeen *Medi-Heli*.

Neoklassisista yhdyssanoista ongelmallisimpia ovat määrän ja pituuden ilmaukset. Näiden ilmausten osat tulevat kaikille suomalaisille tutuiksi jo alakoulun matematiikan tunneilla, ja niitä voi yhdistellä vapaasti (*kilometri*, *kilogramma*, *desimetri*, *desilitra*). Lyhenteillä *desi* ja *kilo* on myös vakiintuneet merkityksensä arkikielessä, vaikka niitä matematiikan termistössä käytetään kaikkien määränilmausten kanssa. Sana *metri* kuitenkin käyttäytyy osittain kuten yhdyssanan edusosa: määrän ja pituuden ilmauksissa vokaaliharmonia ei kata molempia osia, vaan sijapäätte määräytyy vain viimeisen osan perusteella (*kilometriä pro kilometria*). Kuitenkin neoklassisten sanojen loppuosana *metri* taipuu takavokaalisesti (*barometri*: *barometria*). (Kielitoimiston sanakirja 2.0.) Tässä työssä katson yhdyssanoiksi sellaiset määrän ja pituuden ilmaukset, joissa vokaaliharmonia ei kata koko sanaa. Tällaisia leksemejä on kolme: *millimetri*, *senttimetri* ja *kilometri*.

Aineiston lähteen kohderyhmän eli tavallisen sanomalehdenlukijan ei voi olettaa tunnistavan kaikkia kreikkalais- ja latinalaisperäisiä osia, joten niitä ei – *metriä* lukuun ottamatta – ole eroteltu tässä aineistossa. Osa näistä sanoista on niin vakiintuneita (*demokratia*, *teknologia*), että niiden jakaminen osiin tuntuu väkinäiseltä eikä vastaa tavallisen kielenkäyttäjän kielitajua.

1.3. Tutkimuksen kulku

Johdantoluvussa olen esitellyt tutkimuksen taustat ja tavoitteet sekä kuvannut aineiston koostumusta ja sen valintaperusteita. Luvussa kaksi käyn läpi, miten yhdyssanoja on määritetty ja kuvattu aiemmassa tutkimuksessa ja mitä erityisesti pitkistä yhdyssanoista ja niiden hierarkkisesta rakenteesta on mainittu. Vertailen lisäksi lyhyesti formaalisen ja funktionaalisen kielikäsitteen eroja yhdyssanojen kuvaamisessa. Esittelen myös yhdyssanojen perus-

⁸ *heliko*:-: <*hélikos* 'kierre, spiraali'. -*pteri* < *pterón* 'siipi' (Koukkunen 1990, s.v. *helikopteri*).

tyypit ja käyttämäni termit. Luvun kaksi lopussa kuvaan yhdistämisen periaatteita ja yhdyssanojen käyttöä sekä tarkastelen aineistoni yleisimpiä yhdyssubstantiiveja.

Kolmannessa luvussa tarkastelen lähemmin pitkien yhdyssubstantiivien muotoa. Osien määriä ja rakennetta käsittelen omissa luvuissaan niiden jälkiosan pituuden mukaan. Suurin osa yhdyssanoista asettuu luokkiin ongelmattomasti, mutta pientä ryhmää sanoista ei saa yksiselitteisesti luokiteltua. Näitä monitulkintaisia rakenteita käsittelen omassa luvussaan. Tarkastelen myös pitkien yhdyssanojen ortografisia piirteitä sekä joidenkin yhdyssanoille tyypillisten muotojen esiintymistä. Näkökulmana on erityisesti niiden esiintyminen käytetyssä aineistossa ja käyttäytyminen pitkissä yhdyssanoissa. Suurin ero lyhyempiin yhdyssanoihin on se, että pitkässä yhdyssanassa voi esiintyä useita näistä yhtä aikaa ja toisaalta sama piirre voi toistua useamman kerran samassa yhdyssanassa. Lyhyissä yhdyssanoissa ilmiöt esiintyvät yksittäisinä. Seuraavissa luvuissa menen syvemmälle näiden muotojen taakse.

Neljännessä luvussa keskityn tarkemmin määritysyhdyssanoihin ja niille tyypillisiin muotoseikkoihin. Tarkastelen myös sitä, missä määrin pitkässä yhdyssubstantiivissa voi esiintyä erilaisia sanojen yhdistämisen tyyppejä: määrittämistä, rinnastamista ja sanaliittoja. Käsittelen paitsi yleisiä yhdyssanarakenteita myös harvinaisempia muotoja. Tärkeä teema on myös se, miten merkitys rakentuu määritysyhdyssanojen eri tyypeissä. Painopiste on yleisnimistä koostuvissa yhdyssanoissa, mutta käsittelen myös erisnimellä alkavia yhdyssanoja omassa luvussaan.

Viidennessä luvussa käyn läpi samanarvoisista osista koostuvien summayhdyssanojen ja niille läheisten rakenteiden rakennetta ja merkityksiä. Kiinnitän huomiota mm. osien määrään ja tarkoitteeseen. Analysoin tässä yhteydessä myös rinnasteisia erisnimiä, sillä ne vertautuvat muodoltaan rinnasteisiin yleisnimiin. Näiden sanatyyppien merkityksen muodostumisessa on kuitenkin eroja. Tarkastelen hiukan myös rinnastettujen sanojen järjestystä.

Viimeisessä, kuudennessa luvussa vedän yhteen tutkimukseni tulokset ja esitän johtopäätöksiä. Tässä luvussa voin esittää aineiston analyysiin pohjautuvan näkemyksen siitä, millaisia sanomalehtitekstien pitkät yhdyssubstantiivit ovat. Nostan myös esille aiheita, joihin tässä työssä ei ollut mahdollista paneutua mutta joita tutkimalla kuva pitkistä yhdyssanoista tarkentuisi edelleen.

Yhdyssubstantiiveissa muoto, merkitys ja käyttö nivoutuvat yhteen. Siksi sama asia nousee esille monessa yhteydessä. Aineiston käsittelyn kannalta aihepiirejä on kuitenkin ol-

lut pakko hajottaa lukuihin. Lukijan avuksi olen varustanut tekstini viittauksilla muihin lukuihin, joissa samaa ilmiötä käsitellään.

Analyyssissä mainitut esimerkit on poimittu aineistosta, ellei lähdeviitteellä toisin mainita. Muutamissa kohdissa olen liittänyt mukaan enemmän kontekstia, jotta yhdyssubstantiivin merkitys olisi helpompi hahmottaa. Näiden esimerkkien yhteydessä mainitaan päivämäärä, jolloin teksti on julkaistu Helsingin Sanomien painetussa versiossa. Tekstiesimerkit on kuitenkin enimmäkseen poimittu Helsingin Sanomien digilehden verkkoarkistosta⁹ huhtikuussa 2010.

⁹ <http://www.hs.fi/arkisto/> (Copyright © Helsingin Sanomat. Käyttö vain tilaajatunnuksilla.)

2. YHDYSSANOJEN MÄÄRITELMÄ JA KÄYTTÖ

2.1. Yhdyssanan määritelmä

Yhdistäminen on suomen kielelle tyypillinen sananmuodostuskeino, ja yhdysosien muoto-ryhmiä, yhdistymisen sääntöjä ja yhdyssanojen oikeinkirjoitusta käsitellään kaikissa fennistiikan perusteoksissa – sekä oikeinkirjoitusoppaissa että kielitieteellisissä kuvauksissa. Kuvauksen laajuus ja yksityiskohtaisuus vaihtelevat, mutta keskeisyytensä vuoksi yhdyssanoja ei voi koskaan ohittaa suomen kielen kuvauksessa.

Etenkin oikeakielisyysooppaiden näkökulma on lähinnä ortografinen ja normatiivinen, eli kuvaus keskittyy luetteloimaan viivojen pituuksia ja määriteosan sijamuotoa. Tarkoituksena on opastaa lukijoita kirjoittamaan yhdyssanat oikein, sillä yhdyssanojen osaamista pidetään sivistyksen ja suomen kielen taidon mittarina. (Yhdyssanojen oikeinkirjoituksesta ks. esim. Iisa, Piehl & Oittinen 2003; Ikola 1979; Leino 2001; Vesikansa 1989.) Pitkien yhdyssanojen erityisominaisuudet, kuten hierarkkinen rakenne ja semanttiset piirteet, mainitaan vain ohimennen jos ollenkaan.

Hiukan enemmän hierarkkia käsittelevät ainakin ISK:n (§ 403–405,) tekijät, Jouko Vesikansa (1989: 213–214) sekä Aarni Penttilä (2002 [1957]: 259–260). Rakenteen monimutkaisuuden huomioi myös Fred Karlsson Suomen peruskieliopissaan (1982: 229–230). Hän toteaa että rakenteeltaan mutkikkaita yhdyssanoja syntyy silloin, kun mukana on deverbaliininen nominijohdos. Hän myös mainitsee tämän tyyppin produktiiviseksi sekä toteaa niiden vastaavan usein täysiä lauseita. (Mts. 230.)

Yhdyssana määritellään muodoltaan kahden tai useamman itsenäisen sanan yhdistelmäksi (ks. esim. Erkki Itkonen 1966: 234; Lauri Hakulinen 1968: 303; Penttilä 2002 [1957]: 258; Vesikansa 1989: 213; ISK: § 398; Laaksonen & Lieko 2003: 110). Kirjoituksessa yhdys-sanat merkitään kirjoittamalla sanat yhteen ilman välilyöntiä tai yhdistämällä ne yhdysmerkin avulla. Yhteen kirjoittaminen on kuitenkin vain ortografinen konventio.

Yhdyssanan keskeiseksi foneettiseksi tunnusmerkiksi mainitaan usein yksi pääpaino (Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 132; Ikola 1986: 105; Penttilä 2002 [1957]: 260; Vesikansa 1989: 213). Karlssonin (1983: 151) mukaan yhdyssanojen tunnus on myös erityisen voimakas sivupaino. Hän ei kuitenkaan tarkenna, mikä on erityisen voimakkaan sivupainon ja pääpainon ero. Laaksonen ja Lieko (2003: 23) antavat painotusohjeita erityisesti pitkille yhdyssanoille, kuten *júhlajúmalanpáalvelus*. Niemi (2009: 239) väittää yhden pääpainon säännön pätevän jopa ketjusanoihin, kuten *míkä-sen-nimi-nyt-taas-olikaan-näyttelijä*. Sen sijaan

kahden rinnasteisen sanan yhdistelmässä on Niemen (mp.) mukaan kaksi pääpainoa: *óhjaa- ja-näyttelijä*.

Muissa uudemmissa esityksissä pääpainon merkitys on esitetty varovaisemmin. ISK:ssa (§ 399) mainitaan, että yhdyssanoilla on vain yksi pääpaino, mikä ei kuitenkaan välttämättä erota sitä kaksisanaisesta ilmauksesta. Saman huomion on tehnyt myös Häkkinen (2006: 147). Tosin jo Penttilä (2002 [1957]: 259) on huomauttanut, että puhekielessä ei ole tarpeen erotella yhdyssanoja ja sanaliittoja toisistaan – ongelma on siis lähinnä ortografinen. Tämä ortografinen ongelma on kuitenkin monille kirjoittajille huomattavan suuri, jopa ylitysepääsemätön. (Yhdyssanojen foneettisesta toteutumisesta ks. myös Lantee & Nieminen 2008 ja 2010.)

Painotus ei epämääräisyytensä vuoksi riitä yhdyssanan tunnusmerkiksi, joten muitakin kriteerejä on otettava huomioon. Niistä tärkeimpiä ovat syntaktiset ja semanttiset seikat. Yhdyssana käyttäytyy kuten yksittäinen sana (ISK: § 398) eli on itsenäinen morfologis-semanttinen yksikkö (esim. Niinimäki 1991). Yhdistämällä luodaan uusi sana kahden tai useamman sanan merkitysten pohjalle. Yhdyssanan merkitys on eriytynyt sen osien merkityksestä. Tämä on tärkeä piirre etenkin genetiivialkuisissa yhdyssanoissa, joiden ero vastaavaan sanaliittoon on toisinaan hyvin hienovarainen. (Ks. esim. Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 128–132; ISK § 402.) Alku- eli määriteosana oleva substantiivi on merkitykseltään epäreferentiaalinen eli ei viittaa mihinkään tiettyyn tarkoitteeseen vaan sen lajiin yleisemmin. Sen sijaan substantiivimäärite viittaa yleensä tiettyyn tarkoitteeseen. (ISK § 400.)

Nominatiivimuotoisen substantiivin ja toisen substantiivin yhdistelmä on kaikkein selvimmän yhdyssana, sillä substantiivimäärite ei yleensä ole nominatiivissa. Poikkeuksen tästä muodostavat lähinnä nimikemääritteet, kuten *tasavallan presidentti Tarja Halonen*. (ISK § 400). Selvästi yhdyssanoja ovat myös sellaiset, joiden alkuosana on erityinen yhdyssanamuoto eli casus componens (*hevosmies*) tai itsenäisenä lekseeminä esiintymätön muoto (*ulkomaalainen*) (mp.).

Yhdyssubstantiivin määriteosana voi olla myös useamman sanan kokonaisuus, kuten yhdyssana, sanaliitto, sanojen rinnastus tai ortografinen aines (esim. ISK § 403). Pitkissä yhdyssubstantiiveissa esiintyy näitä kaikkia ja jopa useampia näistä samassa yhdyssanassa. Tällaiset sanat saattavat olla vaikeampia hahmottaa, ja niiden oikeinkirjoitus voi tuottaa vaikeuksia taitavallekin kirjoittajalle.

Yhdyssana on erityisesti ortografinen ilmiö, ja sen ulkoasu on suomen kielessä tarkkaan normitettu. Useimmat kielenhuollon oppaat tuovat syntaktisia ja semanttisia kysymyksiä esille vain siinä määrin kuin niitä tarvitaan taustoittamaan oikeinkirjoitusohjeita. (Ks.

esim. Iisa, Piehl & Oittinen 2003; T. Itkonen 2000; Leino 2001.) Yksityiskohtainen ohjeistus ei kuitenkaan ole välttämätön yhdyssanojen olemassaolon kannalta. Englannin kielessä yhdistäminen on myös varsin yleinen sananmuodostuskeino, mutta yhdyssanoille ei ole tarkkaan määriteltyjä oikeinkirjoitusohjeita. Englannissa yhdyssanalla voi olla eri sanakirjoissa kolmekin erilaista kirjoitusasua, jotka ovat kaikki hyväksyttäviä (*girl friend, girl-friend, girlfriend*¹⁰) (Bauer 1988: 101). Kuitenkin jos tällaista sanaa käytetään muuten suomenkielisen yhdyssanan määriteosana, välilyönti tai sen puuttuminen vaikuttaa yhdyssanan kirjoitusasuun.

Erkki Itkonen (1966: 234–240) tarkastelee laajasti suomen kielen yhdyssanoja suhteessa muihin suomalais-ugrilaisiin kieliin. Lauri Hakulinen (1968: 303–307) taas käsittelee yksityiskohtaisesti useiden yhdyssanojen merkitystä mutta ei puutu perusluokittelua enempää niiden rakenteisiin. Jussi Niemi (2009) on laskenut yhdyssanojen ja niiden muotopiirteiden frekvenssejä korpusaineistosta.

Opinnäytetöissään erityisesti yhdyssubstantiiveja ja niiden semantiikkaa käsittelevät mm. Eeva Multanen (1991) sekä Kirsti Kosonen (1985). Anneli Niinimäki (1991) puolestaan on tutkinut, kuinka yläkouluikäiset hahmottavat yhdyssubstantiiveja. Marja Ylikulju (2003) tarkastelee tutkielmassaan seuranhakuilmoitusten yhdyssanoja ja niiden oikeinkirjoituksen hallitsemista. Ylikulju on ottanut analyysinsä pohjaksi Saukkosen (1973) generatiiviseen näkemykseen pohjautuvan luokittelun. Laura Tyysteri (2009) on vertaillut erikoiskielen ja yleiskielen yhdyssanoja, ja hänen aineistonsa koostuu enimmäkseen yhdyssubstantiiveista.

Päivi Kari (2007) on tehtävänimikkeiden muutosta käsittelevässä pro gradussaan analysoinut myös yhdyssanoja. Hänen havaintojensa mukaan yhdyssanamuotoiset tehtävänimikkeet ovat pidentyneet ja kompleksistuneet vuosina 1984 ja 2004 verrattuna vuoteen 1964. Karin aineiston 1 305 tehtävänimikkeestä määritys yhdyssanoja on 566 ja summayhdyssanoja vain 16. Vuoden 1964 pisin nimike oli kolmiosainen, mutta vuosina 1984 ja 2004 mukana oli myös muutamia neliosaisia. Tarkempia määriä Kari ei ilmoita. (Mts. 40–41.)

2.2. Yhdyssanat transformationaalisessa ja funktionaalisessa kielikäsitksessä

Bauerin (1978: 11–12) mukaan kielioppimalli on tyydyttävä vain, jos se pystyy käsittelemään yhdyssanoja. Seppänen (1981: 70–76) puolestaan toteaa yhdyssanojen kuvauksen olevan yksi transformatiivisen ja funktionaalisen kielikäsitksen keskeisistä eroista. Ero on

¹⁰ MOT englanti 4.8 -sanakirja tarjoaa vain asua *girlfriend*.

paljolti siinä, miten leksikon ajatellaan edustuvan mielessä ja miten sanoja rakennetaan. Seppäsen mielestä transformatiiviset koulukunnat määrittelevät yhdyssanojen merkitykset kapeasti ja konkreettisesti verrattuna funktionaalisiin kuvauksiin. (Mp.)

Transformaatiokieliopin piirissä yhdyssanojen on ajateltu olevan tiivistymiä lauseista. Esimerkiksi Pauli Saukkonen (1973) on jaotellut yhdyssanoja niiden pohjalla olevan lauseen mukaan. Hän näkee yhdyssanan pintarakenteena, joka ei paljasta juuri mitään osien välisestä suhteesta. Pintarakenne eli yhdyssana on syvärakenteen lyhyt muoto, joka syntyy, kun yhdyssana esiintyy riittävän usein ja sen merkitys on yksiselitteinen. (Mts. 332.) Saukkonen ei artikkelissaan selitä, miten tulisi suhtautua tilapäisiin yhdyssanoihin, joilla ei ole vakiintunutta merkitystä. Hän ei myöskään ota kantaa siihen, että muodoltaan ja merkitykseltään vakiintunut yhdyssana voi jossakin kontekstissa saada poikkeuksellisen merkityksen (esim. *hajuvesi* viittaamassa viemäriverteen).

Transformationalisessa teoriassa yhdyssanalla voi olla vain rajallinen määrä merkityksiä (Seppänen 1981: 72–73). Saukkonenkin (1973: 333) luettelee lyhyessä artikkelissaan kullekin esimerkisanalleen vain yhden merkitysvaihtoehdon. Osa esimerkkiyhdyssanojen merkitysten selityksistä on kuitenkin melko erikoisia, kuten *kevättalvi* 'talvi, joka kuuluu kevääseen' tai *kirjallisuushistoria* 'historia, johon kuuluu kirjallisuus'.

Tarkastelun pitäisi Räisäsen (1985: 160) mukaan lähteä kielenkäyttäjän eikä kielen tutkijan lähtökohdista. Hän (mp.) pitää yhdyssanan motivaatiota hedelmällisimpänä lähtökohtana tutkia sen syntymistä. Funktionaalisessa yhdyssanakuvauksessa lähdetään siitä, että yhdyssana saa täsmällisen merkityksensä kontekstissa osiensa perusmerkityksen pohjalta. Tässä näkemyksessä yhteen kirjoittaminen tarkoittaa vain, että yhdysosilla on jonkinlainen suhde toisiinsa. Niinpä vakiintunutkin sanayhdistelmä voi saada milloin tahansa uuden merkityksen, ja uusia yhdistelmiä voi luoda tarpeen mukaan. Muodoltaan ja merkitykseltään vakiintuneen yhdyssanan käyttäminen uudessa merkityksessä on tavallista vitseissä, paki-noissa ja muussa nokkelassa kielenkäytössä. (Seppänen 1981: 69–82.)

Seppänen (1981) ja häntä seuraten Räisänen (1986) esittelevät Eugenio Coseriuun ajatuksia yhdyssanojen merkityksen muodostumisesta. Coseriuun näkemys merkityksestä jakautuu systeemiin, normiin ja puhuntaan. Systeemi sisältää kaikki potentiaaliset merkitysmahdollisuudet. Normi taas käsittää sen, mitä noista mahdollisuuksista kieliyhteisö on ottanut käyttöönsä. Puhunta puolestaan on tilannekohtaista kielenkäyttöä, joka voi käyttää koko systeemin antamia mahdollisuuksia ja tarpeen tullen rikkoa normia. (Räisänen 1986: 160.)

Yhdyssanan systeemimerkitys on Coseriuun ajattelussa avoin erilaisille tulkinnoille. Esimerkiksi nominatiivimuotoisista määritysyhdyssanan osista systeemimerkitys kertoo

vain, että näillä osilla on jotain tekemistä keskenään. Tarkemman tulkinnan antaa vasta normimerkitys, joka taas riippuu kielenulkoisen maailman asioista, kuten ihmisen hahmotuskyvystä, ja puheyhteisön kulttuurista. Lopullinen merkitys syntyy puhetilanteessa, kun yhdyssana liittyy kontekstiin. (Seppänen 1981: 79; Räisänen 1986: 160.)

Systeemimerkityksen väljyys sallii suuren ilmaisuvapauden puhunnan tasolla, mikä tosin aiheuttaa sen, että tilapäiset yhdyssanat vaativat kontekstin tullakseen ymmärretyksi niin kuin kirjoittaja on ajatellut. Pelkkä muoto ei kerro riittävästi etenkin tilapäisen yhdyssanan merkityksestä. (Räisänen 1986: 160–161.) Myös ISK:ssa (§ 410) todetaan, että etenkin tilapäisten nominatiivialkuisten yhdyssubstantiivien merkitys on vahvasti sidoksissa kontekstiin.

Coseriun teoriassa yhdyssanatutkimuksessa muutoin keskeisellä sijalla ollut leksikaalistumisen käsite muuttuu tarpeettomaksi. Coseriulla tilapäiset ja vakiintuneet yhdyssanat ovat kielisysteemin tasolla samantarvoisia. Normimerkitys kuitenkin kahlitsee enemmän vakiintuneita muodosteita, koska totunnaisista merkityksistä poikkeaminen voi aiheuttaa väärinkäsityksiä. Tätä mahdollisuutta tosin hyödynnetään luovassa kielenkäytössä. (Seppänen 1981: 79; Räisänen 1986: 160–161.)

Räisänen (1986: 155) toteaa, että vakiintuneiden yhdyssanojen on katsottu kuuluvan leksikkoon. Sen sijaan tilapäiset yhdyssanat olisivat leksikon ulkopuolella. Tämä on lähinnä generatiivisen kieliopin käsitys. Kuitenkin leksikaalistuneiden ja leksikaalistumattomien sanojen välille on vaikea tehdä eroa (ks. Karlsson 1983: 246).

Ongelma siis on, missä suhteessa leksikko ja produktiiviset sananmuodostuskeinot ovat toisiinsa eli mitä sanoja on valmiina leksikossa ja mitä muodostetaan erikseen. Räisänen pitää näitä päällekkäisinä ja rinnakkaisina. Niitä on myös pidetty tiukasti erillään eli komplementaarina. Läpinäkyvät eli Kososen (1985) termistössä tilapäiset muodostetaan aina erikseen. Leksikaalistuneet ovat leksikossa, koska niiden merkitys poikkeaa osien merkityksestä. Vakiintuneet ovat näiden välissä. Tutuimmat ehkä ovat kielenkäyttäjän leksikossa mutta oudommat joudutaan purkamaan. Niitä voidaan muodostaa myös analogisesti muiden yhdyssanojen perusteella. (Bauer 2001: 110.)

Tässä tutkielmassa lähestyn yhdyssanoja funktionaalisen käsityksen pohjalta. Katson, että yhdyssana sisältää kaikkien osiensa merkitykset, mutta saa täyden merkityksensä vasta kontekstista. Joitakin yhdyssanatyyppejä lähestyn hiukan formaalimmin, koska syntaksi on niissä läpinäkyvämmän mukana. Tällaisia ovat mm. predikaatin ja subjektin tai objektin suhteeseen vertautuvat yhdyssanat (*lainsäädäntö, auringonpaiste*). Niiden edusosana on deverbaalinen nominijohdos, ja ne sisältävät kyseisen verbin täydennyksiä ja määritteitä eli usein

suuren osan vastaavan kokonaisen lauseen jäsenistä. Esimerkiksi sanan *lainsäädäntö* voi ajatella rinnastuvan lauseeseen *säätää laki*. Tämän tyyppisten yhdyssubstantiivien merkitysmahdollisuudet ovat rajallisemmat, ja yhdysosien muoto antaa enemmän vihjeitä niiden keskinäisestä suhteesta.

2.3. Perustyyppit

Vartaloltaan yksimorfeemisia, jakamattomia lekseemejä voidaan kutsua perussanoiksi. Yhdyssana taas on kompleksinen sanatyyppi, sillä siinä on useampia morfeemeita. (ISK § 145.) Yhdyssana koostuu yhdysosista, joiksi useimmiten lasketaan perussanat, yhdyssanat, sanaliitot ja epäitsenäiset yhdysosat (esim. prefiksit) (Laaksonen & Lieko 2003: 110; ISK § 145, § 172, § 403, § 427). Tässä tutkielmassa yhdysosiksi on laskettu vain perussanat ja epäitsenäiset nominaaliset yhdysosat (*ulko-*, *täsmä-*), sillä tarkan hierarkian tutkimisen kannalta on mielekkäämpää pitää sanaliittoja ja yhdyssanoja usean yhdysosan kokonaisuuksina. Viimeinen yhdysosa on merkittävä erityisesti syntaksin ja morfologian kannalta, sillä se määrää koko yhdyssanan sanaluokan ja tarkoitteen lajin sekä kantaa siihen liittyvät tunnukset, partikkelit ja johtimet (ISK § 404).

Yhdysosien semanttisen suhteen perusteella yhdyssanat jaetaan endosentrisiin ja eksosentrisiin¹¹ (Ks. esim. Bloomfield 1984: 235; ISK § 424). Endosentrinen yhdyssana on edusosansa hyponyymi eli yhdyssanan merkitys sisältyy sen edusosan merkitykseen. Edusosa siis ilmaisee koko yhdyssanan tarkoitteen lajin. Tähän tyyppiin luetaan summa- ja määritysyhdyssanat, jotka määrittelen tarkemmin myöhemmin. Eksosentrisen yhdyssanan merkitys on sen osien merkityksen ulkopuolella. Näitä ovat esimerkiksi bahuvriihit, jotka luonnehtivat tarkoitettaan jonkin sille kuuluvan osan ominaisuuden kautta. Sana *harmaahapsi* ei tarkoita harmaita hiuksia vaan henkilöä, jolla on harmaat hiukset. Useimmiten bahuvriihilla viitataan elolliseen olentoon. (ISK § 424, Vesikansa 1989: 250–253.) Bahuvriihin alkuperäinen merkitys on ollut konkreettinen ja endosentrinen, mutta se on siirtynyt kuvaamaan piirrettä kantavaa olentoa (Vesikansa 1989: 251). Yksikään aineiston lekseemeistä ei ole perusrakenteeltaan bahuvriihi, mutta muutamia esiintyy määriteosana (*sarvipääpienoispatsas*, *Pystykorva-kirjklubi*).

¹¹ Bloomfield vertaa yhdyssanoja lauseisiin ja lausekkeisiin. Lause on eksosentrinen, koska lause *Joni juoksee* ei kokonaisuutena kuulu kumpaankaan sen osan sanaluokkana. Sen sijaan lauseke *Joni parka* olisi endosentrinen, koska se kokonaisuutena vastaa pelkkää substantiivia *Joni*. (Bloomfield 1984: 194.)

Rakenteen ja yhdysosien keskinäisten suhteiden perusteella yhdyssanat voidaan jakaa määritysyhdyssanoihin (*viestijoukkue*), summayhdyssanoihin (*ohjaaja-tuottaja*), appositioyhdyssanoihin (*tutkijanainen*) sekä iteratiivisiin yhdyssanoihin (*kotikoti*) (ISK § 398, § 422, § 424). Yleisin tyypeistä on määritysyhdyssana eli determinatiivinen yhdyssana, jossa yhdysosat ovat alistussuhteessa eli keskenään epätasa-arvoisia. Alkuosa eli määriteosa tarkoittaa loppuosan eli edusosan merkitystä (*arvopaperimarkkina + laki*). Edusosasta käytetään yleisesti myös nimitystä perusosa¹². Määriteosa on tavallisimmin nominatiivissa tai genetiivissä, mutta muutkin sijat ovat mahdollisia. (Ks. esim. Vesikansa 1989: 213–214.) Käsitteiden määritysyhdyssanoja tarkemmin luvussa 4.

Summatiivisessa eli rinnastussuhteessa olevat osat ovat keskenään samanarvoisia ja samantyyppisiä, ja ne viittaavat samaan tarkoitteeseen, esim. *laulaja-säveltäjä-lauluntekijä* (ks. esim. Vesikansa 1989: 213–214, ISK § 435). Summayhdyssanoista on käytetty myös termiä kopulatiivinen yhdyssana ja rinnasteinen yhdyssana. Tässä tutkielmassa käytän termiä rinnaste viittaamaan keskenään samanarvoisiin rinnastettuihin aineksiin. Rinnasteet ilmaisevat esimerkiksi osapuolia, ääripäitä tai samanarvoisia ominaisuuksia. Rinnasteet voivat olla perussanoja, yhdyssanoja tai sanaliittoja, ja ne erotetaan toisistaan yhdysmerkillä tai ajatusviivalla. Sanassa *laulaja-säveltäjä-lauluntekijä* on siis kolme rinnastetta ja neljä yhdysosaa: *laulaja + säveltäjä + (laulun + tekijä)*.

Erisnimirinnastukset vertautuvat muotonsa puolesta summayhdyssanoihin, mutta ne eivät kuitenkaan ole yhdyssanoja. Tässä rinnastustyyppissä on liitetty ajatusviivalla toisiinsa useimmiten paikkoihin tai henkilöihin viittaavia erisnimiä: *Kuopio–Joensuu–Lieksa–Kajaani–Jyväskylä*. Erisnimien rinnastuksella ilmaistaan esimerkiksi reittejä ja urheilun ottelupareja. Rinnasteisuutta käsittelemme tarkemmin luvuissa 4.2 ja 5.

Pitkässä yhdyssubstantiivissa määritys- ja rinnastussuhde voivat esiintyä myös yhdessä. Tällöin sanassa on rinnasteinen määriteosa eli summayhdysosa, joka tarkoittaa alisteisen edusosan merkitystä (*Suomi–Ruotsi–Viro-maaottelu*). (Ks. esim. Vesikansa 1989: 213–258, ISK § 434.) Perusrakenteeltaan nämä ovat määritysyhdyssanoja, mutta määrite- ja edusosan suhde on hiukan toisenlainen kuin määritysyhdyssanoissa yleensä. Kutsun tätä tyyppiä yhdistelmäyhdyssanaksi. Tästä sanatyypistä on käytetty myös termiä ketjusana (esim. Hii-denmaa 2000: 59), mutta minä tarkoitan ketjusanalla eri asiaa.

¹² Edusosa on Ison suomen kieliopin tekijöiden käyttämä termi. He rinnastavat yhdyssanan viimeisen osan edussanaan, eli lausekkeen hallitsevaan jäseneseen. Edusosa ja edussana ovat molemmat rakenteensa hallitsevia jäseniä ja kantavat lauseyhteyden edellyttämiä piirteitä. (ISK § 404, 441.)

Tässä työssä ketjusana on lauseke, lause tai lausemainen rakenne, joka käyttäytyy yksittäisen sanan tavoin. Ketjusana voi esiintyä joko yksinään (*sinä-tapoit-minut-minä-tapan-sinut*) tai määrittämissuhteessa edusosan kanssa (*hauki on kala -pönttämismenetelmä*). Syntaktisen kokonaisuuden tiivistäminen yhdeksi sanaksi on tyylikeino, joka muuttaa kokonaisuuden merkityksen yleisemmäksi ja abstraktimmaksi (Varantola 1984: 9). Olen laskenut ketjusanat sanaliittojen alatyypiksi, vaikka osat on toisinaan yhdistetty yhdysmerkillä. Käsittelen ketjusanajoja tarkemmin luvussa 4.3.2.

Lisäksi yhdyssanoiksi lasketaan iteratiiviset eli toistoyhdyssanat, joissa sama sana esiintyy kahdesti. Tämä yhdyssanatyyppi on nykyisin karttuva mutta epämuodollinen. (ISK § 425.) Toistaminen korostaa prototyyppisyyttä verrattuna yksinkertaiseen sanaan. Esimerkiksi opiskelijoiden kielenkäytössä *koti* on 'tämänhetkinen asunto' mutta *kotikoti* on 'vanhempien asunto, lapsuudenkoti'. Kirjoitusasu ei ole vielä vakiintunut; ainakin muotoja *kotikoti* ja *koti-koti* on esiintynyt. Osia on yleensä vain kaksi, joten tyyppiä ei esiinny aineistossa sellaisenaan. Niitä ei myöskään näytä esiintyvän pitkien yhdyssubstantiivien osina, vaikka se olisi toki mahdollista. Esimerkiksi *alkupala-alkupala* voisi viitata pieneen ruokalajiin vastakohtana vaikkapa lisukesalaatille. Tämä yhdyssanatyyppi esiintyy enimmäkseen epämuodollisessa kielessä, joten sanomalehteen niitä päätyisi joka tapauksessa vain harvakseltaan. Saman osan toistoa esiintyy myös esimerkiksi sanassa *iso-iso-isovanhempi*, joka kuitenkin on laskettu määrittäsyhdyssanaksi.

Johdosyhdyssanat ovat määrittäsyhdyssanojen tyyppi, joka on muodostunut toisesta yhdyssanasta johtamalla: *viikonloppu/isin, kansaneläke/läinen*. (ISK § 398). Näitä on aineistossa muutamia, esim. *laskuvarjohyppykurssilainen*, josta esiintyy myös johtamaton muoto *laskuvarjohyppykurssi*. Rakenteeltaan ne eivät poikkea muista määrittäsyhdyssanoista. Osien hierarkiasuhteet pysyvät samoina, eikä johdoksen lisääminen edusosaan vaikuta sanan muuhun rakenteeseen. Käsittelen ilmiötä tarkemmin luvussa 3.7.4.

ISK:ssa (§ 422) erotetaan määrittäsyhdyssanoista appositioyhdyssana. Sen kirjoitusasu on samanlainen kuin määrittäsyhdyssanan, mutta osien suhde on lähempänä summayhdysanaa. Esimerkiksi *tutkijanainen* on sekä tutkija että nainen. Ensimmäisen osan voidaan myös tulkita rajaavan jälkimmäisen osan merkitystä, jolloin yhdysosien järjestys vaikuttaa sana merkitykseen. *Tutkijanainen* ja *naistutkija* painottavat tarkoitteen eri piirteitä. Appositiosuhde muistuttaa myös substantiivin ja taipumattoman nimikemääritteen suhdetta. (ISK § 422.) Ero summayhdysanaan on osien suhteessa: appositiossa osat ovat vaihtoehtoisia ja epäsymmetrisiä, kun taas summayhdysanan osat ovat samantasoisia ja symmetrisiä (ISK § 435).

Anglosaksisessa kielentutkimuksessa tunnetaan lisäksi muita yhdyssanojen luokittelutapoja, joita fennistiikassa ei juurikaan ole käytetty. Esimerkiksi Bauer (1988: 36–37) jakaa yhdyssanat kantayhdyssanoihin ja synteettisiin yhdyssanoihin. Kanta- eli primaariyhdyssanat koostuvat substantiiveista ja adjektiiveista, eli ne vastaavat fennistiikassa määritysyhdyssanojen perustapauksia (*puukauha, kevytmaito*). Synteettisissä (t. verbaalisissa) yhdyssanoissa on edusosana deverbaalinen nominijohdos ja sen määriteosana verbin täydennys (*lainsäädäntö < säätää laki, aivokalvontulehdus < aivokalvo tulehtuu*). Fennistiikassa synteettiset yhdyssanat kyllä tunnetaan ilmiönä mutta niitä pidetään määritysyhdyssanojen alatyypinä eikä niille ole omaa termiä.

Saukkonen (1973) viittaa termillä dynaaminen yhdyssana sellaisiin tapauksiin, jotka palautuvat kokonaiseen lauseeseen. Hän kuitenkin laskee tähän tyyppiin myös sellaiset yhdyssanat, joissa ei ole deverbaalia substantiivia (*pyykkipäivä*)(mp.). Fennistiikassa termillä primaariyhdyssana on viitattu pitkän yhdyssanan ydinosiin eli tärkeimpiin edusosiin (ks. esim. Multanen 1991 ja Niinimäki 1991). Synteettisiä yhdyssanoja ja primaariyhdyssanoja käsitellään tarkemmin luvussa 4.

Yhdyssanojen perusrakenteista ollaan fennistiikan piirissä hyvin yksimielisiä teoreettisesta suuntauksesta riippumatta¹³. Vaikka termit vaihtelevat, niillä viitataan samoihin ilmiöihin. Tässä työssä käytän Ison suomen kieliopin mukaisia termejä, kuten summayhdyssana ja määritysyhdyssana. Määritysyhdyssanan osiin viitataan sanoilla määritysosa ja edusosa. (ISK § 404, 441.) Summayhdyssanan rinnasteisista osista käytän omaa termiäni rinnaste. Se viittaa rinnastettuun kokonaisuuteen, joka voi olla perussana, yhdyssana tai sanaliitto. Kirjoituksessa rinnasteet erotetaan toisistaan yhdysmerkillä tai ajatusviivalla. Rinnaste on perusteltua erottaa yhdysosasta, jolla tarkoitan sellaista yhdyssanan rakenneosaa, joka on itsenäinen lekseemi tai epäitsenäinen yhdysosa. Muodoltaan summayhdyssanaan vertautuvaa erisnimien ketjua kutsun omalla termilläni erisnimirinnastus. Käsittelen tässä työssä vain yhdyssubstantiiveja ja usein viitataan niihin myös sanalla yhdyssana.

Jaan pitkät yhdyssubstantiivit kahteen päätyyppiin: määritysyhdyssanoihin ja summayhdyssanoihin. Ensimmäisellä on neljä alatyyppeä määriteosan muodon mukaan. Tyyppien perässä on niistä taulukoissa käytetyt lyhenteet. Kaikissa taulukoissa on eroteltu erisnimien sisältävät (e).

1. määritysyhdyssanat
 - a) määriteosana määritysyhdyssana (a, ea)
 - b) määriteosana sanaliitto tai ketjusana (sa, esa)

¹³ Yleisesti kielitieteessä yhdyssanan määritelmät ja luokitteluperusteet vaihtelevat paljonkin. Scalise ja Bisetto (2009) vertailevat eri luokittelutapoja ja esittävät omansa.

- c) määriteosana summayhdysosa (ra, era)
- 2. summayhdyssanat (r) ja erisnimirinnastukset (er)

Synteettiset yhdyssanat olen laskenut määritysyhdyssanoihin, kuten fennistiikassa yleensä on tapana. Semanttisesti määritysyhdyssanojen tyypiksi erottuvat myös sellaiset yhdyssanat, joiden määriteosana on erisnimi (ea, era, esa). Ne voivat olla muodoltaan mitä tahansa. Tyypit ea ja esa asettuvat jatkumolle siinä mielessä, että niissä määriteosan ja edusosan suhde on samankaltainen. Määriteosan muoto on kuitenkin näissä tyypeissä erilainen, ja se vaikuttaa myös kokonaisuuden kirjoitusasuun.

Omana ryhmänään käsittelen myös rinnasteisia erisnimiä. Sanat on jaettu tyyppeihin niiden korkeimman tason hierarkian eli perusrakenteen mukaan. Esimerkiksi sana *SF16 "Bombeat" -radio-kasettisoitin* on ryhmässä 1c, vaikka edusosa yksinään kuuluisi ryhmään 2. Näitä epätavallisempia rakenteita ja yhdysosamuotojen yhdistelmiä käsittelen luvussa 4.5.

2.4. Pitkien yhdyssubstantiivien käyttö

2.4.1. Yhdistämisen periaatteet

Yhdistäminen on rekursiivista eli suomen kielen sanoja voi yhdistää toisiinsa periaatteessa loputtomiin. Yhdistymistä rajoittavat lähinnä semantiikka ja ilmaisutarve. ISK:n (§ 405) mukaan osia on kuitenkin harvoin enempää kuin viisi. Hyvin pitkät yhdyssanat ovat tekstissä epäkäytännöllisiä, sillä ne voivat olla vaikeita hahmottaa. Sanojen yhdistäminen myös hävittää tiedon niiden välisistä syntaktisista suhteista (Iisa & Piehl 1992: 79).

Yhdyssana täyttää melko tarkkarajaisen ilmaisutarpeen ja keskittyy tarkoitteensa olennaisiin piirteisiin. Muodostamisen väljyys suo yhdyssanalle lähes rajattomat mahdollisuudet ilmaista kahden tai useamman asian välistä suhdetta. Tuomi (2004: 281) mainitsee, että yhdyssanat ovat äärimmäisen produktiivinen ilmiö: suomen yleiskielen reilusta 60 000 (ja murteiden 200 000) perussanasta voi muodostaa uusia yhdyssanoja loputtomiin. Niitä luodaan tarpeen mukaan. Suurin osa jää kertakäyttöisiksi ja unohtuu sitten tai ilmestyy jossain uudelleen enemmän tai vähemmän samassa merkityksessä, kuten *konkurssihusky*¹⁴.

¹⁴ *Konkurssihusky*: 'Konkurssiin menneen koiravaljakkoyrityksen koira'.

Sana esiintyi ensin Helsingin Sanomien uutisotsikossa 15.7.2009:

<http://www.hs.fi/kotimaa/artikkeli/Kaikki+Rovaniemen+konkurssihuskyt+löytämässä+kodin/1135247691424> (luettu 11.5.2010).

Seuraavana päivänä sanaa käytettiin myös Ylen verkkouutisten otsikossa:

http://yle.fi/alueet/lappi/2009/07/konkurssihuskyt_valttavat_lopettamisen_868717.html (luettu 11.5.2010). Laajempaan käyttöön se ei jäänyt.

(Mp.) Toisinaan syntyy erityisen käyttökelpoinen yhdistelmä, joka jää käyttöön, vakiintuu ja mahdollisesti pääsee sanakirjaankin. Sanakirjoihin otetaan kuitenkin vain kaikkein vakiintuneimmat yhdyssanat sekä sellaiset, joiden merkitys ei ole täysin läpinäkyvä (ks. esim. Suomen kielen perussanakirjan esipuhe). Niemi (2009: 249) esittää, että yhdyssanat olisivat kirjoitetussa kielessä yleisempiä kuin puhutussa kielessä, mutta yksiselitteisiä todisteita hänellä ei ole esittää.

Yhdistämällä voidaan puristaa monimutkainen asia pieneen tilaan ja syntaktisesti kätevämmäksi, jolloin vältetään monimutkainen virkerakenne. Kuvattavan asian monimutkaisuus ei kuitenkaan katoa mihinkään vaan siirtyy toiseen rakenteeseen. Pitkä yhdyssana tuo virkkeeseen valtavasti lisää informaatiota, vaikka virkkeen syntaktinen rakenne pysyykin melko yksinkertaisena. Esimerkiksi synteettinen yhdyssana sisältää jo itsessään lauseen verran informaatiota. Lukijan täytyy siis purkaa virkerakenteen lisäksi myös yhdyssanan rakenne, varsinkin jos sana on pitkä ja lukijalle ennestään tuntematon.

Erikoiskielissä on paljon yhdyssanoja, sillä yhdistäminen on erittäin käytännöllinen tapa muodostaa termejä. Termi on sana, jolla on tarkkarajainen tarkoite eli se viittaa kaikissa konteksteissa samaan asiaan. Termin merkitys ei siis ole samalla tavoin kontekstiin sidottu kuin muiden kielen sanojen. (Lehmuskallio 2009.) Hyvä termi on läpinäkyvä, ja yhdistämällä on mahdollista ottaa mukaan kaikki merkitykselle olennaiset osat eli käsitepiirteet (Sanastotyön käsikirja 1988: 26; Lehmuskallio 2009). Esimerkiksi sanasta *kaasukromatografi-massaspektrometrimenetelmä* paljastuu heti, että kyseisessä menetelmässä hyödynnetään kaasukromatografiaa ja massaspektrometriaa. Sanan täydellinen ymmärtäminen vaatii kuitenkin taustatietoja prosessista. Näitä menetelmiä säännöllisesti käyttävät henkilöt eivät käytä arkikielessä koko pitkää sanaa, vaan *kaasukromatografi* on usein *HLPC* ja *massaspektrometri* taas *spekkari*.¹⁵

Hyvä termi onkin myös napakka, ja yli neliosaisia termejä pidetään jo liian pitkinä (Lehmuskallio 2009). Tämän aineiston yhdyssanat ovat siis jo käytettävyyden rajoilla. Tyysterin (2009: 97–98) laskelmien mukaan erikoiskielen yhdyssanat ovat silti aavistuksen pitempiä kuin yleiskielen yhdyssanat. Tyysterin 313 sanan aineistosta 59 on kolmiosaisia ja neljä neliosaisia¹⁶. Näistä neljästä kolme esiintyy erikoiskielen osa-aineistossa ja vain yksi yleiskielessä. (Mp.)

Virkakielisissä teksteissä pyritään pakkaamaan monimutkaisia asioita tiiviiksi termeiksi, jotta niistä olisi helpompi puhua (Heikkinen 2000: 312). Hallinnollisissa teksteissä

¹⁵ Kaasukromatografilla erotetaan kaasuyhdisteen osat toisistaan massaspektrometrin tunnistettavaksi. Suullinen tieto lyhenteistä ekologian jatko-opiskelija Suvi Ruuskaselta 13.3.2010.

¹⁶ Tyysteri (2009: 94–96) jakaa yhdyssanat osiin samoilla periaatteilla kuin minäkin.

on tarve nimetä asioita, ja ne tuottavat paljon uudissanoja (Hiidenmaa 2000: 58). Liiallinen ytimekkyudentavoittelu johtaa helposti pitkään yhdyssanaan, joka ei ole sen helpommin käsiteltävä tai käsitettävä kuin pitkä analyytinen ilmaus.

Esimerkiksi jo sanan *petoeläinporovahinkoarviointikustannukset*¹⁷ rakenne on epämääräinen. Sanan merkitys on 'kustannukset, jotka syntyvät petoeläinten aiheuttamien porovahinkojen arvioinnista partioimalla'. Pitkään yhdyssanaan on yhdistetty kaikki mahdollinen, jolloin asioiden väliset suhteet hämärtyvät. Jokainen yhdistäminen kadottaa tietoa sanojen välisistä suhteista. Tässä tapauksessa on vain liitetty nominatiivimuotoisia substantiiveja yhteen ja jätetty kaikki semanttiset vihjeet kontekstin kannettavaksi. Tämä yhdistämistapa hävittää kaikkein eniten informaatiota ja on kaikkein raskain lukijalle.

Asiaa tuntemattomalta lukijalta ylipitkän yhdyssanan täsmällisen merkityksen selvittäminen kestää melko kauan. Hallinnollisista teksteistä löytyisi varmasti enemmän yli viisiosaisia sanoja kuin sanomalehtiaineistosta. Tässä tutkimuksessa kuitenkin tarkastellaan yhdyssanoja jokapäiväisen kielenkäytön kontekstissa. Hallinnon tekstit ovat toki monelle arkipäivää, mutta niitä ei ole tarkoitettu julkiseen levitykseen samassa mielessä kuin sanomalehden tekstiä.

Erikoisalojen sanastoa päätyy myös arkikieleen, kun asioista on tarpeen tiedottaa laajemmalle yleisölle. Aineistossa onkin paljon erilaisia *lautakuntia*, *toimikuntia*, *virkamiehiä* ja työryhmiä, ja niillä on myös paljon esiintymiä (ks. taulukko 1). Sanomalehtien teksteistä ylipitkät yhdyssanat on yleensä korvattu kevyemmällä ja selkeämmällä ilmauksilla. Korvaaja voi olla joko lehden toimittaja tai viraston tiedottaja. Nykyisin tiedottaminen on ammatti- maista, ja tiedotteet pyritään rakentamaan mahdollisimman helpoiksi julkaista sellaisenaan sanomalehdessä. Toimittajat taas pyrkivät mahdollisimman helppolukuiseen tekstiin (Järventausta 1996: 568), mitä runsas termien käyttö ei edesauta.

2.4.2. Yhdyssubstantiivien frekvenssi HS 2000–2001 -korpuksessa

Aineisto koostuu 12 957 saneesta ja 5 930 lekseemistä. HS 2000–2001 -korpuksessa on kaikkiaan 2 524 259 yhdyssanaksi merkittyä sananmuotoa, mikä on 8 prosenttia koko korpuksen sanamäärästä. Näistä n. 2,5 miljoonasta yhdyssanasta n. 13 000 eli 0,5 prosenttia on pitkiä yhdyssanoja.¹⁸ Aineiston deltaluku on keskimäärin 3 764 eli pitkä yhdyssana esiintyy HS-korpuksessa keskimäärin 3 764 sanan välein. Tällä frekvenssillä käsillä olevan tutkiel-

¹⁷ Esimerkki Arto Lehmuskallion luentosarjasta keväällä 2009.

¹⁸ Eeva Multanen (1991: 61) on tutkinut 998 tilapäisen yhdyssubstantiivin semantiikkaa sanomalehtiaineistosta. Hänen aineistossaan sanojen osamäärien jakauma on seuraava: 2-osaisia 774 kpl (78,3 %), 3-osaisia 192 kpl (19,4 %), 4-osaisia 17 kpl (1,7 %) ja 5-osaisia 5 kpl (0,6 %).

man mittaisessa tekstissä olisi vain viisi pitkää yhdyssanaa. Yksittäisessä artikkelissa voi toki olla toistuvasti jonkin organisaation nimi tai sama sanaliitto useiden eri edusosien kanssa. Joistakin aiheista kirjoitetaan usein, joten niihin liittyvät sanatkin esiintyvät muita useammin.

Taulukossa 1 esitetään aineiston saneiden ja lekseemien määrä yhdyssanojen tyyppin mukaan sekä uniikkien tapausten osuus sekä lekseemeistä että saneista. Ainutkertaisia lekseemejä on 4 597, mikä on 35,5 prosenttia koko aineistosta ja 77,5 prosenttia lekseemeistä. Ainutkertaisten sanojen osuus lekseemeistä on kaikissa sanatyypeissä suuri. Ainoa ja hiukan yllättäväkin poikkeus ovat erisnimirinnasteet (er), vaikka niissäkin reilusti yli puolet lekseemeistä esiintyy vain kerran. Ero summayhdyssanoihin (r) on myös suurempi kuin muissa tyypeissä erisnimien ja yleisnimien välillä.

Saneista laskettuna uniikkien osuudessa on enemmän hajontaa. Määrittelyyhdyssanojen perustyyppiä lukuun ottamatta uniikkeja on vähemmän erisnimen sisältävissä sanoissa. Erisnimisten sanaliittojen (esa) ja summayhdysosien (era) ja niiden edusosien yhdistelmissä näyttäisi siis olevan muutamia vakiintuneita yhdistelmiä, jotka toistuvat usein. Kahden erisnimisanaliiton (*Koiramäen vaari ja lapset -nukketeatteriesitys*, *The Navas -tasapainotaitelijat*) yleisyyttä selittää niiden esiintyminen menovinkeissä samassa kontekstissa useassa lehdesä, ja vain yleisin (*Abu Syyaf -ääriryhmä*) esiintyy eri konteksteissa ja yhteyksissä. Lisää esimerkkejä sanatyyppien yleisimmistä lekseemeistä frekvensseineen on liitteessä 1.

Taulukko 1. Aineiston lekseemien ja saneiden jakaumat sanatyypin mukaan.

tyyppi	lekseemejä		saneita		uniikkeja		
	n	%	n	%	n	% lekseem.	% saneista
a	3823	64,47	9830	75,87	2847	74,47	28,96
ea	814	13,73	1197	9,24	682	83,78	56,98
sa	37	0,62	45	0,35	36	97,30	80,00
esa	505	8,52	758	5,85	468	92,67	61,74
ra	240	4,05	256	1,98	201	83,75	78,52
era	189	3,19	327	2,52	154	81,48	47,09
r	83	1,40	104	0,80	69	83,13	66,35
er	239	4,03	440	3,40	140	58,58	31,82
yhteensä	5930	100,00	12957	100,00	4597	77,52	35,48

Myös määrittelyyhdyssanojen perustyyppissä (a) näkyy muutamien erittäin yleisten lekseemien vaikutus: uniikit sanat muodostavat kolme neljäsosaa lekseemeistä mutta vain vajaan kolmanneksen saneista. Suurin osa tämäntyyppisistä sanoista siis esiintyy useammin

kuin kerran. Saman ilmiön voi havaita myös erisnimirinnasteista (er) ja erisnimirinnasteella alkavista määrittelyyhdyssanoista (era), vaikka erot ovatkin pienemmät.

Aineistossa on vain 12 sellaista lekseemiä, joilla on yli sata esiintymää. Kaikki ovat tyyppiä a eli yleisnimitystä koostuvia määrittelyyhdyssanojen perustyyppiä. Taulukossa 2 ne on esitelty sijamuotoineen. Yleisimpien lekseemien joukko kertoo, millaisiin yhteyksiin ja merkityksiin pitkä yhdyssana voi vakiintua. Yleisimmät sanat kuvaavat paljolti virallisia elimiä: lautakuntia, tuomioistuimia ja valiokuntia. Näistä syntyy helposti pitkiä yhdyssanoja, kun elimen tehtävää tarkennetaan yhdyssanamuotoisella määriteosalla. Näin syntyy myös aineiston tyyppillisin hierarkkinen rakenne, 2+2 yhdysosaa.

Taulukko 2. Yli sata kertaa esiintyvät lekseemit ja niiden sijajakauma.

kanta	nom	gen	ptv	ine	ill	ela	ade	all	abl	ess	ins	tra	lkm
<i>sotarikostuomioistuin</i>	55	104	6	28	59	9	2	23	1				287
<i>jalkapallomaajoukkue</i>	61	142	4	4	1	1	3	2					218
<i>kaupunkisuunnittelulautakunta</i>	91	77	5	16	6	1	1	16	3				216
<i>hyvinvointiyhteiskunta</i>	27	96	18	16	3	12	1	5		4		1	183
<i>aikakauslehtikatsaus</i>	166												166
<i>ulkomaankauppaministeri</i>	127	5								3		1	136
<i>keskusvaalilautakunta</i>	40	60	1	2	5	1	1	11	3	1			125
<i>antidopingtoimikunta*</i>	30	77	3	2	1		1	4	3				121
<i>ihmisoikeustuomioistuin</i>	31	47	1	12	22	4	1	1					119
<i>apulaisoikeusasiamies</i>	81	28	3			1		1		1			115
<i>perustuslakivaliokunta</i>	38	61	2	4	2	1	1	2	2				113
<i>valtiovarainvaliokunta</i>	34	64	1	9	1	1		1					111

* Sisältää myös muut kirjoitusasut.

Vain kolme näistä 12 sanasta esiintyy useammin nominatiivissa kuin genetiivissä. Genetiiviä on käytetty lähinnä määritteenä, erityisesti tittelin ja erisnimen edellä, esim. *valtiovarainvaliokunnan puheenjohtaja Maria Kaisa Aula*. Joitakin yksittäisiä genetiivejä toimii myös objekteina, esim. *Yhdistyksen hallitus muodostaisi Antidopingtoimikunnan*.

Aineiston yleisin lekseemi on *sotarikostuomioistuin*, joka esiintyy 287 kertaa eri sijamuodoissa. Enimmäkseen sillä viitataan Haagissa toimivaan sotarikostuomioistuimeen (ICC), joka tosin perustettiin virallisesti vasta vuonna 2002. Kahtena edeltävänä vuonna se sai kuitenkin jo runsaasti huomiota sanomalehdissä. Helsingin Sanomat kirjoitti paljon mm. Jugoslavian entisen presidentin Slobodan Miloševićin ja muiden Jugoslavian hajoamissotien vastuuhenkilöiden luovuttamisesta ICC:n tuomittavaksi sekä Yhdysvaltain vastahankaisuuksista allekirjoittaa tuomioistuimen perustamissopimusta. Myös Jugoslavian ja Ruandan erilliset sotarikostuomioistuimet saivat jonkin verran huomiota.

Suomessa hiihtomaajoukkueen dopingskandaali vuonna 2001 nosti esiin *antidoping-toimikunnan*, joka esiintyy myös yhdysmerkkien kanssa: *anti-dopingtoimikunta* ja *antidoping-toimikunta*. Taulukkoon 1 on yhdistetty kaikkien kirjoitusasujen esiintymät. Yhdysmerkin hajanainen käyttö kertoo kirjoitusasun vakiintumattomuudesta.

Sana *aikakauslehtikatsaus* esiintyy vain nominatiivissa. Kyseessä on Radio Aionon vakiintunut, viikoittain lähetettävä radio-ohjelma. *Ulkomaankauppaministeri* esiintyy useimmiten substantiivimäärityksenä erisnimien edellä, mutta muutaman kerran myös genetiivissä erisnimen määrityksenä. Yleisimpien määriteosien listalta mainittakoon *Abu Sayyaf*, jonka nosti esiin kahden suomalaisen jääminen panttivangiksi Jolon saarella pääsiäisenä 2000. Se esiintyy määrite-osana 58 kertaa mutta useamman erilaisen edusosan kanssa. Tämä kertoo määritelmän vakiintumattomuudesta. Asia ja järjestö olivat niin uusia, että vakiintunutta ilmausta ei vielä ollut. Abu Sayyafia käsitellään erikseen sanaliittomuotoisten erisnimien yhteydessä luvussa 4.3.3.

2.4.3. Yhdyssanavirheet

Yhdyssanojen oikeinkirjoitus on kielioppaiden laajimmin käsiteltyjä aiheita (ks. esim. Iisa, Piehl & Oittinen 2003; Ikola 1979; Leino 2001). Yhdyssanojen osaamista pidetään sivistyksen ja suomen kielen taidon mittarina, ja ns. perustapauksen eli nominatiivimuotoisella yhdyssubstantiivilla alkavan määritesyhdyssanan kirjoittamista erilleen pidetään karkeana virheenä ja oireena sanatajuna puutteesta (ks. esim. Räikkälä, Maamies ja Eronen 1996: 7; Leino 2001: 185).

Yhdyssanojen perustapauksissakin tehdään kuitenkin huomattavan paljon virheitä, kuten voi havaita esimerkiksi Internetin keskustelupalstoilta ja muista ns. tavallisten kielenkäyttäjien kirjoittamista teksteistä. Internetissä keskustelupalstoilla yms. suurta hupia onkin huomautella yhdyssanavirheistä. Yleensä huomautuksen kohteena on juuri virhe edellä mainitussa yhdyssanan perustapauksessa. Vaikeammissa tapauksissa (esim. partitiippiloppuiset, kuten *sisäänpäinkääntynyt* ~ *sisäänpäin kääntynyt*) tehdyistä virheistä Internet-kielipoliisit vaikenivat. Oletettavasti koska ovat itsekin epävarmoja oikeasta kirjoitusasusta.

Suomen kielen puhujien sanatajua on selvittänyt mm. Anneli Niinimäki (1991). Hän havaitsi lisensiaatintutkimuksessaan, että yhdeksäsluokkalaisten oli vaikea hahmottaa pitkiä yhdyssanoja. Noin neljännes oli kirjoitettu väärin erilleen, ja pitkä yhdyssana kirjoitetaan helpommin väärin kuin vastaava lyhyempi yhdyssana. Niinimäki tosin laskee pitkiin yhdys-

sanoihin myös kolmiosaiset sekä *ja*-sanalla rinnastetut yhdyssanat. Hän myös pitää pitkiä yhdyssanoja merkitykseltään epämääräisinä. (Mts. 97.)

Niinimäki (1991: 92) toteaa myös, että hyvillä ja keskitasoisilla kirjoittajilla yhdyssanojen kirjoitusvirheet noudattelevat enimmäkseen primaariosien rajaa¹⁹. Heikot kirjoittajat sen sijaan saattavat rikkoa myös primaarirajan (mp.). Niinimäen mielestä virheet johtuvat sanan moniosaisuudesta ja kirjoittajan heikosta yhdyssanakompetenssista eli kyvystä hahmottaa yhdyssanoja.

Ilmeisesti pitkien yhdyssanojen yhteen kirjoittamista arastellaan, koska lopputulos on erikoisen ja ehkä hankalankin näköinen. Tämän päätelmän voi tehdä myös siitä sävystä, jolla kielenhuolto-ohjeissa kannustetaan kirjoittamaan pitkiäkin kokonaisuuksia yhteen (ks. esim. Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 133; Räikkälä, Maamies & Eronen 1996: 7). Etenkin tulkinanvaraisissa tapauksissa saattaa tuntua paremmalta käyttää pitkän yhdyssanan sijasta kahden yhdyssanan liittoa: *kouluverkon harvennusaie ~ kouluverkonharvennusaie*.

Taitavammille kirjoittajille tuottavat ongelmia erityisesti genetiivialkuiset sekä partitiippiloppuiset yhdyssanat (*huumeidenkäyttö, ohikiitävä*). Näiden kirjoitusasussa onkin paljon horjuntaa, ja oikea muoto riippuu merkityksestä, termimäisyydestä sekä mahdollisista määritteistä. Kielenhuolto-oppaissa näihin asioihin käytetään paljon sivuja. Ohjeet ovat yksityiskohtaisia, mutta useimmiten yksiselitteistä vastausta ei ole. Lopullinen ratkaisu jää kirjoittajalle itselleen. Sopivimman kirjoitusasun valinta on kuitenkin toisinaan haasteellista jopa yhdyssanoihin erityisesti perehtyneelle kielenhuollon asiantuntijalle. Näissä tapauksissa voi yleensä lohduttautua sillä, että suurin osa lukijoista ei huomaa koko asiaa.

Niinimäen lailla myös Räikkälä, Maamies ja Eronen (1996: 7) katsovat, että yhdyssanavirheiden syynä on kyvyttömyys hahmottaa sanakokonaisuuksia. Tarkkaan ottaen kyse on kuitenkin kyvyttömyydestä oppia muistamaan yhdyssanojen oikeinkirjoituksen moninaisia sääntöjä – tai välinpitämättömyydestä edes opetella niitä. Yhteen ja erikseen kirjoittaminen on pitkälti kirjoitetun kielen konventio, jonka yhteys puhuttuun kieleen on edelleen epäselvä (Lantee & Nieminen 2010).

¹⁹ Primaariosilla hän tarkoittaa kahtia jaetun yhdyssanan puoliskoja. Pitkässä yhdyssanassa primaariosa voi olla yhdyssana itsekin. Sanan *mäkihypyviikonloppu* primaariosat ovat *mäkihypy* ja *viikonloppu*. Palaan aiheeseen luvuissa 3. ja 4.

3. YHDYSSUBSTANTIIVIEN RAKENNE JA MUODOT

3.1. Perusrakenteet ja osien määrä

Kaikki määrittelyyhdyssanat voidaan jakaa ensin kahtia. Nämä puoliskot voivat koostua edelleen itsenäisistä sanoista, yhdyssanoista, sanaliitoista tai jopa lausemaisista rakenteista. (Ks. esim. Vesikansa 1989: 214; ISK § 403, § 405.) Molemmilla puoliskoilla on itsenäinen, toisesta puoliskosta riippumaton rakenteensa. Toinen puoliskoista voi olla vaikkapa tyyppiä määrite + pääsana (*lihapulla*) ja toinen taas tyyppiä objekti + predikaatti (*lainsäädäntö*). Alku puolisko voi muodostua myös keskenään rinnasteisista osista, jolloin se on kokonaisuutena määrittää jälkimmäistä puoliskoa (*Suomi–Ruotsi-maottelu*). Tästä tyypistä käytän nimeä yhdistelmäyhdyssana. Se on kuitenkin perusrakenteeltaan määrittelyyhdyssana.

Mitä enemmän osia on, sitä monimutkaisempi on yhdyssanan hierarkia. Kolmiosaisen yhdyssanan jäsenysmahdollisuuksia on kaksi: $XX+X$ (*koiravaljakkokilpailut*) ja $X+XX$ (*kirjastotietokanta*). Neliosaisen yhdyssubstantiivin voi puolittaa kolmella eri tavalla:

3+1 osaa: *arvopaperimarkkina/laki* $((X+X)+X)+X$

2+2 osaa: *mäkihyppy/viikonloppu* $(X+X)+(X+X)$

1+3 osaa: *kesä/kauppakorkeakoulu* $X+(X+(X+X))$

Näin syntyneet kolmiosaiset yhdyssanat voi edelleen jakaa kahdella alussa mainitulla tavalla, joten neliosaisen sanan jäsenysmahdollisuuksia on yhteensä viisi. Edelleen viiosaisen sanan jäsenysmahdollisuuksiin sisältyvät sekä kolmi- että neliosaisten sanojen jäsenykset, joten jäsenysmahdollisuuksia on 15. Kuusiosaisen voi jäsentää jo 42 eri tavalla. Esimerkiksi sana *Maakuntakukat-postimerkkisarja* koostuu kahdesta samalla tavoin jäsentyvästä kolmiosaisesta yhdyssanasta: $((X+X)+X) + ((X+X)+X)$. Näin pitkät sanat ovat niin harvinaisia, että aineistossani ei ole esimerkkejä kaikista jäsenysmahdollisuuksista.²⁰

Luvussa 2.4.1 mainittu hallintokielen yhdyssana *petoeläinporovahinkoarviopartiointikustannukset* voidaan jäsentää seuraavasti: $((((X+X)+ X+X)+ X)+ X)+ X$. Yhdyssana *petoeläin* saa siis ensin uudeksi edusosakseen *porovahinko*. Tämä kokonaisuus saa uuden edusosan *arvio* ja edelleen uuden *partiointi* ja vielä *kustannukset* perään. Näin monimutkainen kokonaisuus on lukijalle raskas.

²⁰ Olen käsitellyt yhdyssanojen hierarkiamahdollisuuksia enemmän Kielipäivät-opiskelijakonferenssissa sekä esitelmän pohjalta kirjoitetussa artikkelissa (Lantee 2008b ja c).

Summayhdysosalla tai sanaliitolla alkavalla yhdyssanalla on hiukan vähemmän jäsenmahdollisuuksia kuin pelkistä alistussuhteista koostuvalla sanalla, sillä alkupuoliskossa on oltava vähintään kaksi osaa. Neliosainen sana voi jäsentyä kahdella tavalla:

2+2 osaa: *isä-poika-parivaljakko* (X-X) + (X+X)

3+1 osaa: *anjovis-valkosipuliseos* (X-(X+X)) + X

Viisiosaisella taas on kolme jäsenysvaihtoehtoa:

2+3 osaa: *1-0-jatkoaikavoitto* (X-X) + ((X+X)+X)

3+2 osaa: *kasvi-nainen-veri-merkkikieli* (X-X-X) + (X+X)

4+1 osaa: *alttoviulu-kamariorkesteriversio* ((X+X)-(X+X)) + X

Tämäntyyppisissä sanoissa esiintyy erimittaisia ja eri tehtävissä olevia viivoja, jotka aiheuttavat ongelmia kokeneillekin kirjoittajille. Yhdyssanoissa esiintyviä välimerkkejä tarkastellaan lisää luvussa 3.6.

Yhdistelmäyhdyssanat jakautuvat useimmiten kahtia rinnasteiseen alkuosaan ja alisteiseen jälkiosaan. Tässä sanatyypissä rinnasteina on hyvin usein kaksi erisnimeä (**Suomi-Ruotsi-urheiludraama**). Toisaalta esimerkiksi sanaa *äiti-tytärsuhde-seminaari* ei ole luontevinta jakaa näin (**äiti-tytär/suhdeseminaari*) vaan alkupuoliskoon sisältyy sekä rinnastusettä määrityssuhde (*äiti-tytärsuhde/seminaari*). ((X-X)+X)+X. Tämäntyyppisiä lekseemejä on aineistossa muutamia muitakin: *sika-nautajauheliha/puikko*, *Ruotsi-Suomi-maottelu/päivä*, *minttusuklaajäätelö/pikari*. Rakenne on siis ((X-X)+(X+X))+X tai ((X-X)+X)+X. Ne ovat perusrakenteeltaan määritysyhdyssanoja, joiden alkupuoliskona on yhdistelmäyhdyssana. Nämä viisi lekseemiä ovat hyvä esimerkki pitkien yhdyssanojen monimutkaisista hierarkkisista rakenteista. Näin monitasoinen rakenne on mahdollinen vain pitkissä yhdyssanoissa, koska yhdysosa on oltava vähintään neljä: kolme yhdistelmäyhdyssanassa ja neljäs sen edusosana.

Monimutkainen rakenne on vain määritysyhdyssanojen ominaisuus. Summayhdyssanan rinnasteissa samanlaista hierarkkisuuutta ei esiinny. Rinnasteet ovat keskenään samanarvoisia, joten summayhdyssanassa hierarkkisia suhteita voi esiintyä vain rinnasteen sisällä (*laulun + tekijä*). Kolmiosaisia rinnasteita on 83 sanassa, esim. summayhdyssanoissa *lehtikuvaaja-valokuvataiteilija* ja *väestönsuoja-monitoimihalli*. Aineistossa on yksi ainoa neliosainen määritysyhdyssanamuotoinen rinnaste sanassa *lentokonelevyseppä-asantaja*, jonka rakenne on (2+2) - 1 osaa. Muut neliosaisiksi merkityt rinnasteet ovat erisnimirinnastusten sanaliittoja, kuten *Pohjois-Haagan yhteiskoulu - Tehtaanpuiston yläaste*.

Seuraavassa on joitakin esimerkkejä pitkien yhdyssubstantiivien perustyyppien rakenteista:

1. Määrittelysyhdyssanat

a) määriteosana määrittelysyhdyssana

elintarvikevalvontaosasto $((X+X) + X) + X$
arvopaperimarkkinalainsäädäntö $((X+X)+X) + (X+X)$

b) määriteosana summayhdysosa

parsa-merilohinyytti $(X-(X+X)) + X$
Suomi-Ruotsi-Viro-maaottelu $X-X-X + (X+X)$

c) määriteosana sanaliitto

Figaron häät -oopperaproduktio $X X + (X+X)$
Abu Sayyaf -muslimisissiryhmä $X X + ((X+X)+X)$ t. $X X + (X+(X+X))$
kuka ehtii ensin -tyyli $X X X + X$
hauki on kala -pänttäämismenetelmä $X X X + (X+X)$

2. Summayhdyssanat ja erisnimirinnastukset

laulaja-säveltäjä-lauluntekijä $X-X-(X+X)$
Rautatientori-Roihuvuori-Vuosaari $((X+X)+X)-(X+X)-(X+X)$

Samalta näyttävät sanat voivat järjestyä eri tavalla. Sanan *EM-koiravaljakkokilpailu* (1+3) edusosa *koiravaljakkokilpailu* on vakiintunut yhdistelmä, tässä kyseessä ovat EM-tason kilpailut. *EM-jatkokarsintaottelu* taas voidaan jäsentää yhtä luontevasti kahdella eri tavalla: 1+3 tai 3+1 eli joko jatkokarsintaottelu EM-tasolla tai EM-jatkokarsintojen ottelu.

Taulukossa 2 on kuvattu kaikkien aineiston lekseemien tyypit ja yhdysosien määrät. Odotuksenmukaisesti lyhyemmät yhdyssanat ovat yleisempiä kuin pitkät: 84,3 prosenttia kaikista lekseemeistä on neliosaisia. Neliosaiset ovat selvästi yleisimpiä kaikissa muissa ryhmissä paitsi sanaliiton (rivit sa ja esa) sisältävissä yhdyssanoissa, joissa neli- ja viisiosaisen ero on pienempi. Erisnimisanaliiton sisältävissä (esa) viisiosaisuus on jopa yleisempää. Kaikkein selvin ero neli- ja viisiosaisen välillä on yhdyssanojen perustapauksessa (a).

Taulukko 3. Lekseemien yhdyssosien määrät sanatyypin mukaan.

tyyppi	osia											yhteensä
	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	20	
a	3622	198	3									3823
ea	698	105	10	1								814
sa	18	15	4									37
esa	148	212	95	30	11	4	2	1	2			505
ra	169	59	8	3	1							240
era	109	58	16	5	1							189
r	66	13	1		3							83
er	166	40	11	13	5	1		1		1	1	239
yhteensä	4996	700	148	52	21	5	2	2	2	1	1	5930

Erot yleisnimistä koostuvan ja vastaavan erisnimen sisältävän sanatyypin yleisyydessä ovat selvät (taulukko 3). Summayhdyssosissa ero on pienin (rivit ra ja era). Pelkistä määrityssuhteista koostuvat sanat ovat 78 prosenttisesti neliosaisia ja koostuvat vain yleisnimistä. Sanaliittomuotoinen määriteosa on useimmiten erisnimi, ja näissä tapauksissa erisnimen mukanaolo vaikuttaisi myös pidentävän sanoja (sa ja esa). Myös rinnasteiset rakenteet koostuvat useimmiten erisnimistä (r ja er).

Kahdeksanosaiset ja sitä pidemmät sanat ovat lähinnä yksittäistapauksia, mikä vahvistaa ISK:ssa (§ 405) esitetyn huomion, että yli viisiosaiset yhdyssanat ovat melko harvinaisia. Samassa pykälässä mainitaan myös, että moniosaisuus on tavallisempaa alkuosalle. Eri osajakojen yleisyyttä määritysyhdyssanoissa tarkastelen enemmän seuraavissa luvuissa. Summayhdyssanojen ja erisnimirinnastusten osajaot käsittelen erikseen luvussa 5. Koko aineiston osajaot tyyppien ja yhdyssosien määrien mukaan käyvät ilmi liitteestä 1. Erisnimiä ja eri rakennetyyppejä on esitelty tarkemmin luvuissa 4 ja 5. Seuraavissa luvuissa erittelen tarkemmin määritysyhdyssanojen hierarkkisia rakenteita. Lähtökohtana on edusosan pituus.

3.2. Edusosana perussana

Yksinkertaisin edusosa on yksittäinen sana, jonka määriteosana on kolmen tai useamman osan kokonaisuus. Tällaisia yhdyssanoja on 2058 eli 36,8 prosenttia kaikista määritysyhdyssanoista. Määriteosa voi olla määritysyhdyssana (sarake a taulukossa 4), summayhdyssana (ra) tai sanaliitto (sa). Taulukossa 4 sanat on järjestetty osamäärän ja tyyppin mukaan. Taulukossa on eroteltu myös erisnimen sisältävät muodot (e).

Merkintä 1+2 tarkoittaa tyyppissä a/ea, että määriteosana on perussanan ja yhdyssanan muodostama kolmiosainen yhdyssana (*erikoishammaslääkäripula*). Tämä kokonai-

suus saa siis edusosakseen perussanan. Tyypissä ra/era sama merkintä tarkoittaa perussanan ja yhdyssanan rinnastusta, joka niin ikään saa yksiosaisen edusosan (**smetana-kermaviillisekoitus**). Tyypeissä sa ja esa esiintyvät vain merkinnät 3, 4 ja 5, jotka viittaavat sanaliiton osien määrään (**business to business -myynti**). 1+1+1-tapaukset ovat tyyppejä **pojan-pojan-pojan-poika, isoisoisovanhempi** ja **plusmiinusnolla-tulos**.

Taulukko 4. Yhdyssubstantiivit, joiden edusosana on perussana.

osia	määriteosan osajako	tyyppi						yhteensä
		a	ea	sa	esa	ra	era	
4	2+1	1002	39			59	19	1119
	1+2	586	54			60	31	731
	3	6	4	5	16			31
	1+1+1	4				17	10	31
4 yhteensä		1598	97	5	16	136	60	1912
5	2+2	30	2			23	18	73
	4			1	19			20
	3+1	13				1		14
	1+3	4	2			4	1	11
	1+1+2					6		6
	1+2+1					1	2	3
	2+1+1					2		2
	1+1+1+1					1		1
2+1					1		1	
5 yhteensä		47	4	1	19	39	21	131
6	5			1	1			2
	2+1+2						2	2
	1+2+2						1	1
	2+2+1					1		1
	2+3					1		1
	3+2						1	1
	4+1	1						1
	1+1+2+1					1		1
2+1+1+1					1		1	
6 yhteensä		1		1	1	4	4	11
7	2+2+2					2		2
	6				1			1
7 yhteensä					1	2		3
8	4+3					1		1
8 yhteensä						1		1
Kaikki yhteensä		1646	101	7	37	182	85	2058

Taulukosta 4 käy ilmi, että neliosaisissa yhdyssubstantiiveissa määriteosa on useimmiten kolmiosainen määritisyhdyssana. Määritisyhdyssana rakentuu siis kaksiosaisen yh-

dyssanan ympärille: Tyypillisintä on yhdyssanan jatkaminen niin, että sen perään liitetään ensin yksi edusosa ja tälle kokonaisuudelle vielä uusi edusosa: $((X+X)+X)+X$, esimerkiksi *tu-litaukosopimusrikkomus* ja *ikärajasuosituSTARra*. Taulukossa 3 tätä tyyppiä edustaa a-tyypin rivi 2+1. Toinen yleinen rakenne on, että yhdyssanaan liittyy ensin uusi määriteosa ja tämä kokonaisuus saa vielä edusosan (rivi 1+2). Näin rakentuneita yhdyssanoja ovat esim. *apulaiskaupunginjohtajatappelu* ja *tietoyhteiskuntaretoriikka*. Osien hierarkkinen rakenne on siis $(X+(X+X))+X$.

Viisiosaisien tavallisin alkuosa on kahden yhdyssanan yhdistelmä, joka on myös neliosaisien yhdyssanojen tavallisin rakenne (ks. lisää seuraava luku). $(3+1)+1$ -rakenteessa 5 tapauksessa määriteosan tarkempi rakenne on $(2+1)+1$ (*omakotitalotonttipula*) ja 8 tapauksessa $(1+2)+1$ (*moottoriajoneuvovakuutuspalvelu*). (Taulukko 4.)

Pidemmissä sanoissa määriteosana on yleensä summayhdyssana esim. *Ylläs-Olostunturi-Pallastunturi-väli* $((1+2+2) +1)$. Ainoa kuusiosainen a-tyypin tapaus on *sali-bandy-jalkapallohallihanke*, jonka määriteosa on summayhdysosa. Ryhmän pisin sana on kahdeksanosainen *17-hydroksisteroididehydrogenaasi-/17-ketosteroidireduktaasientsyymi*. En kuitenkaan analysoi kemian termistön rakenteita tarkemmin tässä työssä, joten sen osajaksiksi on merkitty vain $(4+3)+1$.

3.3. Edusosana yhdyssana

Edusosana on yhdyssana 2441 tapauksessa, mikä on 43,7 prosenttia kaikista määritys-yhdyssanoista. Edusosa on useimmiten yhdyssana ja usein vakiintunut kokonaisuus. Tällaiset yhdyssanat käyttäytyvät pitkän yhdyssanan osana samalla tavalla kuin perussana eli sen määriteosat määrittävät koko edusosana olevaa yhdyssanaa.

Tyypillisin tapaus tässä ryhmässä on kahden yhdyssanan yhdistelmä eli rakenne 2+2. Sen ero edellisessä luvussa esiintyvään $(2+1)+1$ rakenteeseen on toiseksi viimeisen yhdysosan asema. 2+2-rakenteessa se määrittää viimeistä edusosaa, mutta ei toimi itse edeltävien sanojen määriteosana, kuten rakenteessa $(2+1) +1$. Sanassa *toimihenkilö/keskusliitto* toiseksi viimeinen yhdysosa *keskus* liittyy välittömästi sanaan *liitto* ja *toimihenkilö* rajaa näiden yhdistelmän merkitystä. Sanassa *kuvataideopettaja/liitto* toiseksi viimeinen yhdysosa *opettaja* liittyy kiinteämmin sitä edeltävään yhdyssanaan *kuvataide* ja ne yhdessä rajaavat sanan *liitto* merkitystä.

Neli- tai viisiosaisessa sanassa yhdyssanan määriteosa on yleensä määritys-yhdyssana (taulukon 5 sarake a). Sen sijaan pidemmissä tapauksissa määriteosana on sanaliitto (sa) tai

summayhdyssana (ra). 2+2-rakenne on ylipäättään aineiston yleisin yksittäinen muoto. Näin rakentuvat esimerkiksi *telinevoimistelu/valiokunta* (a), *tax free -kaljatölkki* (sa), *udmurtti-suomi-sanakirja* (ra).

Taulukko 5. Yhdyssubstantiivit, joiden edusosana on kaksiosainen yhdyssana.

osia	määriteosan osajako	tyyppi				ra era		yhteensä
		a	ea	sa	esa			
4	2	1757	231	13	132			2133
	1+1	1	1			33	49	84
4 yhteensä		1758	232	13	132	33	49	2217
5	2+1	68	4			4	6	82
	3	3	4	2	44			53
	1+2	24	3			2	8	37
	1+1+1	1				3	4	8
5 yhteensä		96	11	2	44	9	18	180
6	4		1	1	13			15
	2+2					3	3	6
	2+1+1						2	2
	1+3	1						1
	1+1+2					1		1
6 yhteensä		1	1	1	13	4	5	25
7	5				9			9
	1+1+1+2						2	2
	1+1+2+1					1		1
	3+2						1	1
7 yhteensä					9	1	3	13
8	6				2			2
	1+2+1+1						1	1
8 yhteensä					2		1	3
9	7				1			1
9 yhteensä					1			1
12	10				2			2
12 yhteensä					2			2
Kaikki yhteensä		1855	244	16	203	47	76	2441

Myös viisiosaisien määritysyhdyssanojen alkuosana rakenne 2+1 (*maanpuolustusmi-talitoimikunta*) on yleisempi kuin 1+2 (*naisjalkapallovaliokunta*) (taulukko 5, vrt. myös taulukko 4). Tämäntyyppiset sanat vastaavat neliosaisien sanojen tyyppiä 3+1, mutta niiden edusosana on yhdyssana. Viisiosaisissa edusosana esiintyvä yhdyssana on useimmiten hyvin vakiintunut, kuten *ydinvoimalaitospaikkakunta*, *rantalentopallomaaottelu*.

Kaksiosainen edusosa on yksiosaista ja pitkää yhdyssanaa tavallisempi määritysyhdyssana- ja sanaliittoalkuisissa sanoissa. Summayhdysosalla alkavissa yhdyssanoissa

edusosa on useammin yksiosainen (taulukot 3 ja 4). Yhdyssanaan liittyvässä summayhdysosassa on useimmiten rinnastettu kaksi perussanaa: *itä-länsi-rajalinja*, *juristi-opettajapariskunta*. Yhdyssanan ja perussanan (*insinööri-sairaanhoidtajapariskunta*) sekä useamman perussanan (**kasvi-nainen-veri**-merkkikieli) rinnastukset ovat lähes yksittäistapauksia.

3.4. Edusosana pitkä yhdyssana

Edusosana on pitkä yhdyssana 1108 lekseemissä, mikä on 19,5 prosenttia kaikista määrittelyyhdyssanoista. Pitkiksi on tässä luvussa lasken myös kolmiosaiset yhdyssanat. Loppuosa voi olla kolmi-, neli- tai viisiosainen. Edusosaltaan pitkiä yhdyssanoja on yhteensä vain puolet perussanaan tai lyhyeen yhdyssanaan loppuvien tapausten määrästä. Kuitenkin tyypeissä ea/esa eli erisnimellä alkavissa määrittelyyhdyssanoissa ja sanaliitoissa pitkä yhdyssana on yleisin edusosan muoto (taulukot 4, 5 ja 6).

Tavallisin rakenne on 1+(2+1) eli pitkään yhdyssanamuotoiseen edusosaan liittyy yksiosainen määriteosa: *naapurisairaanhoidopiiri*. Erityisen yleinen tämä rakenne on erisnimialkuisissa yhdyssanoissa, kuten *Apple-tietokoneyhtiö*, joissa koko edusosa kuvaa erisnimen tarkoitetta. Samanlainen edusosan rakenne on tavallisin myös erisnimisanaliitolla alkavissa sanoissa (esa): *Rääkkylän Kihaus -kansanmusiikkifestivaali*. Jälkiosan rakenne 1+2 on edellistä harvinaisempi. Tämä yhdyssanatyypin rakentuu kaksiosaisen yhdyssanan pohjalle siten, että se saa aina uusia määriteosia: *apulaisoikeusasiamies*, *hallintoylieläinlääkäri*, *luomunaudanjauheliha*, *verkkotietosanakirja*. Näiden kaikkien hierarkiarakenne on $X+(X+(X+X))$.

Edusosan tyypit 3+1 ja 1+3 jakaantuvat edelleen pienempiin osiin. 3+1-rakenteita esiintyy lähinnä erisnimien yhteydessä. Erisnimisanaliitolla alkavissa edusosan rakenne $(2+1)+1$ on selvästi yleisempi: *Books of Magic -sarjakuvaromaanisarja*, $X X X +((X+X)+X)+X$. Erisnimimääritteellä alkavissa yhdyssanoissa (ea) edusosan tarkempi rakenne on useammin $(1+2)+1$: *Sieivagovat-saamelaisvalokuvaseminaari*, $X+((X(X+X))+X)$. Edusosan rakenteen 1+3 neljästä esiintymästä kolmessa viimeisenä osana yhdyssana eli kolmiosaisen sanan rakenne on 1+2 ja koko sanan hierarkia siis $X+(X+(X+(X+X)))$: *Moskovan-apulaisotilasasiamies*, *Grove-musiikkitietosanakirja*. Yhdessä viimeisenä osana perussana: *apulaislääninmaanmittausinsinööri*, $X+(X+((X+X)+X))$.

Harvinaisin edusosan rakenne 4+1 esiintyy kaksi kertaa, sanoissa *Rakkautta ensi viestillä -rakkausrunotekstiviestikilpailu* ja *Suomi-Ranska-kansalaistietoyhteiskuntaprojekti*. Näi-

den yhdyssanojen täydelliset hierarkkiset rakenteet ovat $(X X X) + (((X+X)+(X+X))+X)$ ja $(X-X)+((X+(X+(X+X)))+ X)$.

Taulukko 6. Yhdyssubstantiivit, joiden edusosana pitkä yhdyssana.

tyyppi	määriteosan osajaot	edusosan osajaot						yhteensä
		2+1	1+2	3+1	2+2	1+3	4+1	
a	1	190	56	4	5	1		256
	2	40	5					45
	2+1	1						1
a yhteensä		231	61	4	5	1		302
ea	1	305	63	17	5	3		393
	2	58	6	1				65
	2+1	3						3
	3	5		1				6
ea yhteensä		371	69	19	5	3		467
sa	2	11	1	1				13
	3	1						1
sa yhteensä		12	1	1				14
esa	2	140	9	11	3			163
	3	65	2	4	1		1	73
	4	15		1	1			17
	5	6		2				8
	6	1						1
	7	2						2
	8	1						1
	esa yhteensä		230	11	18	5		1
ra	1+1	10	1					11
ra yhteensä		10	1					11
era	1+1	17	1	2	3		1	24
	2		2					1
	2+1	1	1					2
	1+1+2	1						1
era yhteensä		19	4	2	3		1	28
Kaikki yhteensä		873	146	44	18	4	2	1087

3.5. Rakenteeltaan monitulkintaiset tapaukset

Pitkien yhdyssanojen osien hierarkia ei ole aina yksiselitteinen. Epäselviä tapauksia on 21. Nämä ovat kaikki neliosaisia määrittelyyhdyssanoja. Niistä on vaikea tulkita, kumpi kolmi-

osainen yhdyssana on kiinteämpi toiseen vaihtoehtoon nähden tai ovatko kaksi viimeistä osaa yhdyssana.

Harvinaisempi on tyyppi 1+3/3+1, joita on vain kaksi. Niissä on keskellä vakiintunut yhdyssana, jonka molemmille puolille on lisätty hiukan irrallisempi yhdysosa:

puolustuslevypallo
maastoesteratakilpailu

Kumpikaan näistä yhdysosista ei ole selvästi ensisijainen toiseen nähden. Täsmällisellä hierarkialla ei tavallisen lukijan kannalta ole juurikaan merkitystä, koska yhdyssanan merkitys säilyy samana tulkinnasta riippumatta.

Toinen vaihtoehtopari on 3+1/2+2. Näissä tapauksissa tulkinnanvaraisuutta aiheuttava tekijä on esimerkiksi genetiivi keskellä yhdyssanaa. Nämä tapaukset voisi usein kirjoittaa myös kahden yhdyssanan sanaliitoksi, jolloin edeltävä sanaliitto on jälkimmäisen laajennus (ISK § 436). Esimerkiksi yhdyssanan etulaajennus viittaa vain yhdyssanan määriteosaan: *valtion virkaan nimittämispäätös*. Määriteosa on usein deverbaalinen substantiivi. (mp.) Joissakin tapauksissa laajennus olisi mahdollista kirjoittaa myös pitkäksi yhdyssanaksi. Osa rakenteeltaan epäselvistä tapauksista on juuri tällaisia:

eläinjätteenkäsittelylaitos ~ eläinjätteen käsittelylaitos
merenkuluntarkastustoimisto ~ merenkulun tarkastustoimisto
merilohenpyyntimahdollisuus ~ merilohen pyyntimahdollisuus
sedimentti-näytteenottolaite ~ sedimenttinäytteen ottolaite

Viimeisessä esimerkissä on kolme melko vakiintunutta yhdyssanaa: *sedimenttinäyte*, *näytteenotto*, *näytteenottolaite*. Ne limittyvät toisiinsa, jolloin niiden keskinäinen hierarkia ei ole enää täysin yksiselitteinen.

Viimeisen ja toiseksi viimeisen yhdysosan suhde on erityisen hankala tulkittava silloin, kun toiseksi viimeinen osa on genetiivimuotoinen ja viimeinen osa on verbistä johdettu substantiivi: *nivelsidevammahoito*. Sanan voi tulkita genetiivimääritteiseksi (*nivelsidevamma + hoito*) tai kahden vakiintuneen yhdyssanan yhdistelmäksi (*nivelside + vammahoito*). Ensimmäinen on tässä tapauksessa luontevampi, mutta toinen on yhtä mahdollinen. Deverbaalinen nominijohdos aiheuttaa tulkinnanvaraisuutta myös sanassa *kaihileikkausjonotusaika*.

Pitkien yhdyssanojen osien hierarkkiset suhteet ovat useimmiten selvät. Yhdyssanan vapaa rakenne kuitenkin mahdollistaa rakenteellisen monitulkintaisuuden ilman, että se

häiritäisi ymmärtämistä. Yhdysosa voi toimia kahden tai kolmen hierarkialtaan alemman yhdysosan osana, kuten sana *näytteen* ylempänä.

3.6 Yhdys sanojen morfologisia piirteitä

3.6.1. Pitkien yhdys substantiivien sijamuodot

Taulukossa 7 on eritelty aineiston saneiden sijamuodot luvun ja yhdys sanatyypin mukaan. Kieliopillisissa sijoissa esiintyy 9 670 sanaa (74,6 prosenttia saneista), paikallissijoissa 3 010 sanaa (23,2 prosenttia) ja marginaalisijoissa 279 sanaa (2,2 prosenttia). Komitatiiveja ja abessiiveja ei ole pitkien yhdys substantiivien joukossa lainkaan. Vain noin kuudesosa aineiston sanoista on monikossa.

Taulukko 7. Aineiston saneiden sijajakauma luvun ja sanatyypin mukaan.

luku	sija	tyyppi								yhteensä
		a	ea	r	er	ra	era	sa	esa	
yksikkö	nom	2622	267	65	440	71	130	16	158	3768
	gen	2740	380	18		54	86	4	230	3513
	ptv	602	65	2		43	22	9	40	783
	ine	597	135	1		11	25		101	870
	ill	421	82	1		12	7	7	56	586
	ela	301	42	2		11	8	1	32	397
	ade	172	50	2		15	20	1	27	287
	all	178	17			2	8	2	18	225
	abl	54	5			2	5		9	75
	ess	115	9	4						128
tra	108	7	1			1		3	120	
yks. yhteensä		7910	1059	96	440	221	312	40	674	10752
monikko	nom	576	56	1		9	3	2	28	675
	gen	482	33	1		10	3	2	12	543
	ptv	346	16	5		8	2	2	8	387
	ine	117	10			3	1	2	5	138
	ill	100	4						1	105
	ela	120	5			3			4	132
	ade	86	5			2	6		10	109
	all	59	7						1	67
	abl	18							1	19
	ess	8		1		1			1	11
tra	14							2	16	
ins	2	1							3	
mon. yhteensä		1928	137	8		36	15	8	73	2205
kaikki yhteensä		9838	1196	104	440	257	327	48	747	12957

Yleisimmät sijamuodot ovat nominatiivi ja genetiivi. Partitiivi on jo selvästi harvinaisempi ja lähes yhtä yleinen inessiivin kanssa. Yksikössä nominatiivin ja genetiivin määrät ovat selvästi suurempia kuin muiden sijojen, mutta monikossa erot muihin sijoihin ovat pienemmät. Yksikössä kolmanneksi yleisin sija on ehkä hiukan yllättäen inessiivi. Ero partitiiviin ei ole kovin suuri etenkin tyypissä a. Sisäpaikallissijat ovat ulkopaikallissijoja yleisempiä sekä yksikössä että monikossa. Erisnimirinnasteet esiintyvät yksinomaan yksikön nominatiivissa. Lauseessa ollessaan niiden yhteydessä esiintyy substantiivimääräte, joka kantaa kaikki syntaksin vaatimat päätteet ja tunnuksat. Samoin toimii erisnimirinnastukseen liittyvä edusosa.

Kieliopillisten sijojen jakauma vastaa ISK:ssa (§ 1228) esitettyä Lauseopin arkiston aineistosta tehtyä laskelmaa²¹. Sen mukaan substantiiveissa partitiivi on ylipäättään genetiiviä ja nominatiivia harvinaisempi sija. Tässä aineistossa genetiivin ja nominatiivin ero partitiiviin on kuitenkin suurempi kuin ISK:n laskelmassa, jossa nominatiiveja on 26, genetiivejä 27 ja partitiiveja 16 prosenttia. Tämän aineiston vastaavat luvut ovat 34, 31 ja 9 prosenttia. Muissa sijamuodoissa Lauseopin arkiston ja minun aineistoni prosenttimäärien ero on vain yhden prosenttiyksikön luokkaa molempiin suuntiin.

Tästä aineistosta saadut luvut vastaavatkin nominatiivien osalta paremmin toisen ISK:ssa esitetyn aineiston sijajakaumaa. Parole-korpus on koostettu Helsingin Sanomien ja Suomen kuvalehden teksteistä. Sijoja ei tosin ole eritelty sanaluokan mukaan. Siinä nominatiiveja on 37, genetiivejä 22 ja partitiiveja 14 prosenttia. ISK:n tekijät selittävät nominatiivien yleisyyttä tekstilajilla eli kuvatekstien ja nimitysuutisten suurella määrällä. (ISK § 1227.) Helsingin Sanomien nimitysuutisissa esiintyy myös paljon pitkiä yhdyssanoja, mutta tämän aineiston mukaan ne tuntuisivat olevan enemmän genetiivissä ja translatiivissa.

*Peter Westermarck on nimitetty **Laatutakuupalvelut-liiketoimintayksikön** johtajaksi ja Pekka Salokangas **Erikoisasiakkaat-liiketoimintayksikön** johtajaksi.*

*Tilintarkastajaksi on nimitetty KTM Reeta Saarenpää ja **tuloverotusasiiantuntijaksi** KTM Tarja Laine.*

Henkilöiden ja yritysten nimet ovat toki yleensä nominatiivissa. Nimitysuutisissa esiintyy erityisesti tyyppejä a, ea ja esa, joiden yleisin muoto onkin yksikön genetiivi. Genetiivin yleisyyteen vaikuttaa ISK:n tekijöiden mukaan (§ 1228) juuri se, että substantiivi esiintyy genetiivimäärätteenä, kuten edellä esimerkeissä. Sanomalehdessä yleinen rakenne onkin kahden

²¹ Laskelmat on tehty Lauseopin arkiston koodatusta yleiskielisestä aineistosta, jossa on myös yksi romaani ja näytelmä.

genetiivimääritteen sekä tittelin ja erisnimen muodostama lauseke: *Helsingin tuomiokirkkoseurakunnan tuomiorovasti Mikko Heikka*. Pitkä yhdyssana on mukana yleensä viraston tai muun elimen nimenä.

3.6.2. Määriteosien sijamuodot

Nominatiivimuotoinen määriteosa voi olla hyvin erilaisissa suhteissa edusosaan. Se voi ilmaista esimerkiksi edusosan ainetta (*puutalo-olohuone*), paikkaa (*verkkovierailulainsäädäntö*), aikaa (*sunnuntaiamuokuva*), välinettä (*pyörätuolikoripalloilu*), ominaisuutta (*säästöliekkijääkiekko*) tai muuten luonnehtia edusosan tarkoitetta (ISK § 409). Pelkästään nominatiiveja sisältäviä määritysyhdyssubstantiiveja eli yhdyssanojen ”perustyyppiä” on aineistossa 1188. Tässä sanajoukossa ei ole mitään tunnusmerkkistä, pelkkiä johtamattomia nominatiivimuotoisia substantiiveja, jotka kaikki ovat määrityssuhteessa toisiinsa.

Genetiivejä on alkuosissa 762 lekseemissä ja jälkiosissa 544 lekseemissä. Jonkin veran vaihtelua on samassakin lekseemissä. *Valtakunnansyyttäjänvirasto* esiintyy 57 kertaa ja *valtakunnansyyttäjävirsto* 2 kertaa. Myös sanassa *kihlakunnansyyttäjävirsto* esiintyy nominatiivi. Nominatiivimuodoissa on todennäköisesti kyse kirjoitusvirheistä, mutta taustalla voi olla myös sijaanvalinnan vaikeus. Jälkimmäisen tavallisempi muoto on genetiivimääritteen sanaliitto: *Tampereen kihlakunnan syyttäjänvirasto*.

Genetiivillä ilmaistaan että edusosan tarkoite kuuluu jollakin tavalla määriteosan alaan tai piiriin (*Tähtisilmä-lastennäytelmä*, *varuskumi-avaimenperä*, *yliopistokaupunginosa*). Suurin osa aineiston genetiivimääriteosista esiintyy kuitenkin deverbaalisen nominijohdoksen edellä, jolloin genetiivillä ilmaistaan subjekti- tai objektisuhdetta edusosan kantaverbiin. Samoja suhteita on kuitenkin mahdollista ilmaista myös nominatiivilla. (ISK § 411; Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 128–131.)

Paikallissijaisia sanoja on aineistossa vähän. Inessiivimuotoja on 12 lekseemissä, kaikissa tapauksissa pitkän määritysyhdyssanan alkupuoliskossa. Kaikki tapaukset ovat kolmen yhdyssanan ympärille rakentuneita: *sairauspoissaolo*, (*talvi*)*kunnossapito* ja *salassapito*. Illatiivit esiintyvät lähes yksinomaan määritysyhdyssanoissa: *kokoonpanovaihtoehto*, *kotiinpaluuvaihtoehto* ja *käyttöönottokuukausi*. Kolme tapausta on rinnasteisissa rakenteissa: *maahanmuuttaja-työnhakija*, *pyhiinvaellus-ristisaatto* ja *lähetin-vastaanotinyksikkö*. Kaikki 34 tapausta ovat pitkän yhdyssanan alkupuoliskossa. Allatiivi esiintyy 7 lekseemissä muodoissa *heitteillejättö*, *vireillepano*, *ehdollepano* ja *liikekannallepano*. Kaikki tapaukset ovat neliosaisissa määritysyhdyssanoissa.

Marginaalisijat ovat marginaalinen ilmiö pitkissä yhdyssanoissa. Instruktiivia esiintyy vain kolme kertaa, aina vakiintuneessa muodossa: *jalankulku-pyörätie*, *jalankulkijatörmäyskoe*. Essiivi on vain sanassa *puhtaanapitoviranomainen*. Kaikki kolme translatiivia esiintyvät lekseemissä *toimeksianto*, joka on edelleen saanut muutamia eri seuralaisia.

Paikallis- ja marginaalisijoissa olevat yhdysosat esiintyvät aina välittömästi deverbaaliseen nominijohdokseen liittyneinä. Syntaktiselta funktioltaan ne ovat edusosansa kanta-verbin täydennyksiä ja noudattavat niiden rektiota. Yhdessä ne muodostavat kokonaisuuden, joka voi liittyä muihin yhdysosiin. Tämän sanatyypin syntaktisia ominaisuuksia käsittelemme enemmän luvussa 4.1.4.

3.6.3. Muita morfologisia ryhmiä

Yhdyssanamuoto eli casus componens on tiettyjen sanojen erityinen muoto, joka esiintyy vain sanan ollessa yhdyssanan alkuosana. Esimerkiksi kaikki *-nen*-päätteiset substantiivit saavat *s*-vartalon yhdistyessään toisiin sanoihin. (Laaksonen & Lieko 2003: 110) Kaksiosaisessa yhdyssanassa voi olla vain yksi yhdyssanamuoto kerrallaan. Pitkässä yhdyssanassa niitä voi olla kerralla useampia: *pitkäaikaissäästämisliiketoiminto*. Tässä aineistossa yhdyssanamuotoja on alkuosissa 773 ja jälkiosissa 182. Suurin osa on *-nen*-loppuisissa sanoissa. Yleisimmät näistä ovat *yhteis-* (211 lekseemissä) sekä *vuotis-* (138 lekseemissä). Selvästi harvinaisempia ovat *myöhäis-*, *yleis-*, *kaus-*, *ihmis-*, *yhdys-*, *erikois-*, *apulais-* ja *suur-* (34–20 lekseemissä). Loput yhdyssanamuodoista esiintyvät alle 20 lekseemissä.

Hiukan yhdyssanamuodon kaltaisia ovat epäitsenäiset yhdysosat, jotka kuitenkin merkityksen puolesta vertautuvat itsenäisiin lekseemeihin. Niitä esiintyy alkuosassa 367 lekseemissä ja jälkiosassa 69 lekseemissä. Kotoperäisistä prefikseistä *ei-* esiintyy vain kolme kertaa, sanoissa *ei-maanviljelijätalous*, *ei-silmälasiperhe* ja *ei-tietoliikenne-toimiala*. *Epä-* on vain aavistuksen yleisempi. Se esiintyy 12 lekseemissä, joista 4 kertaa sanassa *epäluottamuslause*. Loputkin ovat vakiintuneita: *epätasa-arvo*, *epälineaarisuus*, *epätasapaino*, *epäselvyys* ja *epähuomio*. Näistä vain *epälineaarisuus* ei esiinny Kielitoimiston sanakirjassa.

Muut tähän ryhmään lasketut kotoperäiset tapaukset ovat sellaisia merkitykseltään itsenäisiä nomineja, jotka kuitenkin esiintyvät vain yhdyssanan määriteosana. Tällaisia ovat mm. *lähi-*, *pika-*, *ulko-*, *nelois-*, *keski-* ja *koko-*. Useimmiten tällainen aines määrittää lähintä sanaansa, ja näin syntynyt kokonaisuus määrittää yhdessä muita osia: *ulkoilma/elokuvateatteri*. Epäitsenäinen nominaali voi määrittää myös pitempää kokonaisuutta, jolloin sen pääsana on yhdyssanan viimeinen yhdysosa: *vara/maatalousministeri*. Esimerkeissä on lihavoitu epäitsenäinen nomini ja sen edussana.

Vierasperäisistä prefikseistä yleisimpiä ovat *anti-*, *bio-*, *ex-*, *mini-* ja *multi-*: *antitrustiviranomainen*, *biopolttoainetutkimus*, *ex-kihlakunnantuomari*, *vesirajaminihame*, *verkkomultimediaos*. *Anti-* esiintyy kuitenkin enimmäkseen lekseemissä *antidopingtoimikunta*, jolla on aineistossa 121 esiintymää. Vierasperäiset prefiksit eivät kuitenkaan määritä koko muuta sanaa, vaan liittyvät kiinteästi vain yhteen osaan. Tämä kokonaisuus sitten liittyy edelleen muihin osiin.

Lyhenteet, kuten muutkin erikoisemmat rakenteet, painottuvat pitkien yhdyssanojen alkupuoliskoon: 385 esiintyy etuosissa ja jälkiosissa vain 5, joista 2 summayhdyssanan jälkimmäisissä rinnasteissa. Frekventeimmät lyhenteet ovat *EU*, *EM*, *MM*, *SM*, *DNA*, *GSM*, *UMTS*, *tv* sekä lyhenne sanat *luomu*, *Arava* ja *Aids*. Lyhenteistä suuri osa on erisnimiä.

3.6.4. Muut yhdyssanamuodot ja sanaluokat

Johdosyhdyssana syntyy yhdyssanasta johtamalla (ISK § 398). Tässä aineistossa nämä eivät ole erityisen erottuva ryhmä eikä niissä ole mitään rakenteellista tai semanttista eroa muihin pitkiin yhdyssanoihin. Viimeinen esimerkki on sikäli poikkeuksellinen tässä joukossa, että johdosyhdyssana esiintyy pitkän yhdyssanan keskellä.

laskuvarjohyppykurssilainen

luontaiselinkeinotilallinen

merikotkatyöryhmäläinen

puutarhapunakaartilainen

vedenalaistutkijakurssilainen

arvonlisäverotusjärjestelmä

Numeraaleja esiintyy aineistossa sekä numeroin että kirjaimin kirjoitettuna. Alkuosissa niitä on 374 lekseemissä mutta jälkiosissa vain 11 lekseemissä. Alkuosissa esiintyvistä numeraaleista 229:ssä on kyse tyypistä *34-vuotissyntymäpäivä*. Muita usein esiintyviä edusosia ovat *-juhlavuosi*, *-juhlanäyttely*, *-juhlakonsertti*, *-taiteilijajuhla* ja *-merkkipäivä*. Muut numeraalit esiintyvät mm. erisnimissä (*T 72 -taistelupanssarivaunu*), taitoluisteluhyppysarjoissa (*kolmoisaxel-kolmoistulppi-kaksoisrittihdistelmä*) sekä rinnastuksina (*3-2-ylivoimayökkäys*). Numeraaliyhdyssana voi olla hyvinkin pitkä. Osia on yleensä enintään kuusi, koska suomen kielessä on tapana jakaa luvut kolmen numeron ryhmiin sekä numeroin että kirjaimin kirjoitettaessa: 352 434 ~ kolmesataaviisikymmentäkaksituhatta neljäsaataakolmekymmentäneljä (Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas: 101).

Adjektiivi ilmaisee määriteosana ollessaan edusosansa ominaisuutta. Yleensä adjektiivimääritteet kirjoitetaan erikseen pääsanastaan, joten kokonaisuuden täytyy olla merkitykseltään eriytnyt, jotta ne voitaisiin kirjoittaa yhteen (ks. esim. Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 131, 134–135, 409). Tässäkin aineistossa adjektiivi esiintyy enimmäkseen vakiintuneissa ilmauksissa. Adjektiiveja esiintyy alkuosassa 561 lekseemissä ja jälkiosassa 39 lekseemissä. Tyypillisiä tapauksia ovat *30-vuotissyntymäpäivä*, *ammattikorkeakouluopiskelija*, *lyhytelokuvakilpailu*, *alkuperäiskäsikirjoitus*, *valkosipulituorejuusto*, *vapaaehtoistyöntekijä*, *yksityishammashoitopalvelu*, *2.0 D4D-suoraruiskutusdiesel* ja *norjanharmaahirvikoira*. Marginaalisempaa adjektiivin käyttöä esiintyy sanoissa *isoisoisovanhempi* ja *lyhyt-lyhyt-pitkä-pitkä-mantra*. Yhdysanamuotoinen adjektiivi voi olla yli neliosainen. Esimerkiksi Niemi (2009: 249) mainitsee aitona esimerkkinä sanan *maaseutuelinkeinopiirikohtainen* mutta ei kerro lähdettä tarkemmin²².

Verbejä esiintyy sellaisenaan vain sanaliittomuotoisissa määriteosissa, erityisesti ketjusanoissa. Muutoin verbit ovat pitkien yhdyssanojen osina deverbaleja substantiivijohdoksia. Suvi Levonen (2006) on selvittänyt suomen kielen verbaaliyhdyssanoja HS 2000–2001 -korpuksesta. Hänen aineistossaan ei ole yhtään neliosaista verbaalista yhdyssanaa, mutta kolmiosaisia on 21. Seuraavassa muutamia esimerkkejä:

Arvonlisäverotetaan, etuajo-oikeutettu, kaksikymmenkertaistua, kaksin-kolminkertaistaa, korkotukilainoitettu, olutjuustokuorrutettu, pakkohuutokaupataan, päämääräsuuntautunut, reynolds-keskiarvotettu, tietokoneanimoitu, työeläkevakuuttaa, työvoimakoulutettu, ulospäinsuuntautunut, ydinperheorientoitunut. (Levonen 2006.)

Periaatteessa pitkän yhdyssanan jälkiosana voisi esiintyä myös verbaaliyhdyssana. Seuraavissa esimerkeissä on lisätty Suvi Levosen (2006) yhdysverbiaineiston esimerkkeihin omasta aineistostani löytyviä pitkiä yhdyssanoja. Mahdollisia pitkiä verbaaliyhdyssanoja voisivat esim. *Cray-supertietokoneanimoitu*, *kasvirasvatuorejuustokuorrutettu*, *mielikuvitus-sulkapalloilla*. Kaikki edellä mainitut ovat ymmärrettäviä sanoja, mutta eivät välttämättä tarkoituksenmukaisin ilmaisukeino.

Aineiston kahden pronominin käyttö vertautuu prefikseihin. *Moni* esiintyy 17 lekseemissä, esim. *5.1-monikanavasysteemi*, *monitoimijäänmurtaja*, *moniottelumaaottelu*. Toisaalta sen merkitys on usein adjektiivimainen. *Itse* esiintyy 15 lekseemissä, esim. *itsehallintoviranomainen*, *polttoitsemurhayritys*. Molemmat pronominit liittyvät vain seuraavaan yhdysosaan, ja ne liittyvät muihin yhdysosiin yhdessä. Pronomini ei siis voi viitata useamman sanan kokonaisuuteen.

²² Sana saattaa olla peräisin CompoNet-korpuksesta, joka löytyy osoitteesta <http://componet.sslmit.unibo.it/>. Niemi (2009) kertoo enemmän.

3.7. Yhdyssanojen välimerkit

Helsingin Sanomien toimittaja Kaarina Järventaus (1996) on kuvannut lehtensä oikeakielisyyskäytäntöjä seuraavasti: "Välimerkeillä pyritään edistämään tekstin rakenteen hahmottamista, ei noudattamaan muodollisia sääntöjä." Tärkein kirjoitusasua ohjaava tekijä on siis luettavuus. Yhdyssanan keskelle saatetaan siis laittaa yhdysmerkki tai välilyönti, jos se toimittajasta tuntuu tarpeelliselta. (Mas. 568.) Aineistossanikin näkyy jonkin verran poikkeamia virallisen kielenhuollon ohjeista, esimerkiksi erisnimi on saatettu erottaa yhdysmerkin lisäksi välilyönnillä (*Leffalato -elokuvatapahtuma*). Yhdysmerkkejä myös käytetään paljon yhdysosien erottamiseen silloinkin, kun mikään muu seikka ei sitä edellyttäisi.

Nykysuomen oikeinkirjoitussäännöt mahdollistavat yhdysmerkin käytön myös silloin, kun on tarvetta selventää sanan rakennetta. Tätä mahdollisuutta tosin suositetaan hyödynnettävän vain poikkeustapauksissa. (Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 145.) Järventaus (1996: 568) kuitenkin toteaa, että luettavuus vaikuttaa sanomalehden toimittajien viivankäyttöön oikeinkirjoitusnormeja voimakkaammin. Kynnys esimerkiksi selventävän viivan käyttämiseen onkin ilmeisesti hyvin matala.

Aineiston lekseemeistä 2 591 sisältää jonkinlaisen viivan. Joukkoon kuuluvat kaikki rinnasteisia rakenteita sisältävät sanat, mutta suurin osa viivallisista sanoista on silti määrittelyyhdyssanoja. Lisäksi 20 yhdistelmäyhdyssanaa on kirjoitettu ilman viivaa eli oikeinkirjoitussääntöjen vastaisesti. Myös joissakin ketjusanoissa on käytetty viivaa osien välissä. Aineiston käsittelyssä käytetyt ohjelmat eivät tunnista ajatusviivoja vaan korvaavat ne yhdysmerkeillä, joten viivavirheiden kokonaismäärää on vaikea arvioida. En puutu tässä yhteydessä yhdysmerkin ja ajatusviivan käytön osaamiseen, mutta viivan puuttumista tai sen käyttöä epäodotuksenmukaisessa paikassa on mahdollista tarkastella.²³

Määrittelyyhdyssanoissa yhdysmerkkiä käytetään, kun määriteosana on merkki, luku, sitaattilaina, sanaliitto tai erisnimi tai kun yhdysosa loppuu samaan vokaaliin, jolla seuraava alkaa. (Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 149.) Useimmiten viivalle ei ole vain yhtä syytä, vaan useampi edellä mainituista seikoista voi toteutua samassa sanassa. Pitkässä yhdyssubstantiivissa voi myös olla useampia erimittaisia viivoja eri tehtävissä. Seuraavassa esimerkissä on oma viiva lyhennettä, sanaliittoalkua ja samoja vokaaleja erottamassa:

hallinto ja EU-osaaminen -liiketoiminta-alue

²³ Tekstissä esiintyviin aineistoesimerkkeihin olen laittanut ajatusviivan sellaisiin kohtiin, joissa se oikeinkirjoitusnormien mukaan kuuluu olla.

Sanomalehden palstojen kapeuden vuoksi pitkän yhdyssanan keskelle saattaa tulla vielä tavuviivakin.

Samat osat voivat esiintyä eri kirjoitusasuissa yhdysmerkillä tai ilman:

asiantuntija-virkamies ~ asiantuntijavirkamies.

Sanojen merkitysero on pieni, ja kyseessä voi olla myös kirjoitusvirhe tai toimittajan halu selventää sanarajaa. Molemmat muodot esiintyvät aineistossa vain kerran. Yhdysmerkillinen kirjoitusasu on mahdollista tulkita myös summayhdyssanaksi. Yhdysmerkitön muoto taas voidaan tulkita myös appositioyhdyssanaksi. Sekä summayhdyssanassa että appositioyhdyssanassa osat kuvaavat samaa asiaa eri näkökulmista, ja tyyppien raja on toisinaan häilyvä. (ISK § 422, 432, 435.) Samantapaisissa sanoissa *raiskaajamurhaaja-aviomies* ja *maailmanmatkaaja-pikkuveli* molemmat osat viittaavat samaan henkilöön, mutta alkuosa on luontevampaa tulkita määrittäväksi. *Raiskaajamurhaaja* on oikeastaan rinnasteinen, mutta jostain syystä kirjoittaja on jättänyt yhdysmerkin pois. *Murhaajan* ja *aviomiehen* välissä oleva yhdysmerkki taas johtuu samoista vokaaleista. Kirjoittaja on mahdollisesti halunnut selventää yhdysosien hierarkiaa. *Maailmanmatkaajaa* ja *pikkuveljeä* yhdistävä yhdysmerkki lienee mukana selventämässä sanojen rajaa.

Rinnasteisissa yhdyssubstantiiveissa yhdysmerkkiä käytetään erottamaan rinnasteet toisistaan ja osoittamaan osien suhde tasa-arvoiseksi. Yhdysmerkitön yhdistäminen on harvinaisempaa, ja tällaisten tapausten raja määritysyhdyssanoihin voi joskus olla häilyvä. Sanan *museomonumenttirauniokidutus*²⁴ osat *museo*, *monumentti* ja *raunio* ovat keskenään samanarvoisia, ja niillä on yhteinen edusosa *kidutus*. Kirjoitusasu ei tässä tapauksessa ole yleisten oikeinkirjoitusohjeiden mukainen.

Rinnasteiset erisnimet yhdistetään useimmiten ajatusviivalla. Useampiosaisissa etu- ja sukunimissä käytetään kuitenkin yhdysmerkkiä osoittamaan, että molemmat nimet kuuluvat samalle henkilölle. Tämä onkin ainoa yhteys, jossa viivan pituudella erotetaan merkityksiä. *Laaksonen-Lieko* viittaa kahteen erilliseen henkilöön, mutta *Brummer-Korvenkontio* ja *Veli-Matti* yhteen henkilöön, jolla on kaksiosainen yhdysnimi. (Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 125–155.)

Muita välimerkkejä kuin viivoja esiintyy vain määriteosissa. Yhdyssanan määriteosana voi olla lähes mikä tahansa kielen rakenne tai ortografinen merkki, ja niinpä määriteosakin voi sisältää mitä tahansa välimerkkejä (ISK § 403). Enimmäkseen välimerkkejä esiin-

²⁴ Matti Kuusela: Bakusta Pekingiin, Aamulehti 29.9.2006. Sana viittaa toimittajan vastenmielisenä kokemaan pakolliseen nähtävyyssierrokseen.

tyy erisnimissä. Esimerkiksi lainausmerkkejä on aineistossa käytetty lähinnä sanaliittomuotoisen erisnimen ympärillä. Yhdyssanan edusosa ei näissä ole lainausmerkkien sisällä. Lainausmerkeillä halutaan korostaa erisnimisyyttä tai ilmauksen kuvallisuutta. Missään näistä esimerkkisanoista lainausmerkit eivät ole välttämättömät (Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 95).

"Erikoisen tavallinen"-imagonkohotusmainonta

"Kurre"-lukujärjestysohjelma

"Kuten haluatte"-rakennusjärjestelmä

"Olipa kerran"-konserttikokonaisuus

"Palestiinan ääni"-keskiaaltoradioasema

"kymmenestäkahteen"-harjoitusaikataulu

Pilkku esiintyy viidessä aineiston sanassa. Kahdessa ensimmäisessä esimerkissä kyse on desimaalipilkusta. Kahdessa seuraavassa pilkku erottaa rinnasteisia osia. Viimeisessä esimerkissä pilkku erottaa lauseita.

1,8-laihaseosmoottori

1,9 TDI -suoraruiskutusdiesel

Hyvämäki, Karhunen, Parkkinen -arkkitehtitoimisto

Veni, Veni Emmanuel -lyömäsoitinkonsertto

Minkä kirjoitin, sen kirjoitin -kirjallisuussarja

Muutamassa tapauksessa rinnasteiden välillä on vinoviiva (*Giant Robot -solisti / säveltäjä*). Juoksevassa tekstissä vinoviivan käyttöä rinnastuksen ilmaisimena ei kuitenkaan suositella (ks. esim. Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 93). Tässä tapauksessa parempi asu olisi *Giant Robot -solisti-säveltäjä*. Selkein olisi muoto *Giant Robotin solisti ja säveltäjä*, jossa osien väliset suhteet ovat yksiselitteiset.

Aineiston sanoissa vinoviivaa on käytetty ilmaisemaan myös vaihtoehtoja.

Mannerheimintie–Simonkatu / linja-autoasema–Kaivokatu

GSM 900/1800 -kaksitaajuusverkko

EU / ECOSOC -yhteistyökomissio

24/7-internetmainostoimisto

Ensimmäisessä esimerkissä vinoviivalla on merkitty joukkoliikennereitin vaihtoehtoiset pysähdyspaikat. Jälkimmäisessä on kyse kahdesta taajuudesta, joissa molemmissa verkko toimii. Ilmauksen *24/7-internetmainostoimisto* määriteosa kertoo internetmainostoimiston olevan auki 24 tuntia vuorokaudessa seitsemänä päivänä viikossa, siis koko ajan. Vinoviivaa

käytetään myös Internet-osoitteissa ilmaisemassa tiedostohierarkiaa. Aineistossani on tästä yksi esimerkki: *www.juminkeko.fi/viena-sähköpostiosoite*. Osoite on tosin saanut virheellisen edusosan.

15 aineiston lekseemissä käytetään rinnastamiseen &-merkkiä. Rinnasteet ovat useimmiten liiketoiminta-alueen toimintoja tai yhtiön perustajajäsenten nimiä. Määriteosat ovat yhtä lukuun ottamatta englanninkielisiä. Ainoa poikkeus on suomenkielinen elokuva-festivaalien nimi (viimeisenä). Kaikissa tapauksissa &-merkki on lähinnä tyyllinen ratkaisu, ja sen voisi korvata myös *ja*-sanalla, kuten sanassa *Lufkin ja Jenrette -pankkiiriliike*.

Airport & Healthcare Concept -liiketoimintayksikkö

Maizels Westerberg & Co -investointipankki

Garlic & Shots -valkosipuliravintola

Pratt & Whitney -lentokonemoottori

Rakkautta & Anarkiaa -elokuvafestivaali

Muita välimerkkejä esiintyy harvemmin. Sulkeet on neljässä aineiston lekseemissä. Sanassa *(Hel)sinki IV -dekkaritapahtuma* ne ovat lähinnä tyylikeino. Sanassa *Viaccess (Hot Bird) -salauksenpurkulaitteisto/kortti* on myös yhdistetty erisnimi, sanaliitto ja rinnastuksia mutta vielä monimutkaisemmin kuin edellisessä esimerkissä. Sulkeissa oleva tarkennus viittaa siihen satelliittiin, jota mainitun laitteiston tai kortin kanssa käytetään. Kontekstivirkeessä on mainittu toinenkin vaihtoehto:

*Riippuen siitä, mitä kanavaa haluaa seurata, on satelliittiantenni suunnattava joko Thor-satelliittiin (ORT international) tai Hot Bird -satelliittiin (NTV International). Ettei asia olisi liian helppo, on näillä lisäksi erilainen salausjärjestelmä. Suositeltavaa on, että vastaanottimeen olisi liitettävissä sekä Conax- (Thor-) että **Viaccess (Hot Bird) -salauksenpurkulaitteisto/kortti**. (HS 11.2.2001)*

Yleensä sulkeissa oleva lisäys voidaan laittaa vain kahden erillisen sanan väliin. Mikään muu sanatyyppeä kuin sanaliittomuotoinen määrittelyosa ei kestäisi sulkeita keskellään, eivätkä ne näissäkään tapauksissa ole selvin vaihtoehto. Seuraavissa kahdessa sanassa on tarkennettu lyhenteen merkitystä kesken sanan. Yleensä on selkeämpää käyttää ensin koko ilmausta ja kertoa lyhenne sen jälkeen sulkeissa.

SPRITE (Supporting and promoting integrated tourism in Europe's Lagging Rural Regions) -tutkimushanke

SUPPLIERS (Supply Chains Linking Food SMEs in Europe's Lagging Rural Regions) -tutkimushanke

Molemmat esiintyvät nimitysuutisessa. Tällainen rakenne on lukijalle hyvin raskas, koska auki kirjoitettu koko nimi on erittäin pitkä. Keskelle sanaa sijoitettuna se erottaa määritys- ja edusosan kauas toisistaan, mikä vaikeuttaa yhdyssanan hahmottamista. Toisaalta näiden sanojen rakenne on muuten hyvin yksinkertainen, eikä pelkkä pituus tee yhdyssanasta vaikeatajuista. Sulkeita sisältävät yhdyssanat ovatkin hyvä esimerkki siitä, kuinka väljät yhdyssanan rakenteelliset rajat ovat. Nämä tapaukset ovat 13 yhdysosallaan aineiston pisimmät määritysyhdyssanat. Ne ohittaa pituudessa vain eräs 20-osainen erisnimirinnastus, joka viittaa joukkoliikenteen reittiin.

Harvinaisempia merkkejä esiintyy vain yksittäin ja normaalissa käytössään. Määriteosa voi sisältää minkä tahansa välimerkin sen normaalissa käytössä. Edusosissa on useimmiten vain yhdysmerkkejä. Heittomerkkejä esiintyy enimmäkseen vierasperäisissä sanoissa mutta myös astevaihtelun tuloksena: *L'Express-aikakauslehti, vaa'ankieliosavaltio*. Pisteitä on käytetty muutamassa lyhenteessä ja nokkelissa erisnimissä: *Elo.kuva.si-lyhytelokuvakilpailun, 2.0 D4D-suoraruiskutusdiesel*. Kertaalleen esiintyy myös kaksoispiste suhteiden ilmaisimena: *16:9-laajakuvalähetys*.

Vuosituhanen alussa on ollut muodikasta erottaa yhdyssanojen osat kirjoittamalla jälkimmäinen isolla alkukirjaimella. Joitakin tällaisia tapauksia on aineistossa: *PuuSuomi-toimintaohjelma, PeterPanMaailma-matkatoimisto*. Tämäkään ei ole virallisen kielenhuollon suositusten mukaista, mutta tuotemerkin tai yrityksen nimen voi rekisteröidä haluamassaan asussa.

4. MÄÄRITYSYHDYSSANAT

4.1. Määriteosana määritysyhdyssana

4.1.1. Rakenne

Pelkästään määrittysuhteista koostuvat sanat ovat yhdyssanojen tyypillisin muoto ja siten odotuksenmukaisesti myös aineiston suurin ryhmä. Niitä on 4 636 kpl, mikä on 78 prosenttia kaikista lekseemeistä. Sanatyyppin hierarkkiset rakenteet selviävät taulukosta 8.

Taulukko 8. Määriteosana määritysyhdyssana: yhdysosien määrät ja hierarkia.

tyyppi	osajako	osia				yhteensä
		4	5	6	7	
a	2+2	1757				1757
	3+1	1598				1598
	1+3	246				246
	3+1/2+2	18				18
	1+3/3+1	2				2
	1+1+2	1				1
	3+2		96			96
	4+1		47			47
	2+3		45			45
	1+4		10			10
	3+3				1	1
	5+1				1	1
	4+2				1	1
	a yhteensä		3622	198	3	
ea	1+3	367				367
	2+2	232				232
	3+1	97				97
	3+1/2+2	1				1
	1+1+2	1				1
	2+3		66			66
	1+4		25			25
	3+2		11			11
	4+1		4			4
	3+3				8	8
	2+4				1	1
	4+2				1	1
	3+4				1	1
ea yhteensä		698	105	10	1	814
kaikki yhteensä		4320	303	13	1	4637

Neliosainen yleisnimitystä koostuva määräisyhdyssana (tyyppi a) rakentuu useimmiten kahdesta yhdyssanasta, eli sen rakenne on 2+2 (*barokkiorkesteri/kokoonpano, 12-vuotis/syntymäpäivä, karhunkynsi/kaulanauha*). Lähes yhtä usein se on kolmiosaisen yhdysosan ja sen edusosan yhdistelmä (*ykkösmaalintekijä/ongelma, varapuheenjohtaja/peli, tekonivelleikkaus/jono, epäluottamuslause/-ehdotus*). Selvästi näitä harvinaisempi rakenne on 1+3, jossa kolmiosainen yhdyssana yhdistyy koko sanaa määrittävän määriteosaan (*keskus/sotilassoittokunta, täsmä/radiolääkeaine, perus/esimerkkitapaus, ruutu/pöytäliinakangas*). Tällaisissa rakenteissa muista irrallinen edusosa on usein epäitsenäinen nominaalivartalo, kuten *täsmä*-. (Osien tarkemmat hierarkiat selviävät taulukoista 4, 5 ja 6.) Merkintä 1+1+2 viittaa sanaan *norjanharmaahirvikoira*, jota ei ole mielekästä jakaa kahtia osiin *norjan/harmaahirvikoira* tai *norjanharmaa|hirvikoira*. Kyse on yhdyssanaksi kiteytyneestä substantiivilausekkeesta.

Viisiosaisien yleisnimien joukossa hierarkiatyyppien erot ovat hyvin pienet, mutta tendenssit ovat samansuuntaiset. Yleisin tyyppi 3+2 vertautuu neliosaisien tyyppeihin 2+2 ja 3+1, mutta jokin alku- tai loppupuoliskon osista on yhdyssana. Esimerkkejä 3+2-rakenteesta ovat *450-vuotisjuhla/toimikunta, a-maajoukkue/pistetili, ostopalvelusopimus/päiväkoti*.

Kuusi- ja seitsenosaiset määräisyhdyssanat ovat yksittäistapauksia. 4+2-rakennetta edustaa sana *natriumtripolyfosfaatti/liiketoiminta*. 5+1-tapauksessa määritysosana on summayhdyssanan ja sen edusosan kokonaisuus: *Salibandy-jalkapallohalli/hanke*. Erisnimen sisältävät 3+3-rakenteet ovat enimmäkseen liiketoimintayksiköitä tai -alueita, kuten *Mobiiliportaaliratkaisut-liiketoimintayksikkö*. Ainoa seitsenosainen on erisnimellä alkava *Elo.kuva.si-lyhytelokuvakilpailu*, jonka alkuosan olen laskenut kolmiosaiseksi kirjoitusasun vuoksi. Ilman pisteitä kirjoitettuna alun erisnimi olisi kaksiosainen.

Osajakojen yleisyysjärjestys on täysin erilainen sen mukaan, onko mukana erisnimi vai ei. Erisnimialku on useimmin yksi- tai kaksiosainen, mutta yleisnimissä alkupuoli on kaksi-, kolme- tai neliosainen. Erisnimi näyttäisi myös saavan useimmiten edusosakseen yhdyssanan. Tämä kuitenkin johtuu todennäköisesti siitä, että aineistosta on rajattu pois sellaiset kolmiosaiset erisnimialkuiset yhdyssanat, joiden edusosassa on yksi tai kaksi yhdysosaa.

4.1.2. Määritysyhdyssubstantiivien merkityksen muodostuminen

Yhdyssana luo uutta yhdistämällä jo olemassa olevia merkityksiä. Yhdyssanan merkitys ei kuitenkaan ole täysin ennustettavissa sen osien perusteella. Tämä pätee varsinkin nominatiivisubstantiivin ja toisen substantiivin yhdistelmään, jossa osat eivät anna mitään vih-

jeitä niiden välisestä suhteesta. Jos yhdyssosa esiintyy muussa sijassa tai on johdos, osien suhde on rajatumpi. Monimerkityksisyys tekee yhdyssanoista kirjoittajan kannalta käytännöllisiä mutta lukijan kannalta vaikeasti hahmotettavia. Kun samalla sanalla voi ilmaista monenlaisia suhteita, vain konteksti (ja vakiintunut käytäntö) määräävät, mikä merkitys kulloinkin on käytössä.

Kaikkia yhdyssanan mahdollisia merkityksiä ei tarvitse ottaa jatkuvasti huomioon, koska kaikkia mahdollisia kuvauskohteita ei välttämättä ole olemassa. Esimerkiksi *paperikoneen* ja *höyrykoneen* merkitykset 'paperista tehty kone' tai 'höyrystä tehty kone' ovat marginaalisia. 'Paperilla käyvä kone' ja 'höyryä tuottava kone' hiukan mahdollisempia mutta 'paperia tekevä kone' ja 'höyryllä käyvä kone' maailmantiedon perusteella järkevimät vaihtoehdot.

Muut sijamuodot kuin nominatiivi rajaavat merkitystä enemmän. Kaikki morfologiset ja syntaktiset elementit antavat tietoa sanojen välisistä suhteista. Tarkentaminen rajaa mahdollisten merkitysten määrää, jolloin yhdyssana ei ole niin avoin erilaisille tulkinnoille. Genetiivimääritteen ja sen edusosan muodostama yhdyssana on merkitykseltään periaatteessa läpinäkyvä (*vauvan vaate* > *vauvanvaate*). Joillakin vakiintuneilla yhdyssanoilla on kuitenkin yhdyssosista huomattavasti poikkeava merkitys (*katinkulta*). Pitkälle leksikaalistuneiden sanojen osia ei välttämättä enää tunnisteta toisiinsa liittyviksi (*lautakunta*, *seurakunta*). Joitakin leksikaalistumia ei välttämättä edes hahmoteta yhdyssanoiksi (*puutarha*, *elokuva*).

Yhdyssanojen merkityksen kuvauksissa ei oteta huomioon sitä, että yhdyssanassa voi olla enemmän kuin kaksi osaa. Yleensä fennistiikassa yhdyssanoja pidetään aina kaksiosaisina, mutta nämä osat voivat olla edelleen yhdyssanoja tai muita kompleksisia rakenteita. Aiemmissa luvuissa on jo tullut esiin, että yhdyssanassa voi esiintyä lähes mikä tahansa kielien rakenne. Koska pitkän yhdyssanan rakenne on tällä tavalla hierarkkinen, pitäänee yhdyssanan merkityssuhteet muotoilla uudelleen asuun "alkupuoliskolla on jotain tekemistä jälkipuoliskon kanssa". Alku- ja jälkipuoliskolla on kuitenkin omat semanttiset rakenteensa. Myös semanttisesta rakenteesta tulee näin hierarkkinen. Yhdyssanan osilla ei ole suoraa yhteyttä toisiinsa vaan vain muiden osien kanssa muodostetun kokonaisuuden kautta. Tämä korostuu vakiintuneissa ja erityisesti leksikaalistuneissa yhdyssanoissa. Sanassa *nuorisoasiainlautakunta* yhdyssosilla *nuoriso* ja *kunta* ei ole suoraa suhdetta toisiinsa.

Pitkien yhdyssanojen osina esiintyy paljon sellaisia yhdyssanoja, joiden merkitys on vakiintunut eli normit rajoittavat niiden systeemimerkitystä hyvin paljon. Vakiintunut yhdyssana saa siis kahdesta neljään hieman vähemmän normin rajoittamaa seuralaista. Tämän

vakiintuneen yhdyssanan merkitys pysynee useimmiten normin mukaisena, mutta koko kokonaisuuden merkitys riippuu kuitenkin kontekstista.

Tämän aineiston pitkissä määritsyhdyssanoissa ytimenä on usein muodoltaan ja merkitykseltään vakiintunut yhdyssana. Se voi yhdistyä toiseen vakiintuneeseen yhdyssanaan, kuten rakenteissa 2+2, 2+3 jne. Yhdyssana voi kuitenkin yhdistyä myös yhteen sanaan kerrallaan, kuten rakenteissa (2+1)+1 ja 1+(1+2). Tällaiset rakenteet ovat merkitykseltään tilapäisiä, ja niistä vain harvat vakiintuvat. Taulukon 2 yleisimpien sanojen listassa suurin osa on rakennetta 2+2 eli kahden vakiintuneen yhdyssanan yhdistelmiä (*jalkapallo/maajoukkue, ihmisoikeus/tuomioistuin*).

*Parsakaalivihamielisyy*s kuvaa eri vakiintumisasteiden esiintymistä samassa sanassa. *Vihamielisyy*s on vakiintunut, mutta on edelleen läpinäkyvä. *Parsakaali* sen sijaan on jossain määrin leksikaalistunut, sillä näennäisestä läpinäkyvyydestään huolimatta sen yhteys parsaan ja kaaliin on hämärtynyt²⁵. Kokonaisuutena *parsakaalivihamielisyy*s on tilapäinen yhdyssana, jolla on täytetty kapea-alainen ilmaisutarve. Mallina lienee ollut huomattavasti laajakäyttöisempi sana *ulkomaalaisvihamielisyy*s, jolla silläkin tosin on vain kaksi esiintymää tässä aineistossa. *Ulkomaalaisvihamielisyy*s on kuitenkin noussut esiin yhä uudelleen kahden viime vuosikymmenen aikana²⁶. Parsakaaleihin kohdistuva inho on kaivannut täsmätermiä vain kerran.

4.1.3 Vain nominatiivimuotoisia yhdysosia

Tyypillisimmin yhdyssana koostuu kahdesta substantiivista, joista ensimmäinen eli määriteosa on nominatiivissa. Tämä yhdyssanatyyppe on myös syntaktisesti selvin yhdyssana, koska substantiivimäärite ei yleensä ole nominatiivissa (ISK § 400). Nominatiivialku ilmaisee mm. edusosan lajia, ainetta, tarkoitusta, keinoa, tekijää tai aiheuttajaa. Määriteosa sananmukaisesti määrittää edusosaa ja tarkentaa sen merkitystä.

Pitkistä määritsyhdyssubstantiiveista 1 063:ssa (18 prosenttia lekseemeistä) on pelkästään nominatiivimuotoisia yhdysosia. Näissä ei myöskään ole johdoksia, prefiksejä, erisnimiä, rinnasteita, sanaliittoja, yhdyssanamuotoja tai muita sijamuotoja, joita kaikkia käsitelien omissa luvuissaan. Tässä ryhmässä on 4-osaisia 1022 ja 5-osaisia 41. Yhdyssubstantiivit, joissa ei ole mitään erityisiä piirteitä, ovat siis lopulta hyvin maltillisen mittaisia. Tätä selittää se, että esimerkit ovat sanomalehdestä, jossa pyritään ymmärrettävyyteen. Neljästä

²⁵ Parsakaali on kyllä kaali mutta ei mitään sukua parsalle, vaikka sitä onkin verrattu parsaan (www.kasvikset.fi/WebRoot/1033640/Oletussivu.aspx?id=1047756 2.5.2010).

²⁶ Helsingin Sanomissa 32 kertaa vuosina 1990–2008 (HS:n digiarkisto 21.4.2010).

tai viidestä nominatiivisubstantiivista koostuva yhdyssana voi olla vaikea tulkittava, koska sanojen keskinäiset suhteet eivät käy ilmi itse sanasta.

Nominatiivisubstantiivin ja toisen substantiivin yhdistelmä on kaikkein avoin erilaisille tulkinnoille. Pitkän yhdyssanan merkitys muodostuu vaiheittain samoin kuin sen rakennekin. 2+2-rakenteessa yhdistyvät kahden yhdyssanan merkitykset. Esimerkiksi sana *jalkapallomaajoukkue* koostuu osista *jalkapallo* ja *maajoukkue*. Niiden systeemimerkitys on 'jalalla ja pallolla on yhteys' sekä 'maalla ja joukkueella on yhteys'. Molempien sanojen normimerkitykset ovat vakiintuneet: 'jalalla pelattava pallo' ja 'maata edustava joukkue'. Niiden yhdistelmän systeemimerkitys on 'jalkapallolla ja maajoukkueella on yhteys'. Tällä kyseisellä yhdistelmällä on myös vakiintunut normimerkitys 'maata edustava jalkapallojoukkue'. Vasta kontekstista kuitenkin selviää sanan tarkoite eli se, minkä maan joukkueesta on kysymys. Tämä ilmaistaan esimerkiksi genetiivimääritteellä: ***Suomen jalkapallomaajoukkue***.

Muutamit aineiston sanat kertovat hiukan toisenlaisesta pitkien yhdyssanojen syntymekanismista: satunnaisesta yhdistämisestä. Epävirallisessa tyyliässä, lähinnä puheessa, esiintyy toisinaan pitkiä yhdyssanoja, joilla ei ole jäsentynyttä rakennetta. Niitä käytetään osittain tyylikeinona. Ilmiötä on vaikea saada kiinni asiatekstikorpusaineistosta, mutta otollisia ympäristöjä on myös sanomalehden tekstilajeissa, kuten mielipidekirjoituksissa ja kolumneissa. Esimerkkitekstit ovat tyyliään lennokkaita ja hiukan sarkastisia.

Valovuosikilometrisentti esiintyy peruskoulujen tuntijakoa käsittelevässä mielipidekirjoituksessa. Kirjoittaja viittaa sanalla siihen, että liikunnanopettajien liiton toiveet lisätunneista eivät johtaisi kovin merkittäviin lopputuloksiin.

Lisääntyneen liikunnanopetuksen turvin lentänee jokaisen peruskoulukuulavyöntäjän kaari muutamaa valovuosikilometrisenttiä pidemmälle. (HS 29.11.2000, mielipide)

Tässä yhdyssanassa on yhdistetty kolme pituuden määrettä, joten koko sanan kirjaimellinen merkitys kuvaisi lähinnä tilavuutta. Tämäntyyppinen yhdistäminen ei ehkä riko luovan kielenkäytön normeja, mutta luonnontieteiden erikoiskielessä ilmaus olisi norminvastainen.

Mediaslangikisamonimedialkonsepti esiintyy kolumnissa, jossa kritisoidaan mediaammattilaisten käyttämää kieltä ja termistöä. Sana onkin kolumnistin ehdotus uudeksi media-alan konseptiksi: monissa medioissa näkyvä kisa siitä, kuka keksii parasta media-slangia.

Tietääkseni kukaan ei ole vielä keksinyt "mediaslangikisamonimedialkonseptia". Miten olisi? (HS 30.5.2001, kolumni)

Tämän sanan merkitys selviää kontekstin avulla. Toisinaan pitkän yhdyssanan täsmällinen merkitys ei aina selviä kontekstistakaan, jos kirjoittaja ei taustoita sananvalintaansa. Seuraavassa esimerkissä kirjoittajan tarkoituksesta ei saa selvyyttä:

*Lapsella on oikeus molempiin vanhempiin ja molemman vanhemman velvollisuudet ovat yhtäläiset. Moni viranomainen kokee isän kuitenkin lähinnä jonkinlaisena **karkkipäivä-pakkopullana**. (HS 1.4.2010, mielipide, sana ei kuulu aineistoon)*

Karkkipäivä ja pakkopulla ovat molemmat merkitykseltään vakiintuneita, ja molemmilla on kuvallinen merkitys. Kuitenkin normimerkitysten 'päivä viikosta, jolloin saa syödä karkkia' sekä 'ikävä mutta välttämätön tehtävä' yhdistelmää on vaikea hahmottaa, koska ne ovat ristiriidassa keskenään. Kirjoittajan mielessä näillä kahdella sanalla on yhteys, mutta tekstistä ei käy mitenkään ilmi, miksi ne on yhdistetty ja miksi niitä tässä käytetään. Sana saattaisi viitata isälle vastahankaisesti myönnettyyn tapaamisoikeuteen, mutta tekstissä on kyse äitiyspakkauksen saamisesta silloin, kun vain isä on Suomen kansalainen.

Tilapäisen pitkän yhdyssanan merkitys voi siis jäädä hämäräksi, vaikka sen osilla olisi vakiintuneet merkitykset. Systeemimerkityksen kaikki mahdollisuudet jäävät auki, koska ei ole vakiintuneita normeja niitä rajoittamassa. Jos konteksti ei paljasta, mikä systeemimerkityksistä on kyseessä, kirjoittajan tarkoitus ei paljastu.

Yllättäen uuteen suuntaan kääntyvien yhdyssanojen rakentelu on aivan oma huumorin lajinsa. Kielitieteellishenkisinä esimerkkeinä mainittakoon *lausekerakennekynnet*, *sanajärjestyksenvalvoja* sekä *abstraktiotasohyppely*²⁷.

4.1.4. Lauseisiin vertautuvat yhdyssanat

Yhdyssanaan on mahdollista rinnastaa analyyttinen rakenne tai jopa lause²⁸. Samaan yhdyssanaan on mahdollista rinnastaa useita erilaisia analyyttisiä rakenteita, koska ne kertovat yhdyssanaa tarkemmin asioiden välisistä suhteista. Näiden kahden muodon merkitys ja funktio eivät kuitenkaan ole täysin samanlaisia.

Yhdyssanojen kuvauksessa yhteys lauseeseen tulee esille erityisesti silloin, kun pohditaan määriteosan sijamuotoa. Määriteosa voi vastata objektia, subjektia tai määritettä, jotka yhdyssanoissa ottavat useimmiten genetiivimuodon, joskus myös nominatiivin. Määriteosa voi olla myös muissa sijoissa (*puhtaanapito*, *muistiinpano*, *heitteillejättö*). Näissä tapauksissa edusosa on predikaattiverbin substantiivijohdos ja määriteosa tämän kantaverbin täydennys. Määriteosa myös noudattaa kantaverbin rektiota. Mahdollisia johtimia ovat tekijän- ja teonnimet, teon tuloksen tai kohteen nimet sekä välineennimet (Laaksonen & Lieko 2003: 117–118).

²⁷ *Lausekerakennekynnet* on poimittu Facebook-ryhmä Väkininmakuupussin seinältä 30.4.2010. *Sanajärjestyksenvalvoja* on erään opiskelijoiden haalarimerkin teksti. *Abstraktiotasohyppely* puolestaan on esiintynyt suomen kielen opiskelijoiden *Suomi-Ilmiö*-ainejärjestölehdessä.

²⁸ Olen käsitellyt aihetta aiemmin opiskelijoiden Kurki ja käki -konferenssissa (Lantee 2009).

Lauseisiin ja lausekkeisiin vertautuvia yhdyssanoja ovat predikaatin ja subjektin, predikaatin ja objektin sekä genetiivimääritteen ja edussanan yhdistelmät (ks. esim. Iisa, Piehl & Oittinen 2003: 129–131).

objekti + predikaatti: *luonnonsuojelu* < *suojella luontoa*

subjekti + predikaatti: *aivokalvontulehdus* < *aivokalvo tulehtuu*

määrite + edussana: *perheenisä* < *perheen isä*

Predikaattiin ja sen täydennykseen vertautuva suhde on mahdollista tulkita myös genetiivimääritteen ja edussanan yhdistelmäksi.

Myös kokonainen substantiivilauseke voi kiteytyä yhdyssanaksi. Tällaisia ovat esimerkiksi monet koirarotujen nimet. Niissä on usein adjektiivimääritteitä sekä paikannimiä, jotka ovat tiivistyneet termiksi rodun vakiintuessa. Myös lausekkeen osien oikeinkirjoitus muuttuu.

vanhaenglanninlammaskoira < *vanha Englannin lammaskoira*

norjanharmaahirvikoira < *Norjan harmaa hirvikoira*²⁹

*valkoinen länsiylämaanterrieri*³⁰ < *valkoinen Länsi-Ylämaan terrieri*

afgaaninvinttikoira < *afgaanin vinttikoira*

Tällaiset sanat eivät aina jakaudu kahtia, kuten yhdyssanat yleensä (vrt. luku 3.1). Jako *vanha + englanninlammaskoira* tuntuu keinotekoiselta, koska vanhuus ei viittaa koiran ikään.

Transformationalinen kuvaus palauttaisi edellä mainitut yhdyssanat lauseiksi. Esimerkiksi Saukkosen (1973: 332) mukaan kaikki yhdyssanat ovat lauseiden tiivistymiä. Räisänen kuitenkin (1985: 159) vierastaa tällaista ajatusta. Hänen mielestään joidenkin yhdyssanojen taustalta voi löytyä lauseita ”tai ainakin lingvisti voi sellaisen parafrasoin työpöytänsä ääressä rakennella” (mas.). Funktionaalisen käsityksen mukaan olisi luontevampaa nähdä tämäntyyppiset yhdyssanat vakiintuneiden kokonaisuuksien yhdistelminä, kuten suomen kielen kuvauksissa yleensä onkin tapana. ISK:ssa (§ 145) kuitenkin todetaan, että yhdyssanan rakenne voi muistuttaa monisanaisen lausekkeen rakennetta.

Fennistiikassa ei ole omaa termiä predikaattiin ja sen subjektiin tai objektiin vertautuvalle yhdyssanalle. Niitä pidetään määritysyhdyssanan muotoina, jotka erottuvat muista lähinnä määriteosan sijamuodon puolesta. ISK:ssa (§ 414) kuitenkin nimetään deverbaalisen

²⁹ Koirarodun nimi on virallisesti *harmaa norjanhirvikoira*, ja sillä on lähirotu *musta norjanhirvikoira*. (Kennelliiton rotumääritelmät: www.kennelliitto.fi/FI/koira/rotumaaritelmat/FCI5/, luettu 24.4.2010.)

³⁰ Koko nimestä on aineistossa vain yhtenäinen loppuosa *länsiylämaanterrieri*.

nominijohdoksen kanssa esiintyvä määriteosa sen sijamuodon ja syntaktisen roolin mukaan. Nämä termit ovat objektigenetiivi ja -nominatiivi sekä subjektigenetiivi ja -nominatiivi. Anglosaksisessa kielentutkimuksessa tälle sanatyypille on oma terminsä: synteettinen yhdyssana.

Synteettisessä yhdyssanassa jälkiosana on deverbaalinen nominijohdos ja määriteosana sen täydennys. (Bauer & Renouf 2001: 117; Haspelmath 2002: 223.) Bauer ja Renouf (mp.) kuvaavat synteettisten yhdyssanojen tutkimusta ”terminologiseksi painajaiseksi”, jossa joka tutkijalla on erilainen näkemys asiasta. Joillekin tutkijoille kelpaavat vain tietyt johdot, toisille vain tietyntyypiset verbit. Nämä erimielisyydet koskevat lähinnä englannin johdinjärjestelmää. Tässä tutkielmassa käsitän synteettisiksi yhdyssanoiksi sellaiset, joiden edusosana on verbistä johdettu substantiivi ja määriteosana on edusosan kantaverbin vaatima täydennys.

Yhdistyessään sanojen alkuperäinen syntaktinen suhde säilyy, mutta ilmauksen ja sen osien merkitys muuttuu geneerisemmäksi ja indefiniittisemmäksi (Bybee 1985: 107). Vastaavan lauseen merkitys olisi täsmällisempi (ISK § 402). Lauseen substantiivijäsen (subjekti tai objekti) on merkitykseltään referentiaalinen eli se viittaa tiettyyn yksittäiseen tarkoitteeseen. Yhdyssanassa sama jäsen on merkitykseltään geneerinen eli se viittaa enemmän tarkoitteensa kategoriaan. (Haspelmath 2002: 156; Bybee 1987: 107–108.) Sen sijaan yhdistyväälle predikaattijäsenelle käy päinvastoin. Lauseessa *pitää elokuvateatteria* pitäminen on melko yleisluontoista, mutta yhdyssanassa *elokuvateatterinpitäjä* saman verbin nominaalijohdos saa referentiaalisemman merkityksen eli viittaa johonkin tiettyyn henkilöön.

Tiivistäminen nostaa yhden toimijan fokukseen. *Työkaluvarastonhoitaja* viittaa lauseen tekijään, josta ei siis kerrota oikeastaan mitään uutta.

Työkaluvarastonhoitaja < *hoitaa työkaluvarastoa*

'hän joka hoitaa työkaluvarastoa'

Tällä tavalla on mahdollista joko häivyttää tai nostaa esiin toimijoita. Samaan lauseeseen voi verrata myös yhdyssanaa *työkaluvarastonhoito*. Se kuitenkin häivyttää tekijän pois ja korostaa toimintaa, *hoitamista*.

Suomen kielessä synteettisen yhdyssubstantiivin muodostumista rajoittavat lähinnä semanttiset tekijät ja käyttötarve. Kaikki predikaatin ja sen täydennyksen yhdistelmät eivät ole niin merkittäviä, että ne tiivistyisivät toiminnan nimeksi. Toisaalta minkä tahansa toiminnan tai tapahtuman voi nimetä tilapäisesti tiivistämällä sen yhdyssanaksi. Muodosteen säilymiseen vaikuttavat samat tekijät kuin muidenkin uudismuodosteiden kohtaloon; ne jo-

ko jäävät käyttöön tai häviävät. Tarpeeksi käyttökelpoiset vakiintuvat ja pääsevät mahdollisesti sanakirjoihinkin.

Termit objektinominatiivi ja -genetiivi tarkoittavat verbikantaisen substantiivin määrittettä eli tässä yhteydessä määriteosaa. Ne vastaavat edusosan kanta- tai korrelaattiverbin objektia. (ISK § 414.) Edusosan kantaverbi on transitiivinen. Objektigenetiiviä esiintyy paljon myös summayhdyssanoissa, joissa on paljon tekijännimiä, esim. *kuulantyoöntäjä-keihäänheittäjä*. Rinnasteiden molemmilla kantaverbeillä on sama subjekti: *x työntää kuulaa ja x heittää keihästä*.

Pitkän yhdyssubstantiivin jälkiosana oleva predikaatti + objekti -kiteytymä aiheuttaa ongelmia siinä, miten yhdyssanan tulkitaan jakautuvan puoliskoiksi. Mahdollisuuksia on kaksi sen mukaan, kuinka kiteytyneenä *lainsäädäntö*-sanaa haluaa pitää ja kuinka pieniin osiin pitkän yhdyssanan haluaa purkaa.

Arvopaperimarkkina + lainsäädäntö < säätää laki arvopaperimarkkinoista
arvopaperimarkkinalain + säädäntö < säätää arvopaperimarkkinalaki

Jos esimerkkisanaa pidetään substantiivien yhdistelmänä, se voidaan tulkita yksinkertaisesti 'arvopaperimarkkinoita koskevaksi lainsäädännöksi'. Tämä lienee myös ns. tavallisen kielenkäyttäjän tulkinta. Pidän myös epätodennäköisenä, että kukaan kirjoittaisi tämä väärin erilleen muodossa *arvopaperimarkkinalain säädäntö*. Todennäköisemmältä tuntuu virhe *arvopaperimarkkina lainsäädäntö*.

Edusosana ollessaan vakiintunut kiteytymä käyttäytyy kuin yksittäinen sana.

asiantuntijahammaslääkäri < tuntee asia + hammaslääkäri

Generativistilingvisti voisi työpöytänsä ääressä rakentaa taustalle esimerkiksi lauseen "*x on hammaslääkäri ja tuntee asian*". Tavallisen kielenkäyttäjän näkökulmasta tällainen on kuitenkin turhan kaukaa haettua.

Pitkien yhdyssanojen kannalta mielenkiintoista on, miten muut yhdysosat suhtautuvat objektia ja predikaattia vastaaviin osiin. Kaksiosaiseen yhdyssanaan mahtuu vain verbijohdos ja yksi sen täydennys. Pitkässä yhdyssanassa voi olla mukana muitakin lauseenjäseniä, kuten adverbiaali edellisen kappaleen ensimmäisessä esimerkissä. Toisaalta on mahdollista tulkita objektiksi pitkä yhdyssana, kuten jälkimmäisessä esimerkissä. Tässäkin kyse on lähinnä siitä, kuinka pieniin osiin pitkän yhdyssanan haluaa purkaa.

Subjektin ja predikaatin suhteeseen vertautuvissa yhdyssanoissa edusosan kantaverbi on ISK:n (§ 414) mukaan useammin intransitiivinen kuin transitiivinen. Tämä tyyppi on

harvinaisempi kuin objektiin ja predikaattiin vertautuva yhdyssana. Pitkissä yhdyssanoissa ero on jopa huomattava. Toisaalta nominatiivialku voidaan tulkita myös muuksi kuin edusosan kantaverbin subjektiksi (ISK § 414). Lähinnä kyseeseen tulee määriteosan ja edusosan suhde. Tulkintaan vaikuttavat myös edusosan vakiintuneisuus ja merkityksien eriytyneisyys: jos edusosana olevan johdoksen merkitys on eriytynyt kantaverbistä, nominatiivimuotoinen seuralainen on luontevampi tulkita määriteosaksi eikä subjektiksi. Myös konteksti vaikuttaa yhdyssanan tulkintaan ja hahmottamiseen.

Joissain tapauksissa edusosan voi tulkita vastaavan joko kantaverbin subjektia tai adverbialia. Kahdessa viimeisessä esimerkissä adverbialitulkinta on todennäköisempi. Yhdyssanasta itsestään ei kuitenkaan selviä, kumpaa on tarkoitettu. Vasta konteksti täsmentää, mikä mahdollisista systeemimerkityksistä on kyseessä.

<i>Lastenhoitohenkilökunta</i>	< <i>henkilökunta hoitaa lapsia</i>
<i>lastenhoitovaihtoehto</i>	< <i>*vaihtoehto hoitaa lapsia</i>
<i>lastensuojelukuntayhtymä</i>	< <i>?kuntayhtymä suojelee lapsia</i> < <i>?kuntayhtymässä suojellaan lapsia</i>
<i>maailmanparannuselokuva</i>	< <i>elokuva parantaa maailmaa</i> < <i>elokuvassa parannetaan maailmaa</i>

Genetiivimääritteen ja sen edusosan yhdistelmä on hyvin läpinäkyvä yhdistämisen muoto. Sanat säilyvät alkuperäisessä asussaan eikä niiden perusmerkitys tai suhde toisiinsa muutu. Kyseessä on edelleen substantiivi ja sen genetiivimäärite. Yhteen kirjoittaminen on ortografinen keino osoittaa koko sanaliiton merkityksen vakiintuminen tai termistyminen.

Merkityksen muutokseen pätevät samat seikat kuin synteettisissä yhdyssanoissa edellä. Sanaliitossa *vauvan vaate* sekä *vauva* että *vaate* ovat referentiaalisia, ne viittaavat tietyn vauvan tiettyyn vaatteeseen. Sen sijaa *vauvanvaate*-sanassa molemmat osat ovat merkitykseltään generisiä eli viittaavat vauvoihin ja vaatteisiin yleisemmin.

Kaikki edellä mainitut kiteytyneet yhdyssanatyypit voivat esiintyä pitkän yhdyssanan osana. Sanoissa *aivoverenvuotopotilas* ja *aivoverenvuototapaus* on edusosana predikaatin ja objektin (tai genetiivimääritteen ja edusosan) yhdistelmä *aivoverenvuoto*, jota on käytetty tarkentamaan johtamattoman nominin merkitystä. Ne voivat myös yhdistyä vapaasti keskenään tai muiden yhdyssanatyyppeiden kanssa.

4.1.5. Erisnimet

Useimmiten erisnimi on sanassa määriteosana, ja edusosana on sen kuvaus. Poikkeuksia on aineistossa vain kaksi: *tiejohtaja-Karjaluoto*, *perheenisä-Suosalo*. Näissä määriteosa ei rajaa edusosan merkitystä vaan nostaa esille yhden henkilön piirteistä. Tässä yhdistämisen muodossa määriteosa on hiukan nimikemääritteen kaltainen.

Alkuosana olevaan erisnimeen voi liittyä kahdenlaisia edusosia. Sanassa *Muovi2001-katsojaäänestys* määriteosa rajaa katsojaäänestysten joukosta sen, joka liittyy *Muovi2001*-musiikkivideopalkintoon. Edusosa ei siis tässä tapauksessa ilmaise erisnimimääriteosan lajia vaan jotain muuta siihen liittyvää. Edusosa voi myös ilmaista erisnimen lajin, kuten sanassa *Julmahuvi-viihderyhmä*. Määriteosa *Julmahuvi* viittaa täsmällisesti tiettyyn näyttelijöiden joukkoon. Tämän ei voi kuitenkaan olettaa olevan kaikkien lukijoiden tiedossa, joten erisnimen tarkoitetta on syytä selventää edusosassa. Tässäkin tapauksessa määriteosa rajaa viihderyhmien joukosta sen, joka tunnetaan nimellä *Julmahuvi*. Jälkimmäisessä tapauksessa erisnimen ja sen edusosan suhteessa on summatiivinen sävy, koska molemmat viittaavat samaan tarkoitteeseen mutta eri tarkkuudella.

Erisnimi ei aina määritä kaikkia sen jäljessä olevia sanoja, vaan erisnimi ja sen edusosa voivat toimia yhdessä määriteosana. Sanassa *Muumi-sarjakuvaseminaari* ei varsinaisesti kyse *Muumi*-seminaarista vaan *sarjakuvaseminaarista*. *Muumi* tarkoittaa enemmän *sarjakuvan* kuin *seminaarin* luonnetta. Samoin sanassa *Renault-kuorma-automyyjä* määriteosa on *Renault-kuorma-auto*, joka määrittää kokonaisuudessaan edusosaa *myyjä*.

4.2 Määriteosana summayhdysosa

4.2.1. Rakenne

Määritys- ja rinnastussuhde voivat yhdessä esiintyä pitkässä yhdyssanassa. Näin rakentuvat yhdyssanat ovat kuitenkin perusrakenteeltaan määritysyhdyssanoja, sillä rinnasteinen alkuosa määrittää edusosaa. ISK:n tekijät (§ 432, 434) huomauttavat, että määriteosana esiintyvä rinnastus ei yleensä ole oma lekseeminsä vaan muodoltaan siihen vertautuva summayhdysosa. Näiden eroa ei kuitenkaan tarkenneta mitenkään eikä summayhdysosaa mainita ISK:n verkkoversion määritelmässä (mp.; VISK, määritelmät). Muissa yhdyssanakuvauksissa määriteosana ja itsenäisesti esiintyviä summayhdyssanoja ei ole eroteltu.

Summayhdysosan rinnasteiden tulee olla symmetrisiä, eli ne ovat molemmat toimenkuvia, ruoka-aineita, soittimia, värejä jne. Vastaavasti erisnimirinnastuksissa ketjutetaan maita, kaupunkia, katuja tai ihmisiä vain keskenään. Parissa aineiston tapauksessa on rin-

nastettu keskenään yleisnimiä ja erisnimiä: *pankkikortti-Mastercard-yhdistelmä* ja *Helsinki-messualue-matka*. Rinnastukset ovat kuitenkin symmetrisiä, sillä molemmat rinnasteet viittaavat kortin toimintoihin tai reitin päätepisteisiin. Ensimmäisessä on ollut tarpeen käyttää yleisnimen *luottokortti* sijasta spesifimpää erisnimeä. Jälkimmäisessä tapauksessa paikkaan viittaava erisnimi ei olisi yhtä informatiivinen kontekstissaan.

Taulukko 9. Määriteosana summayhdyssana: osajaot ja osien määrä

tyyppi	osajako	osien määrä					yhteensä
		4	5	6	7	8	
ra	3+1	136					136
	2+2	33					33
	4+1		39				39
	2+3		11				11
	3+2		9				9
	4+2			4			4
	5+1			4			4
	6+1				2		2
	5+2				1		1
7+1					1	1	
ra yhteensä		169	59	8	3	1	240
era	3+1	60					60
	2+2	49					49
	4+1		21				21
	2+3		19				19
	3+2		18				18
	4+2			5			5
	2+4			5			5
	5+1			4			4
	3+3			2			2
	5+2				3		3
	2+5				1		1
	4+3				1		1
6+2					1	1	
era yhteensä		109	58	16	5	1	189
yhteensä		278	117	24	8	2	429

Rinnasteinen määriteosa esiintyy aineistossani 429 kertaa (taulukko 9). Yhdysosia on 4–8, joissa rinnasteita on useimmiten kaksi (taulukko 10). Erisnimirinnastuksia on määriteosina kuudenneksen vähemmän kuin yleisnimirinnastuksia. Ilman edusosaa esiintyviä yleisnimirinnastuksia on kuitenkin vain reilu kolmannes erisnimirinnastusten määrästä (83/239) (ks. luku 5).

Taulukko 10. Määriteosana summayhdyssana: yhdysosien ja rinnasteiden määrä.

tyyppi	rinnasteita	osien määrä					yhteensä
		4	5	6	7	8	
ra	2	153	46	4		1	204
	3	16	12	2	2		33
	4		1	2	1		4
ra yhteensä		169	59	8	3	1	240
era	2	99	53	11	2		165
	3	10	5	5	1		21
	4				2	1	3
era yhteensä		109	58	16	5	1	189
yhteensä		278	117	24	8	2	429

Kahden rinnastetta on 86 prosentissa kaikista tämän ryhmän sanoista. Se on tyypillisin muoto sekä neliosaisissa (*pöytäpuhelin-kännykkä-puhelu*, *sinipuna*yhteistyö) että viiosaisissa sanoissa (*poronveri-luomukauramakkara*, *Lieto-Punkaharju-ajomatka*) (taulukko 10). Sekä yleis- että erisnimirinnastuksissa yleisin on rakenne 3+1, jossa rinnasteet ovat yhdyssana ja perussana: *kissaeläin-ihminen-dualismi*, *Helsinki-Riihimäki-rata* (ks. myös taulukko 10). Erisnimien laskeminen yhdyssanoiksi vaikuttaa toki tämän ryhmän kokoon. Aineistosta myös puuttuu tyyppi *Tampere-Helsinki-rata*, koska rinnasteinen osa on liian lyhyt.

Paavo Pulkkinen (1980: 179–181) kritisoi Virittäjässä rinnasteisesta määriteosasta ja sen edusosasta koostuvia yhdyssanoja kömpelöiksi ja virheille alttiiksi. Hän pitää parempina ”puhekielen analyttisiä muotoja”, kuten *Suomen ja Ruotsin maaottelu*. Yhdyssanoja hän pitää väkinäisinä ja paperisina tai sanan *äiti-lapsisuhde* tapauksessa ”kalsean termimäisenä”. (Mp.) Ottelujen tapauksessa rinnastusmuodon käyttäminen yhdyssanan osana voi juontua siihen, että ottelujen osapuolet ilmaistaan juuri rinnastuksena. Tämä tapa siirtyy helposti muihinkin käyttöyhteyksiin. *Äiti-lapsisuhde* taas on tosiaan termi, joka viittaa äitien ja lasten suhteeseen yleisemmällä tasolla kuin *äidin ja lapsen suhde*, joka on definiittisempi eli viittaa täsmällisemmin joihinkin tiettyihin henkilöihin.

4.2.2. Yleisnimien rinnastus

Summayhdysosista 240 eli 56 % on yleisnimiä. Tähän ryhmään on laskettu myös lukujen rinnastukset, joita on yhdeksässä lekseemissä. Nämä ovat lähinnä muotoa *1-2-sarja-avaustappio* ja *4-1-ylivoimahyökkäys*. Kuudessa tapauksessa on rinnastettu värejä: *hopea-pinkki-sambakulkue*, *ruskea-harmaa-musta-linja*. Jälkimmäinen viittaa lastenkirjan kuvittajan käyttämään värimaailmaan.

Summayhdysosan ja edusosan yhdistelmässä edusosa ilmaisee tarkoitteen lajin ja summayhdysosa sen osatekijät. Suuri merkitysryhmä ovat ruokasanat, joissa rinnasteisessa osassa kuvataan ruokalajin ainesosat ja edusosa kertoo, mitä mainituista aineksista on tehty: *nokkos-vuohenjuusto/lasagne, palsternakka-vihersipuli/kiusaus, parsa-valkosuklaa/jäätelö*. Samaan tapaan kuvataan ainesten yhdistelmää: *pakasteperuna-sipuli/seos*. Näissä tapauksissa edusosa ei kerro varsinaisesti ruoasta vaan summaosassa mainittujen ainesten suhteesta.

Yleisin yksittäinen edusosa on *yhdistelmä*: *kone-rumpukuivainyhdistelmä, kipsilevy-mineraalivilla-yhdistelmä, kolmoisaxel-kolmoistulppi-kaksoisrittihdistelmä*. Edusosa ei tuo sanaan mitään lisäinformaatiota, se vain todentaa uudelleen sen, minkä alkuosan rinnasteinen muoto on jo ilmaissut. Esimerkiksi sanan *kumilasta-sieniyhdistelmä* tarkoite on konkreettinen esine, jossa on sekä kumilasta että sieni. Koko sanan tarkoite saa fyysisen hahmonsensa enemmän määriteosista kuin edusosasta. *Yhdistelmä*-sanan tarkoite ei ole mikään tietty esine vaan lähinnä abstrakti ajatus kahdesta asiasta yhdessä. Samaan tarkoitteeseen voidaan viitata myös sanoilla *kumilasta-sieni, sieni-kumilasta, kumilastasieni, sienikumilasta*. Koska yhdysosat ovat kaikissa samat, sanojen merkityksissä on vain hyvin hienoisia eroja.

4.2.3. Erisnimirinnastus

Määriteosana oleva summayhdysosa on erisnimi 192 lekseemissä eli 45 %:ssa kaikista rinnasteisista sanoista. Tyypillisiä edusosia ovat *reitti, väli, ottelu, (maan-/moottori-/rauta-)tie, kilpailu, rata, linja* ja *akseli*. Määriteosina on rinnastettu enimmäkseen paikannimiä, ja osapuolia on yleensä kaksi. Erisnimet ilmaisevat mm. alueen rajoja (*Kampin–Töölönlahden-alue, Hanko–Lohja–Hyvinkää-vyöhyke*), reitin pääteposteita (*Paimio–Muurla-moottoritieosuus, Helsinki–Tampere–Seinäjoki-rautatierata*) sekä osapuolia (*Siilinjärvi–Juva-kamppailu, Räsänen–STT-oikeudenkäynti*).

Sanan *Eira–Eteläranta–väli* summayhdysosa voisi esiintyä myös substantiivimääritteen kanssa muodossa *väliä Eira–Eteläranta*. Tämä on tyypillinen ilmaus esimerkiksi joukkoliikenteen reiteistä puhuttaessa. Pelkkä *Eira–Eteläranta* yksinään ei vielä kerro juuri mitään tarkoitteestaan, joten sen on lähes pakko esiintyä selvässä kontekstissa tai selittävän ilmauksen kanssa. Tämä selittävä ilmaus voi olla juuri edusosa tai substantiivimäärite.

Erisnimirinnastuksen ja edusosan yhdistelmissä on hiukan enemmän kuusiosaisia. Rinnasteiden määrässä eroa ei ole. Yhdysosien määrän eroa selittänee se, että erisnimirinnastus esiintyy yli puolessa tapauksista yhdyssanamuotoiseen edusosaan liittyneenä, kun taas yleisnimien edusosana on yhdyssana vain neljäsosassa tapauksista (taulukko 9). Kuusiosaisia ovat mm. *Suomi–Ruotsi-jääkiekkomaatottelu* ja *Riihimäki–Pasila–Riihimäki-reitti*.

Seitsenosaisia taas ovat mm. *Kuopio–Mikkeli–Varkaus–Pieksämäki-talousalue* sekä *Suomi–Ranska-kansalaistietoyhteiskuntaprojekti*.

4.3 Määriteosana sanaliitto

4.3.1. Rakenne

Sanaliitto esiintyy yhdyssanassa yleensä määriteosana. Se voi olla myös edusosana, mutta tällaisia tapauksia ei ole tullut mukaan tähän aineistoon. Sanaliiton sisältävät yhdyssubstantiivit jakautuvat yleensä kahtia sanaliittoon ja sen edusosaan. Kuitenkin esimerkiksi *hands free -laitepakko* on 3+1-osainen, sillä *hands free -laite* on vakiintunut termi. Alkupuolisko siis koostuu sanaliitosta ja sen edusosasta, ja tämä kokonaisuus saa vielä uuden edusosan.

Myös sanaliiton ja edusosan yhdistelmä voi esiintyä yhdyssanan osana. Kärjistetyksi esimerkiksi kelpaa käsillä olevan tutkielman työnimi:

Pitkät yhdyssubstantiivit HS 2000–2001 -korpuksessa -pro gradu -tutkielma

Näin monen sanaliittomääriteosan yhdistäminen ei toki ole luettavuuden kannalta tarkoituksenmukaisin vaihtoehto. Toisaalta se on erinomainen esimerkki siitä, kuinka monimutkaisia rakenteita yhdyssana pystyy kantamaan. Sanaliittomuotoinen määriteosa on lähes aina erisnimi. 543 tapauksesta 503:ssa määriteosana on erisnimi (taulukko 11).

Neliosaisissa sanoissa rakennevaihtoehtoja on vain kaksi, sillä määriteosassa on oltava vähintään kaksi yhdysosaa. Tässä sanatyypissä viisiosaisia sanoja on enemmän kuin neliosaisia, mitä voi pitää hiukan yllättävänä. Mielenkiintoista on myös, että kolmiosainen edusosa on kaikkein tavallisin. Viidennes näistä on tyyppiä *liiketoiminta + yksikkö/-alue*. Tämä sanatyyppeä esiintyy lähinnä talousosaston nimitysuutisissa, joissa listataan eri tehtäviin nimitettyjä henkilöitä. Jälleen on otettava huomioon se, että aineistosta on rajattu pois kolmiosaiset yhdyssanat, joissa kahden sanan liitto yhdistyy perussanaan.

Yhdyssanamuotoinen edusosa on aineistossa tavallisin sekä erisnimi- että yleisnimi-tapauksissa (taulukko 11). Summayhdyssanan ja edusosan yhdistelmässä yhdysanaedusosa on selvästi tyypillisempi erisnimelle (vrt. ed. luku). Erisnimen sisältävät sanat ovat myös pidempiä, mikä näyttäisi johtuvan siitä, että erisnimisanaliitto on pidempi kuin yleisnimisanaliitto.

Taulukko 11. Määriteosana sanaliitto: osajaot ja osien määrä.

tyyppi	osajako	osia										yhteensä
		4	5	6	7	8	9	10	11	12		
sa	2+2	13										13
	3+1	5										5
	2+3		12									12
	3+2		2									2
	4+1		1									1
	3+3			1								1
	4+2			1								1
	2+4			1								1
5+1			1								1	
sa yhteensä		18	15	4								37
esa	2+2	132										132
	3+1	16										16
	2+3		149									149
	3+2		44									44
	4+1		19									19
	3+3			67								67
	2+4			14								14
	4+2			13								13
	5+1			1								1
	4+3				15							15
	5+2				9							9
	3+4				5							5
	6+1				1							1
	5+3					6						6
	4+4					2						2
	6+2					2						2
	3+5					1						1
	5+4						2					2
	6+3						1					1
	7+2						1					1
7+3							2				2	
8+3								1			1	
10+2									2		2	
esa yhteensä		148	212	95	30	11	4	2	1	2		505
yhteensä		166	227	99	30	11	4	2	1	2		542

Myös erisnimiin liittyvä edusosa on pidempi: kuusiosaisissa ja sitä pidemmissä yhdysanoissa on vain kaksi tapausta, joissa edusosa on perussana, muutoin se on yhdyssana. Kolmiosainen edusosa näyttäisi olevan erityisen suosittu. Mahdollinen syy edusosan pituuteen on aineiston valintaperusteissa. Neljän yhdysosan vaatimus aiheuttaa sen, että aineis-

tosta puuttuvat kokonaan kahden sanan liiton ja sen yksiosaisen edusosan yhdistelmät, kuten *Abu Sayyaf-terroristi* (HS 31.12.2000).

Seuraavassa on muutamia erityisen pitkiä esimerkkejä erimittaisista edusosista:

Presidents of United States of America -spektaakkeli (6 +1 osaa)

Omaishoito Espoossa -keskustelutilaisuus (3+2 osaa)

Tammisaaren kesäkonsertit -kamarimusiikkitapahtuma (4 + 3 osaa)

Gotland Runt -avomeripurjehduskilpailu (2 + 4 osaa)

Näissä esimerkeissä edusosien yhdyssanat ovat vakiintuneita tai sellaisten pohjalta rakennettuja.

4.3.2. Yleisnimisanaliitto

Yleisnimisanaliitto on tässä aineistossa sitaattilaina, ketjusana tai onomatopoeettinen ilmaus. Näissä sanaliitto toimii määriteosana samaan tapaan kuin muutkin sanat, eli ne rajaavat edusosan tarkoitteen alaa.

business to business -myynti

cdma 2000 -digitaalitekniikka

digi tv -vastaanotin

drive in -motoristikirkko

film noir -jännitysfilmi

pimpadi pampadi -leirinuotiorämpytys

Edusosa kertoo tässäkin tyypissä yhdyssanan lajin, mutta sanan täydellinen ymmärtäminen vaatii vieraan kielen taitoa tai erikoisalan tietoa. Maallikolle sanan *cdma 2000 -digitaalitekniikka* täsmällinen merkitys ei aukea.

Sanaliittoalkuisten ryhmän erikoistapauksia ovat sellaiset yhdyssanat, joiden määriteosana on ketjusana. Varantola (1984: 9) määrittelee ketjuyhdyssanat syntaktisiksi kokonaisuuksiksi, jotka toimivat yksittäisen yhdysosan tavoin. Raja muihin sanaliittomuotoisiin määriteosiin on kuitenkin häilyvä. Semanttisista syistä en ole laskenut erisnimiä mukaan tähän ryhmään, vaikka ne muun muotonsa puolesta ketjusanoja (esim. *Haluatko miljonääriksi? -televisiovisailu*).

Ketjusana voi esiintyä yksinään (*sinä-tapoit-minut-minä-tapan-sinut*³¹) tai yhdyssanan määriteosana ("*kuljen-tässä-vaahterat-punertaa*" -runous). Aineiston yksitoista ketjusanaa esiintyvät kaikki yhdyssanan määriteosana:

"kaikki tai ei ketään" -vapautuspolitiikka
"kymmenestä kahteen"-harjoitusaikataulu
"ota tai jätä" -neuvottelupolitiikkaa
hajota-ja-hallitse-politiikkaan
hauki on kala -pänttäämismenetelmä
kehdosta hautaan -huolenpitojärjestelmä
kuka-ehdii-ensin-tyyli
"kuljen tässä, vaahterat punertaa"-runous
maailman-paras-maa-elää-kisa
Minkä kirjoitin, sen kirjoitin -kirjallisuussarja
olen-erilainen-katsoja-tyyppinen

Ketjusanan osien syntaktinen yhteys pysyy alkuperäisenä, mutta kokonaisuuden merkitys saa toisenlaisen vivahteen. Ketjutusta käytetäänkin lähinnä tyylikeinona. Suomen kielessä on yhtä lailla mahdollista kirjoittaa sanat ilman yhdysmerkkiä (*kuljen tässä vaahterat punertaa -runous*). Näillä keinoilla ei ole selvää merkitys- tai tyylieroa. Varantolan (1984: 12) mukaan ketjutettu kokonaisuus – ja sanaliitto yhdyssanan määriteosana – viittaa usein yleiseen ilmiöön, kun taas vastaava itsenäinen syntaktinen rakenne viittaa ilmiön yksittäiseen esiintymään. Esimerkiksi "*kuljen-tässä-vaahterat-punertaa*" -runous viittaa tietyytyypiseen runouteen, kun taas virke *Kuljen tässä, vaahterat punertaa.* kuvaisi vain syksyistä kävelyä.

4.3.3. Erisnimisanaliitto

Erisnimen ja sitä selittävän edusosan yhdistelmä muistuttaa usein appositioyhdyssanaa. Jos osat kääntää toisinpäin, muodostuu nimekemääritteen ja nimen kokonaisuus *muslimisissiryhmä Abu Sayyaf*. (ISK § 599, nimikemääritteet.) Edusosa voi olla myös määriteosan käännös (*Account Executive -asiakaspäällikkö, Account manager -asiakaspäällikkö*). Edusosan käyttö helpottaa sitaattilainan käyttöä tekstissä, koska suomenkielinen sana ei aiheuta ongelmia taivutuksessa. Saman huomion on tehnyt myös Pirjo Hiidenmaa (2003: 95).

Sanassa *Abu Sayyaf -muslimisissiryhmä* määriteosa on ryhmän nimi ja kertoo periaatteessa kaiken tarpeellisen. Kaikki lehdenlukijat eivät välttämättä kuitenkaan tiedä, mikä *Abu*

³¹ Esimerkki kandidaatintutkielmastani (Lantee 2008a).

Sayyaf on, joten nimeä on syytä selventää kuvailemalla sen tarkoitetta yleisnimellä. Kyseessä ei siis ole niinkään 'Abu Sayyaf -tyyppinen muslimisissiryhmä', vaikka muslimisissiryhmiä varmasti on muitakin. *Abu Sayyafia* on tarkennettu myös sanoilla *ääriryhmä*, *sissiryhmä*, *terroristiliike* ja *terroristijärjestö kapinallisryhmä*, *rosvojoukko* sekä *muslimiryhmä*, mikä kertoo ilmauksen vakiintumattomuudesta. Edusosa on siis kirjoittajan valinta, jolla hän määrittelee ryhmän luonteen. Sillä on mahdollista korostaa joitakin määriteosan piirteitä ja häivyttää toisia. Tämä on yksi tapa luoda mielikuvia ja rakentaa merkityksiä. Se voi olla myös ideologinen valinta. On eri asia määritellä jokin ihmisryhmä terroristijärjestöksi kuin rosvojoukoksi.

Aineiston tekstien kirjoitusvuosina 2000–2001 Abu Sayyaf oli Suomessa tuntematon, eikä sen toiminnasta ollut selvää määritelmää. Tämä näkyy myös edusosien valinnassa. Näistä ainoastaan *muslimisissi* esiintyy monikossa. Abu Sayyafiin viitataan siis koko ajan joukkona, josta ei voi erottaa yksittäisiä toimijoita – *sissijohtajaa* lukuun ottamatta. Vuonna 2009 saman ryhmän yhteydessä on käytetty edusosia *muslimiryhmä*, *muslimikapinallinen* sekä lyhyesti *kapinallinen*³².

Toinen usein määriteosana toistuva erisnimi on *Buena Vista Social Club*, joka esiintyy niin ikään useamman eri edusosan kanssa. Edusosat eivät kuitenkaan nyt ole erisnimen yleisnimisiä vastineita lukuun ottamatta *orkesteria*, *kokoonpanoa* ja *ryhmää*. Sen sijaan erisnimi toimii useimmissa tapauksissa kuten määriteosat yleensä eli rajaa edusosan merkitystä. Muita edusosia ovat mm. *-aalto*, *-albumi*, *-ilmiö*, *-konsepti*, *-levy*, *-menestystarina* ja *-muusikko*.

Henkilönnimiä esiintyy määriteosina lähinnä erilaisten kilpailujen, palkintojen ja stipendien yhteydessä:

Erkki Melartin -kamarimusiikkikilpailu

Georg Büchner -kirjallisuuspalkinto

Johan Willgren -musiikkifestivaali.

Nämä tapaukset ovat kokonaisuudessaan erisnimiä. Edusosa voi kuitenkin vaihdella samankin tapahtuman nimessä: *Volter Kilpi -kirjallisuusviikko*, *Volter Kilpi -kirjallisuustapahtuma*. Tapahtuman virallinen nimi on *Volter Kilpi Kustavissa -kirjallisuusviikko*³³, mikä on toimittajasta saattanut tuntua liian pitkältä. Tarkoite pysyy kuitenkin samana ja nimi ymmärrettä-

³² HS.fi 13.12.2009 (luettu 22.12.2009)

www.hs.fi/ulkomaat/artikkeli/Armeija+ja+kapinalliset+ottivat+verisesti+yhteen+Filippiineill%C3%A4/1135248463766

³³ <http://www.vkkustavissa.fi/index.php?o=1&lang=0> (luettu 22.12.2009)

vänä, vaikka edusosa muuttaisi hiukan muotoaan. Sitä ei kuitenkaan voi jättää kokonaan pois, sillä pelkkä sanaliitto-osa yksin viittaisi vain henkilöön itseensä.

4.5. Rakenteeltaan epätavallisia yhdyssubstantiiveja

Pitkien yhdyssubstantiivien perustyyppit ovat samat kuin lyhyidenkin. Pituus kuitenkin sallii erilaisten rakenteiden käyttämisen samassakin sanassa. Tällaiset monen erilaisen rakenteen yhdistelmät ovat kuitenkin lähinnä yksittäistapauksia. Tässä luvussa tarkastelen lähemmin muutamia yksittäisiä sanoja, joissa on yhdistetty erilaisia hierarkkisia rakenteita.

Sanaan *Hydractive 3 -kaasunestejousitus* on kerääntynyt monenlaisia erikoisilmiöitä: Määrittösosana on sanaliittomuotoinen erisnimi, joka sisältää numeraalin. Edusosana on kolmiosainen yhdyssana, jonka alkuosana on summayhdysosa (*kaasuneste*). Tämä yhdyssana jakaantuu määrite- ja edusosaan erisnimsanaliiton ja edusosan välistä, mikä on tälle yhdyssanarakenteelle tyypillistä. Sen tarkka hierarkia on $(X X)+((X-X)+X)$. Myös sanassa *Viaccess (Hot Bird) -salauksenpurkulaitteisto/kortti* on myös yhdistetty erisnimi, sanaliitto ja rinnastuksia mutta vielä monimutkaisemmin kuin edellisessä esimerkissä. Tätä sanaa käsitte- lin tarkemmin jo välimerkkien yhteydessä luvussa 3.7.

Yleensä summayhdysosa on pitkän yhdyssanan määriteosana, mutta rinnastus voi sijaita myös keskellä määrittösyhdyssanaa, kuten viisiosaisessa sanassa *väritoiminta- draamaelokuva*. Summayhdysana *toiminta-draama* on saanut molemmille puolilleen seura- laisen: alkuun on lisätty määrittösosa *väri-*, ja tämä kokonaisuus on vielä nimetty edusosalla *elokuva*. Summayhdysana voi olla myös edusosassa, kuten sanassa *SF16 "Bombeat" -radio- kasettisoitin*, jonka alussa määriteosana on vierasperäinen sanaliitto. Samanlainen rakenne on esiintynyt myös Olavi Uusivirran blogikirjoituksessa³⁴:

"Ai että"-kysymys-vastaus:

"Ai että olisin suosittelut rahaa toiselle puolueelle? Ei pidä paikkaansa."

- Matti Vanhanen

Summayhdysosan perässä voisi olla vielä myös jokin tarkoitetta täsmentävä edusosa, ku- ten *-rakenne: "Ai että" -kysymys-vastaus-rakenne*.

Kaikki edellä esitellyt erikoistapaukset ovat rakenteeltaan määrittösyhdyssanoja, ja ne on luokiteltu sanaliitolla tai määrittösyhdyssanalla alkaviksi. Myös summayhdysanan rin- nasteet voivat olla sanaliittoja tai määrittösyhdyssanoja. Summayhdysanan hierarkia pysyy

³⁴ Lyhyt johdatus retoriikkaan 20.8.2009:

www.kotus.fi/index.phtml?5387_m=5598&5387_o=5&s=3231 (luettu 24.4.2010).

kuitenkin yksinkertaisempaa, koska rinnasteet ovat toisistaan muodollisesti riippumattomia eivätkä vaikuta toisiinsa samalla tavoin kuin määrittäsyhdyssanan osat. Nämä tapaukset osoittavat sen, että pitkällä yhdyssanalla ei ole juurikaan rakenteellisia rajoituksia. Määrittäsyhdyssanat, summayhdyssanat ja sanaliitot voivat liittyä toisiinsa hyvin vapaasti.

5. SUMMAYHDYSSANAT JA ERISNIMIRINNASTUKSET

5.1. Summayhdyssanat ja niille läheiset rakenteet

Erkki Itkonen (1966: 235) mainitsee rinnasteiset yhdyssanat eli summayhdyssanat yhdysanaston vanhimmaksi tyyppiä. Ravila (1961: 76) taas esittää niiden syntyneen jo silloin, kun suomen kielessä ei vielä ollut kopulatiivikonjunktioita vaan sanat liitettiin toisiinsa asyndeettisesti eli ilman rinnastuskonjunktioita. Tällaisia sanoja on suomen kielessä jäljellä hyvin vähän, vaikka osa niistä onkin hyvin tavallisia (esimerkiksi *maailma* ja *voileipä*). Vesikansa (1989: 214) huomauttaa, että tällaisia vanhoja sanoja ei välttämättä aina edes hahmoteta yhdisteiksi ja esimerkiksi *maailma* usein lausutaan ja joskus kirjoitetaankin muodossa *mailma*. Tässä työssä katson *maailman* yhdyssanaksi. Se esiintyy 23 lekseemissä.

Nykykielessä rinnastuksella ilmaistaan, että tarkoitteella on useita samanarvoisia piirteitä: *runojenkerääjä-lääkäri* on sekä runojenkerääjä että lääkäri. Summayhdyssanat koostuvat rinnasteista, jotka ovat toisiinsa nähden samanarvoisia ja edustavat samaa sanaluokkaa ja merkityskenttää. Rinnasteet eivät kongruoi, eli vain viimeinen rinnasteista kantaa taiputustunnukset (ISK § 432). Rinnaste voi olla perussana, yhdyssana tai sanaliitto. Rinnastus rinnasteen sisällä ei liene mahdollinen.

Kaikki rinnasteiset sanojen yhtymät eivät ole yhdyssanoja. Yhdyssana toimii lausekkeessa ja lausekkeena kuten yksittäinen sana, joten sillä voi olla vain yksi tarkoite (ISK § 436). Yleisnimiä rinnastettaessa kaikilla rinnasteilla on yhteinen tarkoite, jota ne kuvaavat eri näkökulmista. Erisnimet sen sijaan yksilöivät tietyn tarkoitteen muiden saman lajin tarkoitteiden joukosta, joten erisnimirinnasteilla ei voi olla samassa mielessä yhteistä tarkoitetta. Rinnastettujen erisnimien ketjut eivät näin ole varsinaisesti yhdyssanoja. Kuitenkin esimerkiksi rinnastetut paikannimet muodostavat yhdessä tarkkarajaisen alueen tai reitin, joka muuttaa muotoaan, jos yksi rinnaste vaihdetaan tai poistetaan. Myös jääkiekon hyökkäysketju on olennaisesti erilainen, jos yksi jäsen vaihdetaan.

Käsittelen erisnimirinnastuksia tässä yhteydessä, koska niitä esiintyy paljon määriteosina. Summayhdyssanoiksi olen kuitenkin laskenut sellaiset erisnimirinnastukset, joiden rinnasteet viittaavat samaan kohteeseen. Tällaisia ovat esimerkiksi yhdyssukunimet (*Vaitiniemi-Uusitalo*). Nämä viittaavat samaan tarkoitteeseen hiukan eri näkökulmista.

Asyndeettiset rinnastukset näyttävät muuten yhdyssanoilta, mutta niiden kaikki rinnasteet kongruoivat: *Kymijoen–Mäntyharjun* [kanava], *Mäkiluodon–Naissaaren* [kapeikko],

Teollisuuskadun–Junatien [alue]. Nämä eivät kuitenkaan ISK:n (§ 401, 432) mukaan ole yhdyssanoja. Näitä tuli haussa mukaan 20 kpl, eikä niitä ole laskettu mukaan aineistoon.

Käsittelin vuonna 2008 valmistuneessa kandidaatintutkielmassani (Lantee 2008a) tarkemmin sellaisia suomen kielen rinnasteisia yleis- ja erisnimiä, jotka koostuvat vähintään kolmesta yhdysosasta. Tutkimukseni tarkoitus oli selvittää, millaisia pitkät rinnastukset ovat, kuinka monesta sanasta ne koostuvat ja millaisia asioita rinnastuksella on kuvattu. Tarkastelin hiukan myös rinnasteiden järjestystä ja sen vaikutusta yhdistelmän merkitykseen. Pro gradu -aineistooni kuuluu siis vain osa kandidaatintyön aineistosta. Seuraavassa esittelen kuitenkin vain tätä työtä varten haettua aineistoa.

5.2. Rakenne

Rinnastamalla voi yhdistää periaatteessa loputtomasti sanoja, mutta aineistoni perusteella rinnasteita on harvoin viittä enempää (taulukko 12). Sama viiden osan yläraja pätee myös määritysyhdyssanoihin. Yli kymmenen esiintymää on lisäksi sellaisilla sanoilla, joissa on neljä osaa ja kolme rinnastetta tai viisi osaa ja kaksi rinnastetta. Edellisissä on kaksi perussanaa ja yksi yhdyssana (*näyttelijä-ohjaaja-käsikirjoittaja*). Jälkimmäisissä rinnasteet ovat yleensä kaksi- ja kolmiosainen yhdyssana (*erikoissairaanhoidtaja-kasvatustieteilijä*).

Taulukko 12. Rinnasteiden ja yhdysosien määrä rinnasteisissa rakenteissa.

tyyppi	yhdys- osia	rinnasteita							yhteensä
		2	3	4	5	6	7	9	
r	4	55	10	1					66
	5	11	1		1				13
	6		1						1
	8	1	1	1					3
r yhteensä		67	13	2	1				83
er	4	156	9	1					166
	5	32	5	1	2				40
	6	6	4	1					11
	7	6	2	2	2	1			13
	8	3			1	1			5
	9				1				1
	11						1		1
	13						1		1
	20							1	1
er yhteensä		203	20	5	6	2	2	1	239
Kaikki yhteensä		270	33	7	7	2	2	1	322

Yhdessä erisnimirinnastuksessa yhdistyvät perussana ja neliosainen sanaliitto (*Japani-Arabiemiirikuntien liitto*). ISK:n (§ 432) mukaan kolmesta tai useammasta rinnasteesta koostuvat summayhdyssanat ovat harvinaisia, mikä tämänkin aineiston valossa pitää paikkansa. Tässä aineistossa niitä on 32 eli kymmenesosa kaikista summayhdyssanoista.

Yli viisiosaiset yhdyssanat ovat ylipäättään harvinaisia. Yllättävää on, että kuusi- ja seitsenosaisilla summayhdyssanoilla on vain kaksi tai kolme rinnastetta. Ne ovat kaikki erisnimirinnastuksia, usein reittejä (*Seinäjoki-Haapamäki-Jyväskylä*) tai osapuolia (*Pohjois-Haagan yhteiskoulu – Tammisaaren lukio*), ja kaikki rinnasteet ovat moniosaisia. Tässä on syytä huomioida, että suuri osa aineiston paikannimistä on yhdyssanoja ja olen erottanut kaikki suomenkieliset osat yhdysosiksi.

Summayhdyssanoista yleisinkin, *palomies-sairaankuljettaja*, esiintyy vain kuusi kertaa. Useammin kuin kerran esiintyy vain 12 lekseemiä. Uniikkeja rinnastuksia on 69. Erisnimirinnastuksista yleisimmät, pesäpallo-otteluihin viittaavat *Seinäjoki-Kankaanpää* ja *Peräseinäjoki-Jyväskylä*, esiintyvät molemmat 14 kertaa. 90 erisnimirinnastuksista esiintyy useammin kuin kerran; 140 on uniikkeja.

Tietty rinnasteiden yhdistelmä tuntuu sopivan harvaan tapaukseen. Urheilijaryhmien kokoonpano vaihtelee pelistä toiseen, ja kahden saman ihmisen tai joukkueen kohtaamisia on verrattain harvoin. Ihmisillä puolestaan on hyvin yksilöllisiä ammatti- ja ominaisuusyhdistelmiä. Rinnastuksen vakiintuneisuus vaikuttaa myös sanan yleisyyteen: *palomies-sairaankuljettaja* on vakiintunut ammattinimike ja moni elokuva- ja teatterialan toimija on *käsikirjoittaja-ohjaaja*, joten näitä yhdistelmiä esiintyy useammin.

Aineiston tulkinnassa on hyvä huomioida myös se, että siitä puuttuvat sellaiset kolmen rinnasteen tapaukset, joissa kaikki rinnasteet ovat yksiosaisia, sekä sellaiset kahden rinnasteen tapaukset, joissa vain toinen tai molemmat osat ovat perussanoja. Kahden ja kolmen rinnasteen summayhdyssanat ovat siis kaikkiaan huomattavasti yleisempiä kuin tämän aineiston perusteella näyttäisi.

5.3. Summayhdyssanat

Yleisnimirinnastuksia eli varsinaisia summayhdyssanoja on 83 kappaletta. Neliosaiset ovat jälleen yleisin ryhmä, ja rinnasteita on enimmäkseen vain kaksi. (Taulukko 13.) Yli puolet tapauksista on kahden yhdyssanan yhdistelmiä eli rakennetta 2+2: *liikunnanohjaaja-raittiussihteeri*, *ihmissyöjä-sarjamurhaaja*. Kolmen rinnasteen tapauksissa yleisin rakenne on 1+1+2, esim. *pianisti-säveltäjä-kapellimestari*.

Yhdysosia on 4–8. Ryhmän pisimmät sanat ovat *neloiskärkisilmukka-kolmoiskärkisilmukka-kaksoissilmukka* sekä *lähiökaksio-työpaikka-lähikauppa-lastentarha*, jotka ovat molemmat kahdeksanosaisia. Kummankaan rinnasteilla ei ole yhteistä tarkoitetta, vaan niiden ajateltu tarkoite on ilmaistu määritteellä niiden edellä.

*Plushenko sanoi harjoitelleensa uutta kolmen hypyn **yhdistelmää** (neloiskärkisilmukka-kolmoiskärkisilmukka-kaksoissilmukka) nimenomaan ensi talven MM-kisoihin.*

*Tärkeät tarinat tulivat **akselilta** lähiökaksio-työpaikka-lähikauppa-lastentarha.*

Näistä ensimmäinen viittaa taitoluistelun hyppysarjaan. Vastaavat rakenteet esiintyvät aineistossani yleensä edusosan kanssa, kuten *-hyppy* tai *-yhdistelmä*. Tässä sulkeiden käyttäminen on jopa hiukan erikoinen ratkaisu. Myös jälkimmäisessä esimerkissä määritteen *akselilta* voisi siirtää rinnastuksen edussanaksi. Molemmat esimerkit toimivat samaan tapaan kuin erisnimirinnasteet.

Taulukko 13. Summayhdyssanojen osajako ja rinnasteiden määrä.

osajako	yhdysosia				yhteensä
	4	5	6	8	
2+2	48				48
1+3	2				2
3+1	5				5
1+1+2	6				6
1+2+1	3				3
2+1+1	1				1
1+1+1+1	1				1
2+3		5			5
3+2		5			5
4+1		1			1
2+1+2		1			1
1+1+1+1+1		1			1
2+1+3			1		1
3+5				1	1
3+3+2				1	1
2+2+2+2				1	1
yhteensä	66	13	1	3	83

Summayhdyssanat viittaavat mm. ammatteihin ja toimiin. Erityisen yleisiä rinnasteiset toimenkuvaukset ovat kulttuuri- ja taidealalla, jossa on helppoa vaihtaa toimenkuvaa. Tyyppillisiä yhdistelmiä ovat esim. *kuvataiteilija-elokuvaohjaaja*, *lehtikuvaaja-valokuvataiteilija*, *elokuvaohjaaja-tuottaja* sekä *laulaja-säveltäjä-lauluntekijä*.

Osa rinnasteista hyppää toisen alan puolelle: *ammattimuusikko-amatööritanssija* ja *autonkuljettaja-myyntimies* tuovat esiin henkilön monia taitoja. Jotkin rinnastukset taas kuvaavat henkilön monipuolista koulutusta: *erikoissairaanhoidaja-kasvatustieteilijä*, *palomies-sairaankuljettaja*. Aina rinnastetut tehtävät eivät ole täysin symmetrisiä vaan ne kuvaavat löyhempiä toimiyhdistelmiä, kuten *liikennöitsijätoimitusjohtaja-juoksupoika*, *liikunnanohjaaja-raittiussihteeri* sekä *kansanedustaja-kiekkomoguli*.

Toisinaan on myös vaikea vetää rajaa alisteisen ja rinnasteisen yhdyssanan välille. Merkityksensä puolesta sanat *yksinhuoltajasiivoojatar*, *yksinhuoltaja-kassanhoitaja* ja *luottamushenkilö-työntekijä* voisivat yhtä hyvin olla alisteisia. Tällaisissa tapauksissa oikeinkirjoituksen merkitys korostuu, ja vokaalienvälinen yhdysmerkki määrittävien yhdysosien välillä voi aiheuttaa väärinymmärryksiä. Esimerkiksi sanaa *ihmissalakuljettaja-autonkuljettaja* on mahdoton tulkita ilman kontekstia.

Toinen selvästi erottuva ryhmä ovat rakennukset. Rinnastamalla kuvataan niiden useita käyttötarkoituksia; samassa sanassa halutaan ilmaista kaikki toiminnot tai palvelut, joita kyseisestä rakennuksesta saa. Esimerkiksi *hotelli-ravintola-supermarketti* viittaa nykyaikaiseen täyden palvelun risteilyalukseen. Monitoimirakennuksia ovat myös *kaupunginkirjasto-työväenopisto*, *väestönsuoja-monitoimihalli* sekä *jalkapallo-salibandyhalli*. Samantapainen monikäyttöisyys välittyy sanasta *leikkuulauta-tarjoilualusta*, joka kuvaa esineen erilaisia käyttömahdollisuuksia.

Urheilu suorituksille tyypillisiä ovat peräkkäisten suoritusten muodostamat sarjat. Aineistossa on yksi esimerkki freestyle-laskettelusta (*tupla-daffy-twister-haarahyppy*) ja kaksi esimerkkiä taitoluistelusta (*neloiskärkisilmukka-kolmoiskärkisilmukka-kaksoissilmukka, kolmoisritti-kaksoisritti*). Yhteistä näille on se, että rinnasteet viittaavat yhtenäisen liikesarjan eri osiin, eivät varsinaisesti samaan tarkoitteeseen. Sarjan osia voidaan yhdistää eri tavoin ja eri järjestyksessä, jolloin muodostuu uudenlaisia liikesarjoja. Tämäntyyppiset sanat vertautuvat siten erisnimirinnasteiden muodostamiin reitteihin, joissa yhden paikannimen poistaminen tai vaihtaminen muuttaa kokonaisuuden luonnetta.

Muut elottomiin tarkoitteisiin viittaavat rinnasteet kuvaavat hyvin erilaisia asioita. Sana *palkansaajat-työnantajat-valtio* viittaa kolmikantayhteistyön osapuoliin. *Maanantai-keskiviikko-perjantai-sunnuntai* kuvaa mäki viikon kilpailurytmiä. *Menneisyys-nykyisyys-tulevaisuus* ja *syntymä-opiskelu-työ-eläke-kuolema* kuvaavat elämän jatkumoa. *Ooppera-proge-metalli* taas on yritys kuvailla vaikeasti määriteltävää, uudenlaista musiikkia. Näiden sanojen ”yhdyssanamaisuus” on hiukan kyseenalaista, koska rinnasteet eivät välttämättä viittaa samaan tarkoitteeseen. Joissakin tapauksissa ketjusana voisi olla osuvampi termi.

5.4. Erisnimirinnastukset

Erisnimirinnastukset ovat pidempiä kuin summayhdyssanat, mutta tässäkin ryhmässä neliosaiset kahden rinnasteen yhdistelmät ovat selvästi yleisimpiä (taulukko 14).

Taulukko 14. Erisnimirinnastusten osajaot ja rinnasteiden määrä.

osajako	yhdysosia									yhteensä
	4	5	6	7	8	9	11	13	20	
2+2	138									138
1+3	12									12
3+1	6									6
1+1+2	5									5
1+2+1	3									3
2+1+1	1									1
1+1+1+1	1									1
3+2		19								19
2+3		12								12
2+2+1		3								3
2+1+2		2								2
1+1+1+1+1		2								2
1+1+2+1		1								1
4+1		1								1
3+3			4							4
2+2+2			3							3
4+2			2							2
1+2+2+1			1							1
3+2+1			1							1
3+4				3						3
4+3				3						3
3+2+2				2						2
1+1+1+1+2+1				1						1
1+2+1+1+2				1						1
1+2+1+2+1				1						1
1+2+2+2				1						1
3+1+2+1				1						1
4+4					3					3
2+1+2+2+1					1					1
1+1+2+1+1+2					1					1
1+3+2+2+1						1				1
1+2+2+2+1+1+2							1			1
2+1+2+2+2+2+2								1		1
2+2+2+3+2+2+3+2+2									1	1
yhteensä	166	40	11	13	5	1	1	1	1	239

Erisnimirinnastuksia käytetään sanomalehdessä esimerkiksi urheilutulostuloissa, ohjelmatiedoissa, matkailumainoksissa, joukkoliikenteen tiedotuksissa ja muissa yhteyksissä, joissa rinnastuksen tarkoite selviää kontekstista. Muissa yhteyksissä edusosa tai määrite on tarpeen, sillä muuten pelkästä rinnastuksesta ei selviä, viitataaneko esimerkiksi paikannimillä reittiin, alueen rajoihin vai ihmisryhmän kotipaikkaan.

Toisinaan rinnasteiden ja koko ilmauksen tarkoite edustavat eri luokkia: esimerkiksi *Paltemaa Huttunen Santala* on organisaation nimi, vaikka rinnasteet ovat henkilönnimiä. Sanan ja tarkoitteen suhde on siten eksosentrinen eli samantyyppinen kuin bahu-vriiheissa: tarkoitteeseen viitataan jonkin sille kuuluvan osan kautta. Toisaalta merkitys on ISK:n (§ 435) määritelmän mukainen, sillä se ”rakentaa samassa entiteetissä yhdistyvistä asioista kokonaiskäsitteen”.

Rinnasteisten erisnimien kokonaisuus voidaan myös käsittää elliptisenä muotona sellaisesta rinnastuksesta, johon liittyy edusosa. Tyypillisiä edusosia ovat *-ottelu*, *-reitti* tai *-väli*. Samoja sanoja käytetään myös substantiivimääritteenä rinnastuksen edellä selventämässä sen tarkoitetta. *Ilves–Tappara* voidaan siis tulkita elliptiseksi muodoksi yhdyssanasta *Ilves–Tappara-ottelu*. Nimiin *Ilves* ja *Tappara* sisältyy yleistiedon kautta merkitys ’joukkue’, joten niiden yhdistelmään sisältyy merkitys ’ottelu’. Edusosaa ei siis tarvitse merkitä sellaisissa konteksteissa, joissa erisnimien tarkoitteet tulevat muuten ilmi.

Reittiä kuvaavan erisnimirinnastuksen tarkoitteeksi voi ajatella kuljettavan matkan. Jos yksikin osa jätetään pois, tarkoite muuttuu. Reittisanat ovat kaikki nominatiivissa ja niihin liittyy usein jokin substantiivimäärite, kuten *reitti* tai *väli*.

Poikkeusaikana ajaa bussilinja 00X väliä Itäkeskus–Rautatientori kello 12–18 lauantaina – –.

Linja 3 ajaa reittiä Kera–Nihtisilta–Kehä II–Länsiväylä–Kaitaa–Soukka–Kivenlahti.

Linja kulkee keskustassa yksisuuntaisella rengasmaisella reitillä Pohjois-Esplanadi–Mannerheimintie–Simonkatu/linja-autoasema–Kaivokatu–Mikonkatu–Yliopistokatu–Unioninkatu–Pohjois-Esplanadi vilkkaimpina aikoina 15 minuutin välein.

Samat määrittävät sanat voivat esiintyä myös erisnimirinnastusten edusosina. Näitä tapauksia käsittelee erikseen luvussa 4.2. Viimeinen esimerkki on myös koko aineiston pisin yhdysrakenne 20 yhdysosallaan.

5.5. Rinnasteiden järjestys

Summayhdyssanoissa rinnasteiden järjestyksen määräävät useimmiten muut seikat kuin rinnasteiden pituus. Erisnimirinnastuksissa järjestyksellä on enemmän merkitystä. Reitin paikannimet esitetään maantieteellisessä järjestyksessä, ja otteluissa kerrotaan ensin isäntäjoukkue. Rinnasteen pituudella voi ajatella olevan vaikutusta lähinnä tilapäisissä yhdyssanoissa, joissa on rinnastettu tehtävänimikkeitä.

Rinnasteiden järjestyksellä voidaan ilmaista vaiheita, kehitystä tai painotuksia (ISK § 433). *Rehtori-kerrossiivoajan* voi olettaa olevan rehtori, joka joutuu syystä tai toisesta myös siivoamaan. *Näyttelijä-käsikirjoittaja-ohjaaja*-järjestys saattaa ilmaista esimerkiksi henkilön urakehitystä. Hän olisi siis aloittanut näyttelijänä ja ryhtynyt myöhemmin käsikirjoittamaan ja vielä ohjaamaan.

Järjestyksellä voi hiukan myös painottaa piirteitä. *Yksinhuoltaja-siivojatar* ja *yksinhuoltaja-kassanhoitaja* tuntuvat painottavan enemmän yksinhuoltajuutta kuin jälkimmäistä ominaisuutta. Sanassa *siivojatar-yksinhuoltaja* näkökulma taas olisi hiukan enemmän siivoamisen puolella³⁵. Toisaalta alisteisten yhdyssanojen malli saattaa ohjata lukijaa tulkitsemaan sanat aivan päinvastoin: *yksinhuoltajasiivoaja* ~ *siivojayksinhuoltaja*. Rinnasteiden järjestystä on syytä tulkita varovaisesti, sillä esitysjärjestykseen vaikuttavat jossain määrin myös rinnasteiden pituus ja rakenne.

Reittejä kuvattaessa järjestyksellä on enemmän merkitystä, sillä paikat esitetään siinä järjestyksessä kuin niissä käydään. Jos yhden rinnasteen vaihtaa, reitistä tulee olennaisesti erilainen. Alueen rajoja kuvattaessa paikannimet on luontevinta järjestää maantieteellisen sijainnin mukaan, esimerkiksi myötäpäivään ilmansuuntien mukaan.

Otteluissa taas tavallisimmin mainitaan ensin kotijoukkue eli se joukkue, jonka kotikentällä (eli kotikaupungissa tai -maassa) pelataan. Monessa lajissa koti- ja vierasjoukkueen asema on erilainen. Organisaatioiden kaksoisnimissä ensin mainitaan vanhempi (*maalaisliitto-keskustapuolue*).

³⁵ Esimerkit kandidaatintutkielman aineistosta (Lantee 2008a).

6. LOPUKSI

Tämä tutkielma on antanut laajan kuvan siitä, millaisia ovat Helsingin Sanomissa käytetyt, oikein kirjoitetut pitkät yhdyssanat. Sanomalehden tekstejä tuottavat ammattikirjoittajat, yleensä korkeasti koulutetut, joiden pääasiallinen työväline on suomen kieli. He ovat enimmäkseen toimittajia, tiedottajia, mainosalan ammattilaisia ja muita kielen ammattilaisia. Toisaalta mielipidekirjoituksen, kolumnin tai pääkirjoitussivun Vieraskynä-artikkelin voi kirjoittaa kuka tahansa. Toimitus korjannee pahimmat yhdyssanavirheet, mutta tuloksena on silti kirjoittajan tapa yhdistää asioita pitkiksi yhdyssanoiksi.

Pitkän yhdyssanan muodostamisen syynä on usein tarve nimetä monimutkainen asiakokonaisuus. Kahden sanan liitto ei riitä täsmällisen merkityksen välittämiseen, vaan määrittäviä ja merkitystä rajaavia sanoja tarvitaan enemmän. Toisaalta pitkä määräisyhdyssana syntyy myös yhdistämällä kaksi vakiintunutta yhdyssanaa, jotka toimivat lähes yksittäisen sanan tavoin.

Tutkimukseni vahvistaa sen, että suomen kielessä yhdyssanan muodostumista ei rajoita kuin semantiikka. Pitkän yhdyssanan koko potentiaalia käytetään kuitenkin harvakseltaan ainakin sanomalehdessä, mikä on lukijan etu. Monimutkainen rakenne viittaa usein monimutkaiseen ilmiöön, joita on täsmällisempää kuvata analyttisillä rakenteilla, koska sanojen suhteet voi ilmaista tarkemmin kuin yhdyssanassa. Pitkien yhdyssanojen käytettävyyden rajaa on vaikea määritellä, mutta erittäin pitkää yhdyssanaa ei ole kovin helppo saada asettumaan virkkeeseen. Pitkiä yhdyssanoja sisältävien virkkeiden sanamäärää en tässä tutkielmassa selvittänyt, mutta se saattaisi kertoa jotakin käytettävyyden rajoista.

Todella pitkien määräisyhdyssanojen tutkimiseen sanomalehtiaineisto ei sovi. Sanomalehdessä pyritään helppolukuisuuteen ja selkeyteen, mitä pitkät yhdyssanat eivät aina ole. Niitä onkin enemmän esimerkiksi hallinnon ja suunnittelun kielessä, joka ei sellaisenaan päädy kaiken kansan luettavaksi sanomalehteen. Näissä kielimuodoissa ei myöskään esiintyne niin paljon erisnimiä yhdyssanojen osina kuin sanomalehdessä. Yhdistämisen rajat ja mahdollisuudet näyttäytyisivät siis varmasti erilaisina toisenlaisessa aineistossa.

Tässä tutkielmassa käytetty aineisto antaa kattavan kuva pitkistä yhdyssanoista, mutta sillä on myös rajansa. Mukana ovat vain yli 20 merkkiä pitkät, oikein kirjoitetut yhdyssanat, joissa on vähintään neljä yhdysosaa. Valintaperusteet vaikuttavat kaikkien muiden paitsi yleisnimistä koostuvien määräisyhdyssanojen jakaumiin. Summayhdyssanoista on jäänyt pois sellaisia kahden ja kolmen rinnasteen tapauksia, joissa on vain kaksi tai kolme yhdysosaa. Erisnimellä ja sanaliitolla alkavista sanoista pois on siis jäänyt sellaisia tapauksia,

joissa edusosa on vain yksi- tai kaksiosainen. Sanaliittoalku ja etenkin erisnimi ovat kuitenkin siinä määrin kiinteitä kokonaisuuksia, että niiden sisäisen rakenteen yksityiskohdilla ei lopulta ole kovin paljon vaikutusta yhdyssanaan kokonaisuutena. Tässä tutkielmassa tällaiset seikat korostuvat ehkä tarpeettomastikin, koska yhdysosat on eritelty niin yksityiskohdaisesti. Yleisnimistä koostuvassa määrittelyyhdyssanasissa yhdysosien määrällä on enemmän vaikutusta, koska se vaikuttaa koko pitkän yhdyssanan hierarkiaan suuremmin.

Pitkä yhdyssubstantiivi voi sisältää rakenteeltaan erilaisia jaksoja: määrittelyyhdyssanoja, summayhdyssanoja ja sanaliittoja (jopa sulkeisiin laitettuja lisäyksiä). Kokonaan määrittelysuhteista koostuvat sanat ovat selvästi yleisimpiä, mutta myös sanaliitot ja summayhdysosat esiintyvät määriteosina niin usein, että ne muodostavat selvät pitkien yhdyssanojen tyypit. Määrittelyyhdyssanoja on 78 % lekseemeistä ja muita tyyppisiä yhteensä vain 22 %. Saneista 85 % on määrittelyyhdyssanoja ja 15 % muita tyyppisiä. Muita rakenteiden yhdistelmiä esiintyy vain yksittäin, mutta varsinaisia rajoituksia eri rakennetyyppien yhdistymiselle ei vaikuttaisi olevan. Syntaktinen raja vaikuttaisi kulkevan virkkeessä siten, että määriteosan sanaliitto voi olla korkeintaan yksi virke.

Yhdyssanan tyypillisin osa on tässäkin aineistossa nominatiivimuotoinen substantiivi. Kaikenlaiset tästä poikkeavat erityisilmiöt, kuten yhdyssanamuodot, muut sijamuodot ja sanaluokat, numerot, merkit ja lyhenteet, esiintyvät todennäköisemmin alkuosassa. Johdoksia, yhdyssanamuotoja ja genetiivejä esiintyy laajemmin myös loppupuoliskossa, joka on silloin usein merkitykseltään ja muodoltaan vakiintunut yhdyssana. Yhdysadjektiivi ja yhdysverbi eivät tässä aineistossa esiinny lainkaan pitkien yhdyssubstantiivien osina. Tällaisetkin rakenteet ovat kuitenkin mahdollisia, sillä adjektiivin tai verbin määriteosana voi olla pitkä yhdyssubstantiivi.

Yhdyssanat jakautuvat kahteen puoliskoon, joilla kummallakin on itsenäinen rakenne ja merkitys. Neliosaisien yhdyssanojen tyypillisin osajako on 2+2, joka on yleisin kaikissa muissa yhdyssanatyypeissä paitsi yhdistelmäyhdyssanoissa. Niiden yleisin rakenne on 3+1 osaa, joka on muutenkin aineiston toiseksi yleisin hierarkiarakenne. Viisiosaisien yhdyssanojen joukossa rakenteet 2+3 ja 3+2 ovat yleisimpiä kaikissa tyypeissä paitsi jälleen yhdistelmäyhdyssanoissa, joiden yleisin rakenne on 4+1 osaa. Kuusiosaisissa rakenne 3+3 on selvästi yleisin. Seitsemiosaiset jakautuvat useimmin 4+3 tai 5+2 osaan, ja kahdeksanosaiset 5+3 tai 4+4 osaan. Pisimpiä sanoja on kuitenkin niin vähän, että pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei voi tämän aineiston perusteella tehdä. Näyttää kuitenkin siltä, että pitkän yhdyssanan puoliskot pyrkivät pysymään tasapainoisina pituudeltaan. Aineistonhakumenetelmä

saattaa tosin vaikuttaa tähänkin, sillä kaikki sanaliitolla alkavat pitkät yhdyssanat eivät välttämättä ole tulleet mukaan aineistoon.

Aineisto oli rajattu neliosaisiin yhdyssubstantiiveihin, mutta myös lyhyempien yhdyssanojen hierarkiasta selvisi jotakin. Kolmiosainen yhdyssana näyttäisi ainakin pitemmän yhdyssanan osana olevan mieluummin 2+1 kuin 1+2. Yhdyssana alkaa siis pikemmin määrittää kokonaisuutena uutta edusosaa, kuin että se saisi itselleen uuden määrittösosan. Tämä yhdistelmä voi saada edelleen uuden edusosan tai määritteosan.

Aineisto vahvistaa sen aiemman havainnon, että yhdyssanojen pituus painottuu alkuosaan. Vajaassa neljäosassa kaikista aineiston sanoista edusosa on kaksiosainen yhdyssana. Yksiosaisia edusosia on eniten, reilu kolmannes. Edusosa on kolmiosainen tai pidempi vain vajaassa viidenneksessä pitkistä yhdyssanoista. Jos mukana olisivat myös kolmiosaiset yhdyssanat, etenkin sanaliitto- ja summa-alkuisissa yhdyssanoissa yksiosaisen edusosien määrä olisi todennäköisesti suurempi. Tässä aineistossa tyyppin yleisyyteen vaikuttaa sanaliitto- ja summayhdysosan sisäinen rakenne, joka pitkän yhdyssanan kokonaisuuden kannalta on jossain määrin epäolennainen. Tyypit ea ja esa asettuvat jatkumolle siinä mielessä, että niissä erisnimen ja sen edusosan suhde on samankaltainen ja vain erisnimen muoto on erilainen.

Tämä aineisto vahvistaa odotuksenmukaisesti, että lyhyet yhdyssanat ovat yleisempiä kuin pitkät ja että kuusiosaiset ja sitä pidemmät sanat todella ovat melko vähän käytettyjä. Pitkät yhdyssanat eivät siis lopulta ole kovin pitkiä – ainakaan sanomalehdissä. Pelkistä yleisnimistä koostuvat määrittösyhdyssanat ovat pisimmilläänkin viisiosaisia. Sanomalehtikielissä todella pitkiä yhdyssanoja syntyy, kun selvennetään sanaliiton tai summayhdysosan merkitystä. Erityisesti erisnimet saavat seurakseen niiden tarkoitetta kuvaavan yleisnimen.

Erisnimisanaliitto näyttää lukujen valossa vaativan yhdyssanamuotoista edusosaa. Syynä on kuitenkin todennäköisesti se, että osa yksi- tai kaksiosaisen edusosan sisältävistä tapauksista on liian lyhyitä ollakseen mukana aineistossa. Analysoimalla kaikenmittaisia erisnimellä alkavia yhdistelmiä saisi täsmällisemmän kuvan siitä, miten erisnimet yhdistyvät muihin sanoihin.

Määritteosana oleva summayhdyssana tai sanaliitto kaipaa usein selvennystä, etenkin sanomalehdessä, jonka ilmausten tulee olla ymmärrettävää suurelle yleisölle. Pitkä vieras-kielinen erisnimi ei välttämättä kerro lukijalle vielä mitään tarkoitteestaan, joten sitä on selvennettävä suomenkielisellä edusosalla. Tuloksena on pitkä yhdyssana, joka kertoo tarkoit-

teestaan erittäin täsmällisesti. Suomenkielinen edusosa luokittelee ja toisinaan arvottaakin pelkän neutraalin erisnimen merkitystä.

Erityisen pitkiä yhdistelmiä syntyy, kun kuvataan joukkoliikenteen reittejä. Erisnimien rinnastukset eivät kuitenkaan ole varsinaisesti yhdyssanoja. Erisnimirinnastus on erittäin käyttökelpoinen rakenne, sanomalehdessä ja sitä käytetään erityisesti urheilutuloksissa, joissa on säästettävä tilaa. Yleensä konteksti kertoo, mihin rinnastuksella viitataan, mikäli se ei selviä rinnasteista itsestään. Urheilujoukkueen nimien rinnastus voi kertoa jopa lajin, mutta maiden nimien rinnastus ei ole yhtä informatiivinen.

Erisnimiä on määriteosissa neljänneksessä kaikista lekseemeistä. Sanaliittomuotoinen määriteosa on useimmiten erisnimi, ja myös rinnastussuhteen osat ovat useammin erisnimiä kuin yleisnimiä. Tasaisimmin yleis- ja erisnimiin jakautuvat summayhdysosat. Erisnimen sisältävä muoto on myös pidempi kuin vastaava yleisniminen rakenne. (Liite 2.)

Erisnimirinnastuksia on määriteosina kuudenneksen vähemmän kuin yleisnimirinnastuksia. Ilman edusosaa esiintyviä yleisnimirinnastuksia on kuitenkin vain reilu kolmannes erisnimirinnastusten määrästä. Sanomalehdessä yleisnimirinnastukset näyttäisivät siis esiintyvän enemmän edusosan kanssa kuin yksinään. Erisnimirinnasteet sen sijaan esiintyvät hiukan useammin yksinään kuin edusosan kanssa.

Rinnasteisia erisnimiä on yleensä tarpeen selittää. Erisnimirinnastuksen ja edusosan yhdistelmä on kuitenkin aavistuksen vähemmän käytetty muoto kuin pelkkä erisnimirinnastus (ks. taulukko 3). Tätä selittänevät tekstilaji ja käyttöyhteydet. Erisnimirinnastuksen tarkoite selviää yleensä sen kontekstista, joita ovat esim. urheilutulostilat ja joukkoliikennetiedotteet. Aina ei ole tarpeen merkitä tällaista kontekstistakin selviävää edusosaa, kuten *-ottelu* tai *-reitti*. Samoja sanoja käytetään paljon myös substantiivimääritteinä erisnimirinnastuksen edellä.

Pitkän yhdyssana on hierarkkinen paitsi muodoltaan myös rakenteeltaan. Yhdysosien merkitys ei välity suoraan niiden yhdessä muodostamaan pitkään yhdyssanaan, vaan ne muodostavat ensin pienempiä muoto- ja merkityskokonaisuuksia, jotka liittyvät edelleen muihin muotoihin. Vakiintuneetkin kokonaisuudet voivat yhdistyä tilapäisiksi muodosteiksi. Jokainen yhdysosa tuo yhdyssanaan mukaan oman systeemimerkityksensä. Kielenkäytön normit ja yhdyssanan muut osat rajaavat pois ne merkitykset, jotka eivät ole relevantteja. Lopullinen merkitys syntyy kuitenkin vasta kontekstissa. Määritysyhdyssanojen merkityksen muodostuminen on monimutkainen prosessi, joka ansaitsisi laajempaa käsittelyä kuin mihin tässä tutkielmassa olen esittänyt.

Jatkotutkimusta voisi tehdä esimerkiksi siitä, missä lauseasemassa ja minä lauseenjäsenenä pitkät yhdyssubstantiivit esiintyvät ja vaikuttaako sanan pituus jotenkin sen ympäristöön. Myös pitkän yhdyssanan suhdetta muihin lauseen jäseniin ja vastaavaan analyytiseen ilmaukseen voisi selvittää tarkemmin. Erityisesti pitkän yhdyssanan ja yhdyssanan laajennuksen suhdetta olisi syytä selvittää tarkemmin: milloin on mielekkäämpää kirjoittaa esimerkiksi *merilohenpyyntimahdollisuus*, milloin taas *merilohen pyyntimahdollisuus* ja mikä ero näillä ilmaisuilla lopulta on?

Tämän tutkielman ulkopuolelle jäivät myös elliptiset määriteosat. *Sanoma- ja aikakauslehtipaperista* on tässä tutkimuksessa tarkasteltu vain jälkimmäistä, yhtenäistä osaa. Sen suhdetta alun elliptiseen osaan ja kokonaisuuden hierarkkisia suhteita voisi selvittää tarkemmin: millaisia kokonaisuuksia jätetään toistamatta ja onko lukijalle aina selvää, mikä osa on jätetty pois?

Tämä tutkielma pitkiin yhdyssanoihin selventää osaltaan kuvaa yhdyssubstantiiveista. Samalla on noussut esiin monia mielenkiintoisia kysymyksiä, joihin vastaaminen jää myöhempien tutkimusten tehtäväksi. Tässä työssä pitkät yhdyssanat näyttäytyvät monisyisinä kokonaisuuksina, joiden joustava rakenne antaa mahdollisuuden hyvin täsmällisten merkitysten sekä hienovaraisten merkityserojen välittämiseen.

LÄHTEET

Bauer, Laurie 1978: *The Grammar of nominal compounding with special reference to Danish, English and French*. Odense: Odense University Press.

-----1988: *Introducing linguistic morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

BAUER, LAURIE – RENOUF, ANTOINETTE 2001: A corpus-based study of compounding in English. – *Journal of English Linguistics*. 2001:29 s. 101–123.

BAUER, LAURIE 2001: *Morphological compounding*. Cambridge University Press.

----- 2005: The borderline between derivation and compounding. – Wolfgang U. Dressler, Dieter Kastovsky, Oskar E. Pfeiffer & Franz Reiner (toim.) *Morphology and its demarcations: Selected papers from the 11th Morphology meeting, Vienna, February 2004* s. 98–108. Amsterdam: John Benjamins.

----- 2009: Typology of compounds. – Rochelle Lieber & Pavol Štekauer (toim.), *The Oxford handbook of compounding* s. 343–356. Oxford: Oxford University Press.

BLOOMFIELD, LEONARD 1984 [1933]: *Language*. 2. painos. Chicago: The University of Chicago Press.

BYBEE, JOAN L. 1985: *Morphology: Study of the relation between meaning and form*. Typological studies in language 9. Amsterdam: John Benjamins.

HAKULINEN, LAURI 1968: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 3., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.

HÄRTELINEN, MARTIN 2002: *Understanding Morphology*. Lontoo: Arnold.

HEIKKINEN, VESA 2000: Virallisen ideologiaa. – Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä, *Teksti työnä, virka kielenä* s. 297–322. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 116. Helsinki: Gaudeamus.

HIIDENMAA, PIRJO 2000: Poimintoja virkakielen rekisteristä. – Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä, *Teksti työnä, virka kielenä* s. 35–62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 116. Helsinki: Gaudeamus.

----- 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.

H = Helsingin Sanomat

HÄKINEN, KAIJA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Juva: WSOY.

IIA, KATARIINA – PIEHL, AINO 1992: *Virkakielestä kaikkien kieleen*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

IIA, KATARIINA – PIEHL, AINO – OITTINEN, HANNU 2003: *Kielenhuollon käsikirja*. 5. laajennettu ja päivitetty painos. Helsinki: Yrityskirjat.

- IKOLA, OSMO (toim.) 1979: *Nykysuomen käsikirja. 2.*, uudistettu laitos. Espoo: WSOY.
- ISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS:n toimituksia 950. Helsinki. Luettavissa myös verkkoversiona: <http://scripta.kotus.fi/visk>
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY
- ITKONEN, TERHO 1990: *Vierassanat*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- 2000: *Uusi kieliopas*. Helsinki: Tammi.
- JÄRVENTAUUS, KAARINA 1996: Oikeakielisyydestä sanomalehdessä. – *Virittäjä* 100 s. 567–570.
- KANNISTO, ARTTURI 1927: Elävät kuvat pois! Sijaan elokuvat! – *Virittäjä* s. 137.
- KARI, PÄIVI 2007: *Tehtävänimikkeiden muutos Helsingin Sanomien työpaikka-ilmoituksissa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- KARLSSON, FRED 1982: *Suomen peruskielioppi*. SKS:n toimituksia 378. Pieksämäki.
- 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY
- Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas*: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 147. 7., uudistettu ja korjattu painos. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2009.
- KOSONEN, KIRSTI 1985: *Nominatiivialkuisten yhdyssubstantiivien semantiikkaa*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- LAAKSONEN, KAINO – LIEKO, ANNELI 2003: *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi. 4.*, uudistettu painos. Helsinki: Finn Lectura.
- LANTEE, ANNA – NIEMINEN, TOMMI 2008: *Monitulkintaisten yhdyssanojen sivupaino*. Posterit Fonetikan päivillä Tampereella 11.–12.1.2008.
- LANTEE, ANNA 2008a: *Rinnasteiset yhdyssubstantiivit HS 2000–2001 -korpuksessa*. Kandidaatintutkielma. Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- 2008b: *Pitkien yhdyssubstantiivien rakenne*. Esitelmä Kielipäivät I -opiskelijakonferenssissa 22.2.2008. TaY.
- 2008c: *Pitkien yhdyssubstantiivien rakenne*. *Kielikuvia* 2/2008 s. 5–11.
- 2009: *Pitkien yhdyssubstantiivien syntaktisia ja semanttisia piirteitä*. Esitelmä Kurki ja käki -opiskelijakonferenssissa 19.11.2009. TaY.

- LANTÉE, ANNA – NIEMINEN, TOMMI 2010: *Yhdyssana suomen kielessä ja puheessa*. Posterit Foneetiikan päivillä Mekrijärvellä 25.–26.2.2010.
- LEHMUSKALLIO, ARTTO 2009: Luentosarja *Erikoisalojen kielet ja terminologia*. Tampereen yliopistossa keväällä 2009.
- LEINO, PIRKKO 2001: *Hyvää suomea*. 3., uudistettu painos. Helsinki: Otava.
- LEVONEN, SUVI 2006: *Verbaaliyhdyssanat HS 2000–2001 -korpuksessa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 149. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2008
- MOT Englanti 4.8*. Gummerus Kustannus Oy.
- MULTANEN, EEVA 1991: *Metsäprofeetasta volyyimijatteluun. Tilapäisten yhdyssubstantiivien semantiikkaa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen laitos.
- Niemi, Jussi 2009: Compounds in Finnish. – *Lingue e linguaccio* VIII.2 s. 237–256.
- NIINIMÄKI, ANNELI 1991: *Yhdyssanojen hahmotus ja oikeinkirjoitus peruskoulun päättävien oppilaiden teksteissä*. Lisensiaatintutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Nykysuomen sivistyssanakirja* 1986, 10. painos. SKS, WSOY.
- PAJUNEN, ANNELI 2003: *HS 2000–2001 -korpus*. Tietokantamuotoinen sähköinen korpus Helsingin Sanomien vuosien 2000 ja 2001 aineistosta.
- PENTTILÄ, AARNI 2002 [1957]: *Suomen kielioppi*. 3., muuttamaton painos. Vantaa: Dark.
- PULKKINEN, PAAVO 1980: Väkinäinen yhdyssana vai sujuva sanaliitto. – *Virittäjä* 84 s. 179–181.
- PÖYHTÄRI, RIIKKA tulossa: *Yhdysadjektiivit*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- RAVILA, PAAVO 1961: *Johdatus kielihistoriaan*. 2., uusittu painos. Tietolipas 3. Helsinki: SKS.
- RÄIKKÄLÄ, ANNELI – MAAMIES, SARI – ERONEN, RIITTA 1996: Yhdyssanat. – *Kielikello* 4/1996 s. 5–11.
- RÄISÄNEN, ALPO 1986: Sananmuodostus ja konteksti. – *Virittäjä* 90 s. 155–161.
- SAJAVAARA, PAULA 1989: Vierassanat. – Jouko Vesikansa (toim.), *Nykysuomen sanavarat* s. 64–109. Helsinki: WSOY.
- Sanastotyön käsikirja. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät*. 1988. SFS-Käsikirja 50. TSK 14. Helsinki: Suomen standardisoimisliitto.

- SAUKKONEN, PAULI 1973: Suomen kielen yhdyssanojen rakenne. – *Commentationes fenno-ugricae in honorem Erkki Itkonen* s. 332–339. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 150. Helsinki.
- SACALISE, SERGIO – BISETTO, ANTONIETTA 2009: The classification of compounds. – Rochelle Lieber & Pavol Štekauer (toim.), *The Oxford handbook of compounding* s. 34–53. Oxford: Oxford University Press.
- SEPPÄNEN, LAURI 1981: Nominaalikompositumien semantiikkaa. – *Sananmuodostuksen ongelmia* s. 69–82. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 7. Turku.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Suomen kielen perussanakirja*. Helsinki: Valtion painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994.
- TUOMI, TUOMO 1989: Yleiskielemme murrepohjainen sanasto. – Jouko Vesikansa (toim.), *Nykysuomen sanavarat* s. 28–56. Helsinki: WSOY.
- 2004: Viime vuosikymmenten uudissanaja. – Seija Aalto, Auli Hakulinen, Klaus Laalo, Pentti Leino ja Anneli Lieko (toim.), *Kielestä kiinni* s. 277–285. 4. painos. Tietolipas 113. Helsinki: SKS.
- TYYSSTERI, LAURA 2009: *Erikoiskielen yhdyssanojen rakenne erikoiskielen erityisluonteen kuvaajana*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- VARANTOLA, KRISTA 1984: Ketjuyhdyssanat – sananmuodostuksen anglismejako? *Kielikello* 3/1984 s. 9–12.
- VESIKANSA, JOUKO 1989: Yhdyssanat. – Jouko Vesikansa (toim.), *Nykysuomen sanavarat* s. 213–258. Helsinki: WSOY
- YLIKULJU, MARJA 2004: Helppoja ja vaikeita yhdyssanoja. – *Kielikello* 1/2004 s. 13–17.

Liite 1 Kunkin sanatyypin yleisimmät lekseemit frekvensseineen

Määrittelysyhdysosat, yleisnimiä (a)

<i>sotarikostuomioistuin</i>	287
<i>jalkapallomaajoukkue</i>	218
<i>kaupunkisuunnittelulautakunta</i>	216
<i>hyvinvointiyhteiskunta</i>	183
<i>aikakauslehtikatsaus</i>	166

Määriteosana erisnimi (ea)

<i>EU-ministerivaliokunta</i>	38
<i>EU-puheenjohtajakausi</i>	37

Määriteosana yleisnimisanaliitto (sa)

<i>digi-tv-vastaanotin</i>	6
<i>film noir -jännitysfilmi</i>	3

Määriteosana erisnimisanaliitto (esa)

<i>Abu Sayyaf-ääriryhmä</i>	19
<i>The Navas -tasapainotaiteilija</i>	14
<i>Koiramäen vaari ja lapset -nukketeatteriesitys</i>	13

Määriteosana summayhdysosa (ra)

<i>salibandy-jalkapallohalli</i>	4
<i>liha-luujauhokielto</i>	4
<i>jalkapallo-salibandyhalli</i>	4
<i>mustavalkovalokuva</i>	3

Määriteosana erisnimirinnastus (era)

<i>Suomi–Ruotsi-maaottelu</i>	49
<i>Pariisi–Dakar-maastoralli</i>	32
<i>Kerava–Lahti-oikorata</i>	15
<i>Helsinki–Tampere-moottoritie</i>	7

Summayhdyssana (r)

<i>palomies-sairaankuljettaja</i>	6
<i>maalaisliitto-keskustapuolue</i>	4
<i>keittäjä-siivoaja-talonmies</i>	3
<i>kansanteatteri-työväenteatteri</i>	3

Erisnimirinnastus (er)

<i>Seinäjoki-Kankaanpää</i>	14
<i>Peräseinäjoki-Jyväskylä</i>	14
<i>Peltola-Aaltonen-Vuorenmaa</i>	11
<i>Jyväskylä-Peräseinäjoki</i>	11

Liite 2 Kaikkien aineiston lekseemien osajako tyyppien ja osien määrien mukaan

yhdysoasia	osajako	a	ea	sa	esa	ra	era	r	er	yhteensä
4	2+2	1757	232	13	132	33	49	48	138	2402
	3+1	1598	97	5	16	136	60	5	6	1923
	1+3	246	367					2	12	627
	3+1/2+2	18	1							19
	1+1+2	1	1					6	5	13
	1+2+1							3	3	6
	1+3/3+1	2								2
	1+1+1+1							1	1	2
	2+1+1							1	1	2
4 yhteensä		3622	698	18	148	169	109	66	166	4996
5	2+3	45	65	12	149	11	19	5	12	318
	3+2	96	11	2	44	9	18	5	19	204
	4+1	47	4	1	19	39	21	1	1	133
	1+4	10	25							35
	1+1+1+1+1							1	2	3
	2+1+2							1	2	3
	2+2+1								3	3
	1+1+2+1								1	1
5 yhteensä		198	105	15	212	59	58	13	40	700
6	3+3	1	8	1	67		2		4	83
	4+2	1	1	1	13	4	5		2	27
	2+4		1	1	14		5			21
	5+1	1		1	1	4	4			11
	2+2+2								3	3
	1+2+2+1								1	1
	2+1+3							1		1
	3+2+1								1	1
6 yhteensä		3	10	4	95	8	16	1	11	148
7	4+3				15		1		3	19
	5+2				9	1	3			13
	6+1				1	2				3
	3+4		1		5				3	9
	3+2+2							2		2
	2+5						1			1
	1+2+1+1+2							1		1
	3+1+2+1							1		1
	1+2+1+2+1							1		1
	1+1+1+1+2+1							1		1
	1+2+2+2							1		1
7 yhteensä			1		30	3	5		13	52

osia	osajako	a	ea	sa	esa	ra	era	r	er	yhteensä
8	5+3				6					6
	4+4				2				3	5
	6+2				2		1			3
	3+5				1			1		2
	1+1+2+1+1+2								1	1
	2+1+2+2+1								1	1
	2+2+2+2							1		1
	3+3+2							1		1
7+1						1			1	
8 yhteensä					11	1	1	3	5	21
9	5+4				2					2
	1+3+2+2+1							1		1
	6+3				1					1
	7+2				1					1
9 yhteensä					4			1		5
10	7+3				2					2
10 yhteensä					2					2
11	8+3				1					1
	1+2+2+2+1+1+2							1		1
11 yhteensä					1			1		2
12	10+2				2					2
12 yhteensä					2					2
13	2+1+2+2+2+2+2							1		1
13 yhteensä								1		1
20	2+2+2+3+2+2+3+2+2							1		1
20 yhteensä								1		1
yhteensä		3823	814	37	505	240	189	83	239	5930